

EGY FEJEZET A TIBETI BIRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL

KHRI LDE-GTSUG-RTSAN TIBETJE

szakdolgozat

témavezető: Kara György professzor

készítette: Kepe Róbert, tibeti szak

2005

Tartalomjegyzék

Abstract	– iii
Előszó	– 1
Az első száz év	– 3
I. 'Du-srong után	– 5
Újabb tibeti-kínai házasság felé	– 14
(A két?) lHa	– 20
A trónralépés előtt	– 22
A trónralépés	– 25
II. Khri lDe-gtsug-rtsan uralkodása	– 26
Az első évek	– 26
Khri lDe-gtsug-rtsan, a felnőtt uralkodó	– 31
Háborúval a béke felé	– 44
A 730. évi békekötés	– 51
III. Békétől a háborúig,	– 54
A Négy Szarvról	– 55
Mes-Ag-tshoms öt temploma	– 64
IV. Az utolsó évtized	– 68
Khri Srong-lde-brtsan	– 69
Kína térvesztése	– 74
Taraz: csata Belső-Ázsiáért	– 77
lJang	– 79
Khri lDe-gtsug-rtsan haláláról	– 81
Zárás	– 85
Elsődleges irodalom	– 87
Másodlagos irodalom	– 89
Mutató	– 94

Abstract

The aim of this paper is to introduce the role the Tibetan Empire played in the history of the first half of the eighth century Inner Asia, more precisely to discuss the successive events under Khri lDe-gtsug-rtsan's reign not only within the kingdom's borders but beyond. The very reason in opting for Khri lDe-gtsug-rtsan (in Tibetan Buddhist literature also known as Mes-Ag-tshoms) has been that although he was the sovereign who had paved the way leading to the golden age of the empire to be traversed by his son Khri Srong-lde-btsan, yet Tibetan historical works paid little attention to him. Perhaps this reliance on the Buddhist literary tradition of the Middle Ages has led contemporary scholarly publications to lay emphasis- almost exclusively on the three religious kings (Skt. dharmaraja; Tib. chos-rgyal) embodied in Khri Srong-rtsan (Srong-btsan sGam-po), Khri Srong-lde-btsan, and Khri gTsub-lde-btsan (Ral-pa-can). We can not possibly come across a single detailed study of Mes-Ag-tshoms's life and times despite that his rule of almost half a century spanned a broader historical period at the end of which - by the middle of the 8th century (C.E.) - all but a few once powerful Inner Asian polities had to witness deep crises, which in turn resulted in profound changes in the wider region.¹

Undoubtly the decades prior to the rearrangement of the status quo did not pass as monotonous sequence of events - (hi)stories worth to be recounted can be found in great numbers. Our chronological guide will extract from the vast corpus of the oldest Tibetan texts known, such as those unearthed at the famous Dunhuang library and elsewhere in the Tarim Basin, coupled with inscriptions still extant on stone pillars/slabs (*rdo-ring*) in Central Tibet. We attempt to trace back the developments in international relations with Tibet's neighbours largely with the help of the relevant chapters in the Tang annals (Jiu Tang-shu (QTS) and Xin Tang-shu (XTS)), plus in Si-ma Guang's work entitled Zi-zhi tong-jian (ZZTJ). Since I am bound by breadth constraints, my primary objective has been to describe as precisely as possible the significant events in Khri lDe-gtsug-rtsan's time, bearing in mind at the same time to allow the reader to get acquainted with, or at least to gain a general picture of the prevailing situation of the Tibetan realm amidst the Chinese, Turkic and Arab empires, and of the activity of the decision making officials responsible for the management of the kingdom.

¹Just to name a few: the An Lu-shan rebellion in Tang China, the collapse of (the second) Turkic Qaghanate -the rise of the Uighur tribal alliance, the fall of the Omayyad house - the Abbasid takeover; or the Karoling hegemony and transformation of the Eastern Roman Empire on the European continent.

For the sake of structural clarity, the events arranged in chronological order revolve around the four major players in the power arena of Inner Asia (Tibet, China, Turks, and Arabs), devoting a few paragraphs to the overview of each brief interval of 2-5 years. Biographical data and/or textual sources of various persons appearing in the main text are given under the footnotes, just as the location of geographical units, their identification, and other remarks that otherwise would disproportionately have breached the fabric of our chief discussion. Quick retrieval and identification of Chinese characters are hopefully going to be facilitated by the index.

The account starts with rGyal-gtsug-ru`s (Khri lDe-gtsug-rtsan`s childhood name) birth, from another perspective roughly coinciding with his father`s death (Spring 705), and closes with the emperor`s death and its circumstances (754/55). A thorough investigation of the future emperor`s familial background has been carried out with respect to his youth (yet only as a second born), to the retrocession of his brother and the Chinese princess` arrival, while recalling the figure of the regent grandmother `Bro Khri-ma-lod and the political influence of her family too. Comments will also be made on the internal transformation, such as the integration of the Dags-po area into the administered territories, the realignment in the balance of power among the noble families, the reshaping of the governors (*mngan*) and *brung-pa-s`* duties and jurisdictions, the inception of the Four Horns etc. following Khri lDe-gtsug-rtsan`s ascent, all of which were likely to have been triggered by the expansion of the empire. Decease of high dignitaries or the replacement to these posts due to some other reasons are regularly noted as well, in each case providing the Hungarian translation of the corresponding passage in the Old Tibetan Annals (OTA). Finally we analyse the birth of Khri Srong-lde-btsan, then the backdrop of events surrounding the death of the ruler.

Over the entire period in question, a special focus is cast on the foreign affairs of Tibet with her most important neighbours (Arabs, Turks, Chinese, the southeastern state of Nan-chao, and the tiny principalities situated in the Pamir-Hindukush-Himalaya region), taking into account the developments in bilateral relations, the forging and breakup of either long- or short-lived alliances, the seemingly endless warfare and occasional peace agreements.

Neither should those - not unfrequently merely legendary - stories be ignored, which the Buddhist historiographical tradition has attributed to Khri lDe-gtsug-rtsan, that is to Mes-Ag-tshoms by which appellation he is commonly understood in this latter genre. Ample consideration will be devoted to the fate and misunderstanding of a prophecy linked to Khri

Srong-rtsan, and to the accounts about the divinely beautiful lJang-tsha lHa-dbon and his alleged death before the arrival of the Chinese princess. Discussion of the emperor`s aspiration to spread Buddhism by launching missions to procure and subsequently translate sacred scriptures, or the construction of five *gtsug-lag-khang-s* Mes-Ag-tshoms has been credited with are also included in this paper. Neither can the description of Khri Srong-lde-btsan`s birth be neglected, just as the damage inflicted upon queen sNa-nam`s reputation by the denigrating tradition if closely observed reveals that contrary to the widely held belief she was in fact the biological mother of Khri lDe-gtsug-rtsan`s heir. Tibetan sources like the ones abbreviated as DTC, LDE, NYC, BC, BZH, DM, GSM, DP, VDL, and DKM will serve as our pathfinder to this tradition.

Here I would like to express my sincere thanks to my teachers over the university years for sharing their knowledge and helpful counsels: Huba Bartos, Mihály Dobrovits, Zoltán Z. Horváth, professor György Kara, Karmadorje, Tamás Martoni, József Terjék; and to all who in any way have been of assistance in preparation of the present study: Péter Csatlós, Ivetta Kovács, Kristóf Lapis, Gergely Orosz, Zsolt Tokaji, and Bálint Ujhelyi.

EGY FEJEZET A TIBETI BIRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL KHRI LDE-GTSUG-RTSAN TIBETJE

Előszó

A dolgozat célja bemutatni a Tibeti Birodalmat a nyolcadik század első felének Belső-Ázsiájában, pontosabban sorba venni a Khri lDe-gtsug-rtsan² uralkodása alatt történt eseményeket, nem csupán a birodalom határain belül, hanem azon túl is. Azért éppen Khri lDe-gtsug-rtsan (a buddhista irodalomban: Mes-Ag-tshoms) korát választottam, mert bár ő az a császár, aki lefektette a birodalom aranykorához vezető út alapjait, hogy azon fia, Khri Srong-lde-btsan végigmelessen, a tibeti nyelvű történeti munkákban igen kevés teret szentelnek neki. A császárkorból – talán éppen e középkori buddhista irodalmi hagyományt követve – a három tankirály, Khri Srong-rtsan (Srong-btsan sGam-po), Khri Srong-lde-btsan és Khri gTsug-lde-btsan (Ral-pa-can) alakját emeli ki a szakirodalom is. Khri lDe-gtsug-rtsan uralkodását témaként maga elé tűző tanulmányal nem találkozhatunk annak ellenére sem, hogy majd fél évszázadon keresztül állt birodalma élén, s uralkodása oly fontos időszakra esik, melynek végére, a nyolcadik század közepére majd minden számottevő eurázsiai állam komoly válságot kell túléljen, melyek egész sor nagy jelentőségű változás okozói voltak³. Biztosak lehetünk benne, hogy e krízishelyzeteket megelőző évtizedek nem telhettek eseménytelenül Tibetben sem, szép számmal találhatunk feljegyezni való történetet.

Eseménytörténetünk sorvezetői a legrégebbi ránk maradt tibeti nyelvű szövegek lesznek, úgymint a Tunhuangban és a Tarim-medence más részein talált iratok, valamint a Közép-Tibetben található – javarészt ma is álló – szöveges oszlopok (*rdo-ringok*) feliratai. A nemzetközi kapcsolatok alakulását a szomszédokkal pedig jórészt a Tang évkönyvek (*Jiu Tang-shu* (JTS) és *Xin Tang-shu* (XTS)), valamint Si-ma Guang munkája, a *Zi-zhi tong-jian* (ZZTJ) vonatkozó fejezeteinek segítségével igyekszünk nyomon követni. Mivel jól meghatározott terjedelmi korlátok kötnek, legfontosabb feladatnak a Khri lDe-gtsug-rtsan élete alatt történt események pontos feljegyzését tekintem, ügyelve arra, hogy megismerhessük, de legalább képet alkothassunk a Tibeti Birodalom helyzetéről Kína, a Türk

² mivel e tárgyban magyar nyelvű szakirodalom csak elenyésző mennyiségben áll rendelkezésünkre, a további kutatások könnyebbé tétele érdekében a dolgozatban a ma már nemzetközileg is általánosan használt rendszereket használom, a tibeti szavak betűzésére a Wylie-féle, míg a kínai szavak esetében a *pin-yin* átírási rendszereket, ld. Wylie,1959; Csongor-Ferenczy,1993:6-9.

³ néhány példa a teljesség igénye nélkül: Kínában An Lu-shan lázadása, a (második) Türk Birodalom összeomlása – az ujjúr törzsek felemelkedése, az omajjád ház bukása – az abbaszidák hatalomátvétele, vagy az európai földrészen a Karolingok uralkodása, a Keletrómai Birodalom átalakulása,...

és az Arab birodalmak közt, valamint a birodalom létét befolyásoló döntésekért felelős hivatalnokok munkájáról.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az eseményeket időrendbe szedve, a négy szereplő (Tibet, Kína, türkök, arabok) köré központosom, néhány bekezdést szentelve egy-egy rövid periódus (2-5 év) áttekintésére. A szövegben megjelenő személyekről életrajzi adatokat, vagy azok fellelhetőségét jegyzetben adom, akárcsak a földrajzi egységek helyét, azonosítását, valamint egyéb, a főszöveget aránytalanul megbontó adatokat és forrásaim megjelölését. A jegyzetek magas száma és nagy terjedelme miatt végjegyzet használata a dolgozat olvashatóságát ellehetetlenítené, ezért lábjegyzet használatát láttam indokoltnak.

Khri lDe-gtsug-rtsant illetően néhány témának kiemelt figyelmet szentelek: így nagyobb részletességgel tárgyalom korai éveit, azaz születésének, bátyja visszaléptetésének, a kínai hercegnő jövetelének körülményeit, uralkodása középső szakaszában a birodalom közigazgatásában lezajlott változásokat és a 730-as tibeti-kínai békeszerződést, majd az utolsó bő évtizedben fia, Khri Srong-lde-btsan születését, aztán az uralkodó halála körüli eseményeket. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a – sokszor csak legendaértékű – történeteket sem, melyeket a buddhista történetírói hagyomány köt Khri lDe-gtsug-rtsanhez, vagy ahogy e munkákban szerepel, Mes-Ag-tshomshoz. E hagyomány követésére pedig legfontosabb forrásaink a DTC, a LDE, a NYC, a BC, a BZH, a DM, a GSM, a DP és a VDL.

Itt szeretnék köszönetet mondani az egyetemi éveim alatt, az anyaggyűjtés során, illetve e dolgozat írása közben kapott tudásért, segítségért, tanácsokért mestereimnek: Bartos Hubának, Csongor Barnabásnak, Dobrovits Mihálynak, Horváth (Z.) Zoltánnak, Kara György professzornak, Karmadordzsének, Martoni Tamásnak, Terjék Józsefnek illetve Csatlós Péternek, Kovács Ivettának, Lapis Kristófnak, Orosz Gergelynek, Tokaji Zsoltnak és Ujhelyi Bálintnak.

Az első száz év

A hatodik század végére a gTsang-po és mellékfolyói által a hatalmas hegyek tömegébe vajt folyóvölgyekben több, egymással párhuzamosan, de jórészt önállóan fejlődő közösség telepedett meg⁴. Az egy-egy közösséget vezető nemzetségek megerősödve saját területük határain túlra emelték tekintetüket, s megpróbálták hatalmukat kiterjeszteni a szomszédos völgyekre, a karavánutak mentén található településekre. A folyamatossá váló csatározások nem hoztak hosszantartó eredményeket, míg a nemzetségek érdekszövetségeket nem kötöttek egymással. A vesztes fél vagyonának, területének szétesztása a győztes szövetségesek között olyan hatalmi góccok kialakulásához vezetett, melyeknek lehetőségében állt egyre távolabbi vidékek meghódítása, kincseinek megszerzése.

A hatodik század utolsó napjaiban a gTsang-po déli mellékfolyójának, a Yar-klungsnak völgyében székelő **sTag-bu sNya-gzigs** gyűjti egybe a környék vezető családjainak jelentős részét. Szövetségük célja kezdetben csupán az ellenséges nagyúr, **Zing-po-rje Khri-pang-sum** hatalmának megtörése volt, ám sTag-bu még az összezsapás előtt meghal.

A szövetségesek sTag-bu fiára, **Khri Slon-btsanre** (későbbi szövegekben: gNam-ri Srong-btsan) esküsznek föl. Az összefogás sikeresnek bizonyult. A legyőzött Zing-po-rje javainak szétesztésével létrejött a későbbi, birodalmi Tibet belső erejének magját adó nemesi családok anyagi háttere. A szövetség tényéről annak körülményeiről megemlékezik az OC is⁵, innen ismerjük a Kri Slon-btsan támogatására felesküdt nemzetségek nevét, mindannyian a dBa's, a Myang, a Tshes-pong és a mNon nemzetségekből kerültek ki, vagyis csupa olyan család neve szerepel, melyek gyakran fordulnak majd elő a tibeti birodalom harmadfél évszázados történetében. Miután Khri Slon-btsan és szövetségesei legyőzték vetélytársukat, a felügyelt területek további növeléséért dolgoztak, s ennek érdekében az uralkodó megnyeri magának **Khyung-po sPung-sad Zu-tse**⁶ támogatását, akinek segítségével aztán rTsang-bod teljes területe a szövetségesek kezére kerül.

⁴ a tibeti felföld benépesüléséről, Tibet mítikus uralkodóiról, a Yar-klungs dinasztia alapításáról itt nincs hely bővebben szólni, erről ld. Hogdson,1926; Roerich,1930; Petech,1939:9-38; TPS II:711-41; Stein, 1961; Haahr:33-71, :168-188, :289-300; Richardson-Snellgrove:19-27; Macdonald:202-227; Tatz:5-6; Beckwith,1987:11-16; Karmay,1992, 1994; CHEIA:371-380; Sorensen; Cutler; Rabgong Dorje Khar; Richardson,1998/5.

⁵ Az első hiteles személyként elfogadott uralkodó, **sTag-bu sNya-gzigs** uralkodásáról: OC.118-172; a **Zing-po-rje** elleni összefogásról (.147-167), a Khri Slon-btsanre tett eskü szövege:.174-177, az uralkodó megajándékozta segítőit:.189-98, ld. még Macdonald:227-38

⁶ **Khyung-po sPung-sad Zu-tse** a kor nagy intrikusa, rTsang-bod meghódításán túl hűtlenségi perekkel kapcsolatban hallunk róla, Khri Srong-rtsan alatt a főtanácsosi tisztségig viszi, személyéről ld. OC.198-327, benne Zu-tse három dala (.221-23, .223-27, .227-28); TLTD II:53; Yamaguchi,1970:103-08; Macdonald:238-55, Uray,1972/1:19-22.

A Tibeti Birodalom megszervezését, megszilárdítását, a tibeti írásbeliség kezdeteit sTag-bu unokája, **Khri Srong-rtsan** (későbbi szövegekben: Srong-btsan sGam-po) nevéhez fűződik. Khri Srong-rtsan nevét minden tibeti ismeri, minden forrásunknak szereplője, a hagyomány szerint az ő nevéhez, illetve az ekkor érkező kínai és nepáli hercegnőkhöz köthető a buddhizmus megjelenése Tibetben. Ő indítja el Thon-mi tanácsost, hogy országának saját írást szerkesszen. Továbbvitte apja és nagyapja terveit, uralkodása alatt ügyes politikával maga alá gyűrte a hatalmas Zhang-zhung Birodalmat, az 'a-zha és a sum-pa törzseket, valamint stratégiai szövetségeket kötött északon az újjászülető Türk Birodalommal, délen Nepállal és nyugaton Gilgittel, továbbá házassági szövetséget a legnagyobb vetélytárral, Kínával. Tibet jelenléte már jól érezhető Közép-Ázsiában.

Khri Srong-rtsan udvarában a hódításokkal újabb „idegen” származású segítők jelennek meg. Közülük is kiemelkedik a **mGar** nemzetség, melynek feje, **sTong-rtsan Yul-bzung** nevéhez olyan események köthetők, mint a kínai hercegnő Tibetbe hozatala, az 'a-zha nép végleges behódoltatása, vagy éppen az első közigazgatási rendezés lebonyolítása, a törvények szövegezése. Yul-bzung és fiai majd hatvan éven át a birodalom tényleges urai lesznek, a trónon eközben fiatal, önálló kormányzásra képtelen uralkodók ülnek, akik közül csak 'Du-srong lesz képes akarata érvényesítésére⁷.

A mGarok vezetése alatt Tibet óriási területeket hódít meg. Már elhagyja a tibeti felföld határait, seregei átkelnek a Pamíron, a Kun-lunon és Belső-Ázsiában is sikeres csatákat vívnak. 670-ben az 'a-zha törzsszövetség maradéktalan behódoltatása után tibeti és nyugati türk csapatok foglalják el a Tarim-medence kínai helyőrségeit, s két évtizedre ellenőrzésük alá vonják a Selyemút északi és déli ágának forgalmát is.

Mang-srong felesége, 'Du-srong anyja a 'Bro családból kerül ki, s ezzel újabb nagy erejű nemzetség jelenik meg a birodalom vezetésében, a mGarok egyeduralmát egy másik nem belső-tibeti vetélytárs veszélyezteti. 'Du-srong trónra lépése után – valószínűleg éppen anyja családjának ösztönzésére – igen nagy erőfeszítéseket tesz a mGarok túlságosan nagy hatalmának visszaszorításáért. A század utolsó éveiben valósággal megsemmisíti a mGar nemzetséget, Yul-bzung fiait és azok családját, segítőit egyaránt kivégezteti, vagy

⁷ a talán jüecsi eredetű, igen jó türges kapcsolatokkal rendelkező mGar nemzetségről ld. TTK:2, :75 n.6; TPS:154; Macdonald:250-51; Stein,1972:63; Richardson,1977:13-14; 1998/4. Yul-bzung valamikor a 640-es évek elején ül a főtanácsosi székbe, ahol halála (667 nyara) után fiai közül először – a valószínűleg legidősebb – **bTsan-snya IDom-bu** követi őt, majd **Khri-'bring bTsan-brod**, aki egyben az utolsó családtag, akiről hallhatunk. Testvéreik, **bTsan-nyen Gung-rton** és **sTa-gu Ri-zung** szintén meghatározó feladatokat kapnak a birodalom irányításában, valamennyiük nevével találkozhatunk az OTA rovataiban.

Khri Srong-rtsan utódai: fia, **Gung-srong Gung-rtsan** még apja életében, 641-46 közt, öt évig ül a trónon, majd Khri Srong-rtsan halála után, Gung-srong és a kínai Wen-cheng fia, **Mang-srong Mang-btsan** (649-77) következik. Mang-srong és 'Bro Khri-ma-lod gyermeke **'Du-srong** (uralkodik: 685/6-704/5), OC.62-65.

öngyilkosságba üldözi, csak egy maroknyi túlélő menekül meg, ők Kína nyugati határai mellett kapnak földet és rangot.

I.

'Du-srong után

(704-712)

A hetedik század utolsó napjaiban a mGar család még élő tagjai Kínába menekülnek, s örökre elenyésznek a történelemben⁸. A birodalom belső erőviszonyai átrendeződni látszanak. A 699/700. évben az Évkönyvek szerint 'Du-srong⁹ új személyeket fogad kegyébe, ám valódi uralkodó így, a nagyhatalmú nemzetség eltűnésével sem válhat belőle. A birodalom ügyeit anyja, a '**Bro**¹⁰ család nagyasszonya, Khri-ma-lod¹¹ irányítja egészen haláláig. A kiemelt szereppel jól láthatóan együtt jár a birodalom adminisztrátorainak kiemelt figyelme is: az OTA 700/1-es év telétől akkurátusan beszámol *yum* Khri-ma-lod (704/5-ig, majd a következő évtől kezdve *pyi* Khri-ma-lod) szálláshelyéről, akárcsak a *btsan-po*éről. 'Du-srong becsvágyát a csatatéren kell kiélje, a birodalom keleti, dél-keleti határain túlra vezet hadjáratokat, nem is eredménytelenül.

Amikor 705 elején (még a sárkány évében) 'Du-srong **Fekete Myva**¹² elleni hadjáratban, a

⁸ utoljára az OTA 698/9-es rovatában olvashatunk a családról: *de'i dgun mgar la bkyon phab ste* – azon a télen mGar elítélték (OTA.127). A kegyvesztésről ld. még Richardson, 1977:13-4, 1998/4:120; Beckwith, 1987:57-60. a *bkyon 'bebs/phab(s)* – „elítél, megbüntet, kegyvesztetté válik” kifejezésről OTA.154 (705/6), .157 (706/7), .179 (711/2), .248 (728/9); Chang, 1959:130; Richardson, 1985:9 = Zhol dr., S.19-20; BZH3:11-2,:36 n.65

⁹ '**Du-srong Mang-po-rje** Mang-srong Mang-brtsan és 'Bro Khri-ma-lod gyermeke. 676/7-ben, apja halálának évében született, s korán, már 685/6-os év telén felszentelt uralkodó lesz, kilenc évesen. Uralkodása első szakaszában a mGar, aztán eltűnésükkel a 'Bro család „segíti ki” a tapasztalatlan ifjút. Halálakor sincs még harminc.

¹⁰ a '**Bro** család (kínai: Mo-lu) a Tang évkönyvek tanúsága szerint a közeli zhang-zhung rokonságú yang-dong törzsből származik, akiknek területét Richardson (1977:14-15) Tibet és Kína határai közé, valahova észak-keletre helyezi. Ekkorra már meggyőződéses buddhisták. A birodalom utolsó másfél évszázadát alapvetően határozza meg a 'Bro és a belső-tibeti dBa's nemzetség véget nem érő versengése. A 'Bro család utolsó ismert tagja, bTsan-bzang (a kínai források Chang Bi-bi-je) 849-ben kap engedélyt a Lanzhou környékén való letelepedésre, miután a kínai határ közelében kirobbant csatározásban nem bír dBa's Khrom-bzherrel.

¹¹ '**Bro Khri-ma-lod** Mang-slon Mang-rtsan (649-676) felesége volt, közös gyermekük 'Du-srong. A 'Bro hölgy házasságát még a nagy mGar sTong-rtsan közvetítette, nem is sejtve, hogy két évtizeddel később éppen ő vállal majd komoly részt családja elveszejtésében. Khri-ma-lod ambícióit, jelentőségét csak a kínai kortárs **Wu Ze-tian**éval (uralkodott 684 -705) mérhetjük. A két erőskezű hölgy a hetedik és a nyolcadik század fordulóján képes volt hosszú évekig kezében tartani Ázsia két nagyhatalmának közvetlen irányítását.

Khri-ma-lod 712/3 telén vesztí életét, s a következő év telén temetik, mindkét eseményről beszámol az OTA. Koráról nincsenek pontos információink, annyit azonban kockázat nélkül megállapíthatunk, hogy 676-ban, 'Du-srong születésekor legkevesebb 13 esztendő, azaz halálakor legalább 49.

¹² Fehér és Fekete Myva (tibeti: **Myva dkar-po** és **Myva nag-po**, kínai: Bai Man és Wu Man) a Lijiang környéki l/Jang (a régi Moso királyság) két körzete, a Tang időkben a yunnani Nanzhao dinasztia (653-902) által vezetett népcsoport. A „myva” szó a dél-nyugati Kínában ma is létező miao népnév átirat változata, ld. Bushell, 1880:97 n.41; Blackmore, 1960: 47-61; Marks, 1978:4-6; Beckwith, 1983:5 n.10; Petech, 1987:1080.

csatatéren életét veszti¹³, több gyermeke is él. Bár nem ismerjük mindannyiukat, a testvérek számát sem tudjuk megállapítani, két – történetünk szempontjából fontos – fiúgyermekről biztosan tudunk. Ők születésük sorrendjében: lHa Bal-pho és rGyal-gtsug-ru.

A hagyománynak megfelelően a legidősebb fiú, **lHa Bal-pho ül a trónra**, de nem egészen egy év elteltével, 705/6 nyarán a birodalom teljhatalmú úrnője visszalépteti őt¹⁴, sőt Khri-ma-lod családja tanácsosai, és épp általuk a 'dun-ma támogatását maga mögött tudva egyúttal rGyal-gtsug-ru régense lesz, s immáron törvényesen intézheti a birodalom ügyeit¹⁵. A Tang évkönyvek is beszámolnak róla, hogy 'Du-srong halála után gyermekei vitatják az utódlás kérdését, s végül Qi-li-su-zan (a Khri lDe-gtsug-rtsan forma átírt alakja) foglalhatja el a trónt¹⁶. A *Jiu Tang shuban*, **Guo Yuan-zhen** – ekkor Anxi du-duja – életrajzában arról olvashatunk, hogy a trónért 'Du-srong főfeleségének gyermeke és a többi feleségek gyermekei küzdöttek¹⁷.

Születésekor rGyal-gtsug-ru még nem a megszokott, a koronahercegnek kijáró módon említik, ahogy tették azt például közvetlen elődje és utódja esetében: OTA.66 (676/7): *btsan pho sras khri 'du srong sgreys gyi lha lung du bltam* – az uralkodó, a fiú, Khri 'Du-srong a sGregs-béli lHa-lung-ban megszületett, és OTA.290-91 (742/3): *btsan po srong lde brtsan brag mar du bltam* – az uralkodó, Srong-lde-brtsan Brag-marban megszületett. Ezzel szemben OTA.145 (704/5): *dpyid kho brang tsal du rgyal gtsug ru bltam* – tavasz: Kho-brang ligetében rGyal-gtsug-ru megszületett. Maga a rGyal-gtsug-ru név is erősen elüt a mindenkori trónörökösök elnevezéseitől. Igaz, a legitimnek tekinthető *btsan-po gcen* lHa Bal-pho, az uralkodó, a báty, lHa Bal-pho¹⁸ – ahogy visszalépése tényéről szólva az OTA 705/6-os

¹³ Halálának helyéről ld. Petech, 1987:1079-80

¹⁴ OTA 705/6: *pong lag rang du btsan po gcen lha bal pho rgyal sa nas phab* – Pong-lag-rangban az uralkodó, a báty, lHa Bal-pho a tróntól megvált. Richardson (1977:16) véleménye szerint Pong-lag-rang valahol Nanzhaoban található, Khri-ma-lod és a kedvezményezett öcs ekkor Dron-ban tartózkodik.

¹⁵ A 'Bro befolyás a mGar család kegyvesztésének kimondása óta egyre növekszik, s különösen igaz lehet ez a 'dun-ma esetében. A 697/8 tele óta mellőzött nemzetgyűlést 701/2 tavaszán a családfő bTsan-to-re hívja össze újra, de az új főtanácsos kinevezéséig (705/6) megtartott három gyűlés közül kettőt is biztosan a család valamely tagja hívta össze. Ugyan az Évkönyvek (OTA702/3 tél) nem említi az összehívó személy nevét, de a gyűlés helyszínének és Khri-ma-lod téli szálláshelyének egybeesése nem lehet véletlen. A 704/5-ös évben már a nyári és a téli gyűlés is összehívásra került, a nyári gyűlés szervezője nincs megadva, ellenben a télit biztosan zhang ('Bro) Khri-bzang sTag-tsab hívta egybe.

¹⁶ JTS 196a:5226, hasonló beszámolók: XTS 216a:6080-81; ZZTJ 207:6569, ld. még Bushell, 1880:22; Pelliot, 1961:12; Petech, 1987:1086-87

¹⁷ **Guo Yuan-zhen** (656-713) Wei-hou alatt a Tibettel kapcsolatos ügyek felelőse, haláláig aktív marad a nyugati határok mentén, életrajzai: JTS 97:3042-49; XTS 122:4360-66; fordítását ld. Chavannes, 1903:179-92; ld. még Petech, 1987:1080-81.

¹⁸ Nevének utolsó tagja (Bal-pho) itt biztosan nem a déli szomszédot, Nepált jelöli, hanem egy a gTsang-potól délre fekvő körzetet, nevével a 690-es évtől rendszeresen találkozhatunk az Évkönyvekben, mint az uralkodó, 'Du-srong, majd Khri-lde-gtsug-brtsan kedvelt nyári szálláshelyével, Bal-pho és lho Bal különbözőségéről ld. Tucci, 1958:34, 1962:125. Beckwith (1983:4 n.9) azt sugallja a koronaherceg neve csupán lHa, s Bal-p(h)o a székhelyét (rgyal-sa) jelzi, ahol a trónról lemondott, Richardson (1983:137) véleménye egyezik annyiban, hogy a

rovatában szerepel – születéséről nem is találunk bejegyzést az Évkönyvekben. Ugyanott viszont már *btsan-po sras*, a következő évtől pedig csupán *btsan-po* a csecsemő rGyal-gtsug-ru titulusa, azaz bizonyos, hogy a lemond(at)ás formailag az öcs, rGyal-gtsug-ru javára történt.

RGyal-gtsug-ru alapvető **születési adatai** tiszták, bár a kései hagyomány sokfélesége itt is okozott zavart a születés dátumát és helyét érintően. Teljes az egyetértés az apa személyében, aki minden forrásunkban 'Du-srong Mang-po-rje. dPa'-bo gTsug-lag – bár itt nem jelzi külön, de biztosan a vele pontosan egyező adatokkal dolgozó GSM alapján – Khri lDe-gtsug-rtsan születését a vas-hím-sárkány évére teszi, ami a 680/1 vagy a 740/1-es esztendőt jelölheti, a születés helye nála lDong-dkar, édesanyjáról nincs szó¹⁹. Az 5. Dalai láma *chos-'byung* jában nem nyilatkozik a születés idejéről, helyét ő is lDong-mkharba teszi, ismeri viszont édesanyja nevét: mChims-bza' bTsan-mo rTog-ge²⁰. Az OC-Genealógia csak a szülők nevét adja: 'Du-srong és mChims-bza' Ma-thog Thog-steng²¹, míg – mint már említettük – az Évkönyvekből ismerjük a gyermek születésének pontos helyét és idejét is. Azaz rGyal-gtsug-ru 704/5 tavaszán 'Du-srong Mang-po-rje és **mChims-bza' bTsan-ma-thog Thog-steng**²² gyermekeként, Kho-brang-tsalban²³ született.

LHa Bal-pho esetében már jóval több a bizonytalanság. Születésének helyéről, idejéről semmit sem tudunk, származásáról viszont sok helyütt, sokféleképpen megemlékeztek, így aztán sok ellentmondó adat hagyományozódott ránk. Apja – ebben minden forrás egyetért – 'Du-srong maga, az adatbőség inkább anyja személyét illetően igaz. Lehetséges, hogy az anya – ahogy Richardson sugallja²⁴ – az a **'Dam**²⁵ -béli **Cog-ro-bza'**, akinek neve a Krónikából

herceg neve csupán lHa, de az Évkönyvek bejegyzését úgy értelmezi: „*at Bon-mo Pong-lag-rang the btsan-po, the elder brother lHa was deposed the throne of Nepal*”, azaz szerinte lHa egyenesen a nepáli trón várományosa volt, bár nem volna szokatlan, ha valahol a szomszédos birodalom uralkodói családjából neveznek ki királyt, sőt ekkor Nepál királyainak elnevezése a *deva* (isten) végződést viselte, nehéz elképzelnünk, hogy az elsőszülött fiút egy vazallus ország élére jelölték volna.

¹⁹ DP1, ja:70b.5; GSM2:196.7-11

²⁰ VDL1:50.1-15

²¹ OC1:65-66

²² A mChims feleség, **mChims-bza' bTsan-ma-thog Thog-steng** koráról, a házasság idejéről nincsenek adataink. Haláláról és temetéséről viszont beszámol az Évkönyvek (OTA721/2 tél és OTA723/4 tél). A család (kínai: Chen) területe eredetileg a gTsang-po északi oldalán feküdhett, itt áll Brag-mar, s itt épül később a bSam-yas is, – mint még tárgyalni fogjuk – e területhez kapják még Dags-pot a 8. század elején, ld. még Petech, 1939:62n.6; Lalou, 1958:194; 1965:196-97, Uray, 1972:47-50; GSM3:n.1118.

²³ Sorensen (GSM3:351 n.1116) sugallata szerint talán a *pho-brang tshal* forma torzult változata, talán lDan-mkhar palotakertje. lDan/lDang/lDon-mkhar/dkar-ról ld. Uebach, 1987:79 n.288.

²⁴ Richardson, 1977:16

²⁵ **'Dam**, a Cog-ro nemzetség területe, Yamaguchi azonosította a mai Qinghai dél-keleti részén fekvő Damuval, ami a Yushu (tibeti: Yos-shus) és Nahashu (tibeti: Nag-shod) régiókat vagy lakóik nevét jelöli. A nemzetség Khri lDe-gtsug-rtsan alatt több fontos tisztséget is elnyer, befolyása erősödik, Yamaguchi, 1970.116 n.90; Rong, 1990-91: 253-4

lehet ismerős, a *btsan-po* ágyasaként egy gúnydal célpontja. Ha IHa házasságon kívül született, ez már önmagában megmagyarázná, miért is volt szükség detronizálására.

Lehetséges az is persze, hogy IHa nem a Cog-ro hölgy fia, hanem a nyugati türk hercegnőé, akit csak **Ga-tun** néven ismerünk az Évkönyvekből. A tibeti *ga-tun* és a kínai *ke-dun* pedig a türk *qatun*, hercegnő titulus átírt megfelelői. A XTS szűkös híradása szerint 709-ben érkeznek meg követei Chang'anba, hogy kínai feleséget kérjenek unokájának²⁶. Sőt Zhong-zong 710. januári levelében szintén utal a *zan-bura* és nagyanyjára, a *ke-dunre*, akit Pelliot fordítását elfogadva Uray is a keleti türk kagán, Elteris lányaként azonosít – hibásan, *btsun-mo* Ga-tun minden bizonnyal a közeli szövetséges Nyugati türk vezér, A-shi-na Tui-zi rokona²⁷.

Külön kell említenünk IDe'u Jo-sras és mKhas-pa IDe'u korai munkáit, előbbi a *IDe'u chos-byungban* meglepő beszámolóval rukkol elő: *rgyal po di'i gcen po pa tshab tsha lha bal po dang gcung lod po lod chung gnyis te gsum thang mtshams su phab bo* – e király (Mes-Ag-tshoms) bátyját, **Pa-tshab**-fi IHa Bal-phot két öccsével, Lod-poival és Lod-chunggal együtt mindhármójukat hamarosan a Tang határra üldözik. Azaz IHa szerinte a Pa-tshab nemzetségből származik, sőt két öccse is volt, Lod-po és Lod-chung személyében. Hogy honnan ezen adatok, nem tudjuk. A IDe-ston chos-byungban mKhas-pa IDe'u szintén igen érdekes változatot ad: *'jang tsha lha dbon / rgyal sa ma zin te thang 'tshams su phab bo* – 'Jang-tsha IHa-dbon (!) a trónt nem szerezte meg, a Tang határra kergették.²⁸

A kései buddhista hagyománynak megfelelően a **IJang-béli Khri-btsun**²⁹ hercegnének volt egy fia, IJang-tsha IHa-dbon³⁰. IHa-dbon apja és Khri-btsun férje pedig nem más, mint Mes-Ag-tshoms. A fiú személyneve valószínűleg a IHa, az unoka formára vezethető vissza. Ő az akinek feleségül hozzák Jin-chenget, de még az esküvő előtt meghal. A két IHa, bár nevük csak ennyiben egyezik, megeshet, nem is két személyt jelöl. Két kivételtől eltekintve az Évkönyvekben és a Tang-kori kínai forrásainkban a IHa Bal-pho (vagy ennek kínai átírása) szerepel, s csak a tibeti középkorból származó buddhista történetírói hagyomány használja a

Cog-ro-bza' pedig minden bizonnyal azonos a Krónikában később azonos névvel említett hölgyhöz, aki mGar Mang-po-rje sTag-rtsan feleségeként menekül Kínába a mGar nemzetség üldöztetése idején. (OC.:482.,530; Uebach,1997:65)

²⁶ XTS 216a:6081, valamikor a Jing-long éra második évét követő évben (709 február 15 – 710 február 3).

²⁷ JTS 196a:5227; Bushell,1880:23; Pelliot, 1961:13-4, a levélről a Jing-long éra 4.éve 1. (hold)hónap (azaz 710 február 4 - március 4) eseményei közt szólnak. A *ke-dun* kérdéséről ld. Pelliot, 1961:98-99; Uray, 1978:552 n.37; tévedésükről ld. Beckwith, 1983:5-6 n.14.

²⁸ LDE:120.20-21; DTC:300.10-11. A **Pa-tsab** nemzetségről kevés adatunk van, egy tagját, rGyal-tsan Thompot említi az Évkönyvek már 690/691 telén. Thomas (TLTD II:278 n.4, III:16; NAM:134-5) a Gyim/Byim-po néppel hozza összefüggésbe, e kifejezésről ld. alább n.247.

²⁹ **IJang-mo Khri-btsun** koráról, érkeztéről nincsenek pontos adataink, temetéséről beszámol az OTA (745/6 tél), vagyis 744/5-ben halhatott meg.

³⁰ DPI:71r.7-71v.1 és BZH2:2.1-5.; VDL1:50.13-14; GSM2:196.11-2, neve előfordul még IHas-bon/ IHas-dbon formákban is, a továbbiakban az OTA-ban is használt IHas-bon formát használjuk.

IHa-dbon formát³¹.

A btsan-po, 'Du-srong halála utáni év, IHa lemondása nélkül is – mint szinte minden uralkodóváltás Tibetben – a folyamatosan nagyobb befolyásért küzdő nemesi családok harcának felerősödésével járt volna. Tudomásunk van a *ldeg-ren-pa mNon sNang-grags*³² és *Khe-rgad mDo-snang*³³ nevével fémjelzett nyári lázadásról, melynek pontos okát, lefolyását nem ismerjük, csupán a lázadók elhalálózása került feljegyzésre³⁴, az a tény, hogy belső-tibeti családok lázadnak, biztosan az észak-keletről érkező új népcsoportok hatalmának erősödését jelzi. Azt sem tudhatjuk, van-e összefüggés a zavargások és IHa trónfosztása között, mindenesetre az Évkönyvek közvetlenül a lázadók halála után számol be IHa visszalép(tet)éséről.

A kedélyek megnyugtatása, az erős központi hatalom megteremtése érdekében Khri-ma-lod belátja, hogy meg kell keresni a megfelelő személyt a mGar Khri-'bring bTsan-brod 699-es halála óta betöltetlen főtanácsosi tisztségre. Mi sem volna magától értetődőbb, mint ha egy közeli rokon, a *zhang* cím általunk ismert legkorábbi viselői³⁵, a tényleges uralkodónő családjának tagjai közül kerülne valaki a főtanácsosi székbe, ám a 'Bro család egy tagjának esetleges kinevezése olyan mértékben bontaná meg a belső-tibeti és az „idegen” családok közt fennálló – a lázadás után amúgy is ingatag – egyensúlyt, hogy az a birodalom egységének megbomlásához, hosszú belháborúhoz vezethetett volna.

Khri-ma-lod végül belátja, a mindenkori *btsan-po* belső-tibeti támogatói közül kell jelöltet állítania. Ha így nézzük, az tűnne kézenfekvőnek, ha az ifjú trónörökös anyjának családja, a

³¹ A két kivételt a 739/40-es és a 741/2-es rovatok jelentik, melyekben IHas-bon haláláról, majd temetéséről szólnak, IHas-bon titulusa halála regisztrálásakor csak *sras*, temetéséről szólva *btsan-po sras*, a vele együtt eltemetett Kong-coé *btsan-mo*. Vitali, (1990:28) ebből joggal következtet arra, hogy az OTA szerzője is Khri IDe-gtsug-rtsan fiának tartja őt. A kínai Qi-li-ba-bu a Khri IHa Bal-pho forma átírása lehet.

³² a *mNon* nemzetség már gNam-ri első támogatói közt is szerepel, a *ldeg-ren-pa* pedig elhelyezkedése alapján titulusnak tűnik, máshonnan nem ismert

³³ *Khe-rgad mDo-snang* származásáról nincs adatunk. Nevével a Krónikában találkozhatunk, ahol gúnydalt énekel 'Du-srong Cog-ro szeretője kárára, DTH:120.5-28

³⁴ OTA.149-151 (705/6): *ldeg ren pa' mnon snang grags dang/ khe rgad mdo snang las stsogs pa log ste bon mo na la tser ldeg ren pa log pa rnams bkum – ldeg-ren-pa mNon sNang-grags és Khe-rgad mDo-snang* másokkal fellázadtak, Bon-mo-na-la-tse-ben a *ldeg-ren-pa*-féle lázadókat megölték.

³⁵ a *zhang*, nagybátyi titulust az uralkodó anyja családjának férfitagjai jogosultak viselni (ld. TTK:58-61), az első személy, akit írott forrásaink e címmel említenek a már sokat emlegetett *zhang* bTsan-to-re IHas-byin, a 'Bro nemzetségből, OTA.136-37 (701/2): *'dun ma glagu chung du zhang btsan to re lhas byin dang seng go snang to re skyi zung gyis bsdus par lo gchig* – (a téli) gyűlést Glagu-chungba *zhang* bTsan-to-re IHas-byin és Seng-go sNang-to-re sKy-i-zung hívták össze, egy év eltelt. Kínai forrásaink szintén ismerik a címet (*shang*), ld, Laufer:104-05.

Az OC-GEN-nak megfelelően (.62-66) a nyolcadik század elején csak Khri Srong-rtsan, 'Du-srong és rGyal-gtsug-ru anyjának nemzetsége, azaz a Tshes-pong, a 'Bro és a mChims jogosult a *zhang* cím használatára. Mang-slon Mang-rtsan anyja a kínai Wen-cheng, míg Gung-srong Gung-rtsan anyjának családja, a Mong nemzetség csak a hetedik század közepéig igen tevékeny, ezután nincs említve nevük. Az OC (.74-75) a Mong családfő, Khri-do-re Mang-tshab nevéhez köti rTsang-bod elhódítását Mar-muntól, eltűnésük csakis valamilyen rendkívüli esemény, talán a Khyung-po sPung-sad vádjai következtében lefolyt hűtlenségi per következményeként történhetett (OC.200-201).

tibeti **mChims család** jelentkezne a tisztségért, ám a család tényleges katonai/politikai ereje nem elégséges a poszt betöltéséhez. Így történhet, hogy 705/6 telén a néhány éve tevékeny szerepet betöltő hatalmasság, **Khu Mang-po-rje lHa-zung**³⁶ esküszik föl. Kinevezésével több, mint fél évszázad után újra tibeti családból kerül ki a főtanácsos. lHa-zung nem tud maradandót alkotni, gyorsan elég az állandó intrikák tüzeiben, hűsége néhány hét alatt megkérdőjeleződik, **Gling-rings-tsalban** kimondják kegyvesztését, s mint ilyenkor szokás, büntetése legkevesebb száműzetés és teljes vagyonek Kobzás lesz³⁷. Khu Mang-po-rje bizalomvesztésének körülményeit nem ismerjük, így azt sem tudhatjuk, valóban bűnös volt-e, vagy csupán útjában állt valaki másnak.

Khu utódja szintén az uralkodói család eredeti támogatói közül kerül ki: a 'Brok későbbi legfőbb ellenlábas, a **dBa's**³⁸ család nyújtja az azonnali megoldást. A család még Srong-btsan sGam-po idején lesz közvetett módon a hatalmas Khyung-po sPung-sad intrikáinak áldozata, s szorul ki majd egy évszázadra a birodalom irányítói közül³⁹. Visszaemelésük egyrésztől egy még mindig erős, jó klánközi kapcsolatokkal bíró belső-tibeti szövetségest jelent a 'Brok számára, másfelől viszont a szintén a császári család eredeti támogatói közül kikerülő, és 'Du-srong halála körül is a császári családot segítő gNubs, Seng-go és Khu Mang-po-rje nevével fémjelzett szövetséget is sikerül féken tartani. A politika színpadára visszatérő dBa's család feje, **Khri-gzigs Zhang-nyen**⁴⁰ megkapja a lehetőséget, hogy a főtanácsosi székbe ülve, tekintélyét latba vetve lecsillapítsa a forrongó nemességet, megtalálja

³⁶ 'Du-srong halála után is maradnak a *btsan-ponak* belső-tibeti támogatói az eredeti szövetségeseiken (dBa's, Myang, Tshes-pong, mNon) túl is, pl. a Seng-go, a gNubs családok és Khu Mang-po-rje. A „*khu*” inkább jelölheti a *btsan-po* unokaöccsét, mint valódi családnevet (Richardson, 1987:16), bár az Évkönyvekben gyakoriak azok a személyek „*khu*” előtaggal, akiket nem tudunk más családnévhez kötni. lHa-zung családjáról, aktivitásáról keveset tudunk, nevének legkorábbi előfordulása a 702/3-as évből való, mDo-smad téli gyűlését hívja össze ekkor (OTA.139-40).

Meg kell jegyeznünk, hogy dPa'-bo gTsug-lag (DP1:19b.3) a 18 *dbang-ris* (a 18 részre osztott uralt terület) egyikét, Yar-klungs ot a gNyags (rNgegs) és a Khu nemzetségek birtokaként jegyzi, itt tehát rNgegs és lHo nem együtt van említve. A „*khu*” és „*lho*” szótagok azonosíthatósága nem tűnik valószerűnek.

³⁷ OTA.152-54 (705/6 tél): *dgun btsan po rgyal gtsug ru dang pyi khri ma lod zhur na bzugs / khu mang po rje lha zung / blon chen por bka' stald / de' rjes la gling rings tsal du khu mang po rje lha zung la bkyon phab* – Télen a császár, rGyal-gtsug-ru és a nagyanya, ['Bro] Khri-ma-lod Zhurban időzött. Khu Mang-po-rje lHa-zung főtanácsossá felesküdt, azután a Gling-rings ligetében Khu Mang-po-rje lHa-zung kegyvesztetté válik.

³⁸ a **dBa's** család már gNam-ri Srong-btsan első támogatói közt fölbukkan, sőt a gNam-rit támogató további belső-tibeti családokat (Myang, Tshe-spong, mNon) gyakran együtt, csak dBa'sként említi a kései hagyomány. A birodalmi kor teljes egészében éreztetik befolyásukat. Bár alapvetően a buddhizmus ellenfeleiként tartja őket számon, a 8. század végén, a 9. század elején nem restellnek megszerezni több egyházi/vallási pozíciót sem. A dBa's és a 'Bro család vetélkedése egészen a birodalom utolsó napjaiig tart. Khrom-bzhert, az utolsó ismert családfejt, miután sikerült maga alá gyűrnie a Kína által is támogatott 'Bro bTsan-bzangot 886-ban ujjúr kéz öli meg.

³⁹ OC.307-316 sorai számolnak be róla, hogyan távolította el a kor nagy intrikusa az első igazán nagyhatalmú főtanácsost, Myang Mang-po-rje Zhang-snangot. E történetben ugyan nincs szó a dBa's családról, de közeli kapcsolatuk a Myangokkal az ő szerepvállalásukat is ellehetetlenítette a 8. század elejéig.

⁴⁰ OTA.154 (705/6 tél): *dba's khri gzigs zhang nyen blon chen phor bka' stalde / se rib log par lo gchig* – (közvetlenül Khu Mang-po-rje kegyvesztése után) dBa's Khri-gzigs Zhang-nyen főtanácsossá esküdt. Se-rib fellázadt, egy év eltelt.

a birodalom belső szilárdságához nélkülözhetetlen egyensúlyt a családok közt, s a dBa's család újra az összefogás élére álljon. Khri-gzigs kiválóan teljesíti feladatát, egészen haláláig, 721 nyaráig hivatalában marad, s akkor is fiának adja át tisztét.

Az Évkönyvek 705/6-ös rovatában, közvetlenül Khri-gzigs kinevezése után három szótag adja tudtunkra: Se-rib⁴¹ lázad. A dél-nyugati királyságban kitörő lázadás megkeseríti Khri-gzigs első hivatali éveit, a felkelők elszántságát, erejét mutatja, hogy bár a két nagyasszony, Khri-ma-lod és Wu Ze-tian életének utolsó éveiben a közös határon többé-kevésbé béke van, tehát kell legyen szabad katonai erő a határokon belül, a kis dél-nyugati királyság lázadását végül csak négy évvel később, a király túsul ejtésével sikerül elfojtani⁴².

A Tibeti Birodalom már túl nagyra nőtt ahhoz, hogy akár egykori irányítóinak, akár története mai tanulmányozóinak figyelmét leköthessék az udvar körül zajló belpolitikai viharok, a határokon s azokon túl is szüntelen zajlanak az események. A 705-ös év nem csupán a Tibeti Birodalom életében volt a személyi változások éve. Kínában Wu Ze-tian uralma már halála (705 december) előtt véget ér, Zhong-zong 705.02.23-án visszaülhet a trónra és március 3-ától a dinasztia neve újra Tang⁴³. Bár a Li család tagjai szeretnék villámgyorsan elfelejteni az elmúlt 15 év megrázó történéseit, és a Wu által megtörni kívánt befolyásos észak-nyugati családok még élő tagjai is lassan visszaszivárognának Chang'an kormányzati negyedébe, újabb csapást kell elviselniük. Ugyan **Zhong-zong** 21 év után formálisan visszaülhet a trónra, most sem jut sok szerephez: a valódi hatalom felesége (**Wei-hou**) és családja kezében összpontosul, s folytatódhat a pazarlás, a birodalom általános züllése. A hercegek, hercegnők, magas rangú kegyencek és a kolostorok tovább gyarapíthatták vagyonukat, miközben a földet művelő parasztság összeroskadt az egyre növekvő adóterhek alatt. A növekvő fogyasztás forrásait a birodalom határain túlról próbálják meg pótolni, így kap kiemelt figyelmet – a nyugati türköktől északról, a tibetiektől délről fosztogatott – nyugati karavánutak biztosítása. Zhong-zong keresi a megbékélést szomszédaival, így Tibettel is, második uralkodása alatt a két nagyhatalom újabb házassággal kötelezi el magát a béke mellett⁴⁴.

705/6 telén – felhasználva a két nagy türk törzsszövetség közti csatározásokat – **Guo Qian-**

⁴¹ OTA.154, **Se-rib**: Thomas (1935:152 n.1) gSer-rigs-gel azonosítja, Bacotval az évkönyvek fordításakor már (hivatkozva TP,1912:357-8) a dél-nyugati királyságot, kínai Xilit említik. Hoffmann (CHEIA:380 n.11) azt sugallja Se-rib a mai bLo-bo (Mustang) területén feketett.

⁴² OTA. 172 (709/10 tél) *se rib gyi rgyal po bzung* – Se-rib királyát elfogták.

⁴³ JTS 8:135; XTS 4:105-106; TCTC 207:6581; 208:6596

⁴⁴ Az újra félelmetes erővé váló keleti türkök ellen is a házasság bizonyul a leghatásosabbnak. Zhong-zong előbb komoly anyagi áldozatok árán seregeket, erődöket alapít a Sárga-folyó északi folyásánál, majd nem látva más megoldást, a kagánt, Qapaghant lecsendesítendő 708-ban kínai hercegnő megy hozzá feleségül. A keleti türkök Qapaghan haláláig csak egy esetben támadnak kínai területre (CHC/3:324-6, :364).

guan⁴⁵ két legyet ütne egy csapásra, **A-shi-na Köl Csor Zhong-jie**⁴⁶ segítségével Ferghanát támadja, egyrészt, hogy megvesse ott lábát, másrészt megfékezze az idős apja örökét átvenni készülő **Saqal**⁴⁷. Terve balul sült el, **A-shi-na Tui-zi**⁴⁸ tibeti csapatokkal megerősítve siet Fergána segítségére, Guo és Zhong-jie kénytelen kihátrálni, egészen Kashgarig. A következő télen, Ocirlig halála után Qapaghan, a Keleti Türk kagán majd, Guo is újra elérkezettnek látja az időt a Türges törzsek leigázására, de a kísérletek ezúttal sem vezetnek sikerre. Végül Tui-zi halála után, Saqal egyesíti a nyugati törzseket, 708/9 telén szétzúzza a kínai csapatokat, Zhong-jiet élve elfogja, s kagánná kiáltja ki magát, majd öccse, **Zhe-nu** segítségével elfoglalja Kuchát, elvágva ezzel az utat a **Négy Helyőrséghez**. A kényszerhelyzetbe került kínai erők vezére, **Guo Yuan-zhen**⁴⁹ kénytelen megegyezni Saqallal. A Nyugati türkök Kínának hagyják a Tarim-medence ellenőrzését, cserébe viszont Kína elismeri Saqalt a 14(!) Nyugati törzs vezéréként⁵⁰.

Saqal és Zhe-nu, akár meg is erősödhetne Ázsia szívében, azonban a következő évek története mégsem a két testvér hódításairól szól, inkább a köztük kirobbant vitáról, majd nyílt összecsapásról. Qapaghan nem is kereshetett volna ennél jobb alkalmat egy újabb kísérlethez a Türk törzsek egyesítésére. Unokaöccsét, **Köl Tegin**⁵¹ küldi Saqal ellen, aki hosszú küzdelem után, Zhe-nu hathatós segítségével, a **Bolu**-folyónál végül legyőzi a türgeseket. Qapaghan a csata után mindkét testvért megöleti, Köl Tegin pedig marad nyugaton, és bár gyakori fosztogatásokkal gyengíti a felügyelni kívánt On oq törzseket, a Türk Birodalom egyesítéséről nem beszélhetünk⁵².

A harmadik nagyhatalom, az Arab Kalifátus is elveszíti uralkodóját a 705-ös évben, **Abd al-Malik**⁵³ még halála előtt fiát, **Walidot**⁵⁴ nevezi meg utódjaként, s az uralkodóváltás

⁴⁵ **Guo Qian-guan**, Anxi egyik *jiang-jun*je Guo Yuan-zhen alatt.

⁴⁶ A *köl csor* címet (kínai: *que-chuo*) az öt Tardus törzs közül a második, a Hu-lu-wu vezetője viselheti, ld. Chavannes,1903:184 n.2; Beckwith, 1987:209-10. **Zhong-jie** elsődleges célja, hogy Saqalt legyőzve megszerezze az On oq törzsek feletti uralmat, s célja eléréséhez minden lehetőséget megragad, minden lehetséges szövetségbe belemegy.

⁴⁷ **Saqal** a türges kagán, Ocirlig fia, annak halála után (706/7 tél) örököse, a később ellene forduló Zhe-nu bátyja. Tui-zi halála után (708) pedig Fergána türk védelmezője.

⁴⁸ **A-shi-na Tui-zi** ekkor Tun Yabghu Qagan, a Nyugati Türk Birodalom alapítójának, Isteminek egyenesági leszármazottja, Tokharisztán *yabghu*jának unokaöccse. Mint már említettük minden valószínűség szerint a tibeti Ga-tun császárné rokona. 708-ban vesztí életét.

⁴⁹ **Guo Yuan-zhen** 701 és 705 közt Liangzhou *du-du*-ja, majd 706/7 telétől Anxi (*da*)*duhu*-ja, majd 712 végéig ő lesz az egyik *zai-xiang* főtanácsos, életrajzai: JTS 97:3042-49; XTS 122:4360-66

⁵⁰ Beckwith, 1987:70-75; a 14 törzsről: ZJTJ 209:6629

⁵¹ **Köl Tegin** Kutluq Elteris fia, előb Qapaghan szövetségese, majd annak halála után (716) kiirtja családját és bátyját, Bilgét ülteti a trónra („a Bölcs” Bilge haláláig, 731-ig uralkodik).

⁵² Gibb,1923:45-47; Tekin, 1968:269; Shaban,70:68-69; Beckwith,1987:75-77; HCCA/3:339, :346. Köl-Tegin támadásának pontos idejét nem ismerjük, a Jing-yun érában törént, azaz 710 július 31 és 712 szeptember 6 közt.

⁵³ **Abd al-Malik** ibn Merwan 685-705 közt uralkodik, igazságos, a tudományokat pártoló államférfiként ismerjük. Uralkodása alatt sorra legyőzi ellenlábasait, a huszeinita Mukhtar-mozgalom elfojtása után 690-ben – al-Hajjaj vezette rohammal – beveszi Mekkát, majd a Horaszánt ellenőrzése alatt tartó Abd Allah ibn al-Zubayr

problémamentesen le is zajlik. Irak és Kelet alkirálya, **al-Hajjaj**⁵⁵ megerősítést nyer hivatalában, cserébe a Kalifa elnyeri a birodalom legerősebb emberének támogatását. A legkeletibb tartomány, Horaszán azonban új kormányzót kap **Qutayba**⁵⁶ személyében, s vele egy igazi hódító tekint kelet irányába az arab erők élén. Első feladatuként 705 tavaszán egy lázadás szétverésére Balkhba indul, eléri, majd visszafoglalja a várost véráldozat nélkül, s ha már ily könnyen jut sikerhez, távolabbra tekint. Küldetését friss arab katonák nélkül kell teljesítse, sikerének egyik záloga, hogy bátran nyúl a frissen meghódított területek lakosságához, akik a további hódításoknál ugyan helyi vezetőik zászlaja alatt, de Qutayba seregét erősítik. Balkh példáján okulva egy sor Alsó-Tokharisztáni király hódol be neki, még tél előtt biztosítja a Vaskapu déli oldalát, majd visszatér Mervbe. A következő évben tovább folytatja a terjeszkedést, szövetséget köt a heftalita Baghdis uralkodójával, **Nizak Tarqannal**⁵⁷ és a horaszáni arab hatalmassággal, **Hayyan an-Nabati**⁵⁸, s Bajjand elfoglalásával a szogd kereskedelem egyik központja is kezébe kerül.

Qutayba egyetlen év alatt erős katonai-gazdasági alapot teremt hódításaihoz, elindíthatja hosszú ostromát Bukhara és környező oázisai megszerzéséért. Magát a várost végül három év elteltével, 709-ben sikerül bevennie, majd a következő évben a közben ellene forduló Nizak vezette lázadás elfojtása után megteszi a szükséges lépéseket Bukhara megszállására. Arab helyőrséget telepít a várost védő erődbe, s a lakosság féken tartására katonáit a helyi családoknál szállásolja el. Bukhara 200.000 dirhem békepenzt fizet az Omajjádoknak⁵⁹.

Újabb tibeti-kínai házasság felé

ellenkalifa legyőzésével a dinasztiaalapító, Moaviya (661-680) teljes birodalmának vezetése újra egy kézbe kerül. Shaban, 1970:41-61

⁵⁴ **Walid** ibn Abd al-Malik folytatja apja munkáját, igyekszik egyben tartani a birodalmat. Legfőbb támasza, al-Hajjaj azonban egyre inkább rátelepszik, s a birodalom valódi irányítójává válik. Walid 715-ben meghal, öccse Sulayman követi a trónon. Shaban, 1970:72; Benke,2001:143-145

⁵⁵ **al-Hajjaj** ibn Jusuf a véreskezű, a Mekka elleni ostrom győztes hadvezére, 694-től Irak, majd 697-től Irak mellett a Keleti Tartományok alkirálya lesz, hatalma, befolyása gyorsan nő, s Walid alatt a birodalom első emberévé válik. Haláláig hivatalában marad (714). Gibb, 1923:24-28; Shaban, 1970:53-75

⁵⁶ **Qutayba** ibn Muslim al-Hajjaj bizalmasa, 705-ben váltja al-Mufaddalt. Al-Hajjaj felismerte, hogy az engedetlen Horaszáni arabokat legjobb reménnyel egy helyi vezér tarthatja féken, Qutayba pedig a Kais törzsből származik (saját felosztásában az Abdulqays csoportból). Vezetése alatt Horaszán felvirágzik, az Omajjádok birodalma egyre terjeszkedik kelet felé. 715-ig, haláláig kormányoz. Hódításairól ld. Gibb, 1923:29-57; Shaban, 1970:63-75.

⁵⁷ **Nizak Tarqan**, a *yabghu* vazallusa, 704-ben még a Musa ellen forduló Tokharisztáni csapatok vezetője, s mint látni fogjuk pár év elteltével (709) újra egy arabok elleni lázadás vezetőjeként tűnik föl. 710-ben a lázadás elfojtása után üldözi el őt Qutayba (al-Hajjaj személyes parancsára). Gibb, 1923:31-37; Shaban, 1970:64-7. A „*nizak*” titulusról ld. Esin, 1977:323-4.

⁵⁸ **Hayyan an-Nabati** az előző kormányzó al-Muffadal tanácsosa volt, s e szerepét nem veszi el Qutayba ideje alatt sem. Főként a Szogdiával fenntartott kapcsolatokért felel. Bukhara elfoglalása után ő vezeti a tárgyalásokat Szamarkand királyával is. 723-ban mérgezik meg. Shaban, 1970: 65, :73, :75, :100-103

⁵⁹ Shaban, 1970:65-6; a *dirhem* az Abd al-Malik által bevezetett új arab-izlám pénzrendszer része, 1 *dirhem* 2,97g ezüstnek felel meg, 5 *dirhem* = 1 *dínár* (4.25g arany), ld. Benke,2001:143

Az Évkönyvek sorai alapján úgy tűnhet Khri-ma-lod uralkodásának utolsó évei inkább a belső átrendeződés, a konszolidáció kezdetei, mintsem a háborúk jegyében telnek, rovataiból hiányoznak a hódító hadjáratok vezetéséről szóló sorok (egészen 714/5 teléig). A következő hét évben, rGyal-gtsug-ru beiktatásáig az udvar életét leginkább halálesetek és ezekkel összefüggésben temetések, kinevezések és lojalitási perek teszik zaklatottá. Szépen példázta ezt a 706/7-es év rovata, ahol a megszokott alapadatokon túl (mint az uralkodó és nagyanyja tartózkodási helye, valamint a 'dun-mák összehívásának körülményei) mindössze négy eseményről olvashatunk: **IHo 'Du-sregs**⁶⁰ kegyvesztéséről, *btsan-po yab*, vagyis 'Du-srong ravatalozásának helyéről, majd temetéséről és **Mang-pangs** nagyanya haláláról.⁶¹

707/8 a fontos események éve. Előbb meghal az egyik **brung-pa**, **gNubs Kho-ma-re**⁶², pótlását a nyári gyűlésen oldják meg. Komolyabb veszteség viszont az erős és lojális

⁶⁰ A **IHo** családnak egy tagját említi még az OTA (682/3), nevük jól ismert a tibeti irodalomból, gyakran említik együtt a rNgegs (később gNyags) nemzetséggel, birtokuk eredetileg Dags-po vidékén lehetett, az OC forrásának születésekor (nyolcadik közepére) viszont már 'Phan-yul, szerepük Dags-po behódolásával nő meg, ld. még Stein, 1958:72-78; Yamaguchi, 1970:104 n.41.; 106 n.48; Uray, 1972/1:15-6

⁶¹ OTA.155-58: *rta'i lo la bab ste / btsan po dang / phyi dbyard dron na bzhugs / btsan po yab gyi dpur mer ke na bzhugs 'dun ma na mar du 'bon da rgyal btsan zung dang / blon chen po khri gzigs gyis bsduste / lho 'dus sregs la bkyon phab / mdo smad gyi dgun 'dun par gyi gle mar zhang rgya stos bsdus / dgun phying bar btsan po yab gyi mdad btang / pyi mang pangs nongs / mdo smad gyi 'dun ma yol gyi rte'u dkyusu 'dus par lo chig* – A ló éve eljött. A császár és a nagyanya nyáron Dronben időzött. A császár, az apa holtteste Mer-keben volt. A [nyári] gyűlést Na-marba 'Bon 'Da-rgyal bTsan-bzung és a főtanácsos, [dBa's] Khri-gzigs hívták össze, IHo 'Du-sregs kegyvesztett lett. MDo-smad téli [valószínűleg elírás lehet, s a nyári gyűlésre vonatkozhat a bejegyzés] gyűlését a Par-béli gLe-mába *zhang* rGya-sto hívta össze. Télen Phying-bában a császár, az apa testét elengedték. Mang-pangs nagyanya elhunyt. MDo-smad téli gyűlését a Yol-béli rTe'u-dkyuba hívták össze, egy év eltelt.

Mang-pangs *pyi* titulussal szerepel, akárcsak Khri-ma-lod, s mivel az Évkönyvekben csak az uralkodó apjának anyját illeti e cím, így Mang-pangs rGyal-gtsug-ru dédanyja lehetett, Mang-slön mang-rtsan anyja. A Genealogiából ismerjük Mang-slön anyjának nevét: Kong-co Mang-mo-rje Khri-skar, a Mang-pangs talán a Mang-mo-rje Khri-skar alak erősen összevont formája lehet, ahogy Uebach utal rá (Uebach, 1997:57)

⁶² OTA.159-61 (707/8): *lugi lo la bab / btsan po dbyard bal po na bzhugs / pyi dron na bzhugs / dbyar 'dun lha gab du 'bon da rgyal dang / blon chen pho khri gzigs gyis bsduste / mngan gyi khab so khram spos / brung pa gnubs kho ma re gum ste / skyin bar rdo 'phan kong bcug / khu dang / lho bkyon bab gyi nor brtsis / ston phyi mang pangs gyi mdad btang* – a bárány éve eljött, a császár nyáron Bal-poban, a nagyanya Dronben tartózkodott. A nyári gyűlést lHa-gabba 'Bon 'Da-rgyal bTsan-bzung és a főtanácsos, [dBa's] Khri-gzigs hívták össze, a kormányzókhöz tartozó palotaőrseg jegyzéke (regisztere) megváltozott, a *brung-pa* Kho-ma-re elhunyt, helyére rDo Phan-khong lett kinevezve. A kegyvesztett Khu és IHo vagyont össze számolták. Összel a nagyanya, Mang-pangs testét elengedték.

A **gNubs** család birtoka a mai gTsang tartomány egy része, beletartozik a Rong-chu völgye, ld. DP ja, 19b.3, ahol gNubs-yul a 18 *dbang-ris* egyike, ld. még Lalou, 1965:194-95. Az elhunyt *brung-pa*, gNubs Kho-ma-re utódját, **rDo 'Phang-kongot** 714 nyarán menesztik, máshonnan ismeretlen.

A *brung-pa* kifejezést csak két szövegünk említi, az Évkönyvek (OTA 682/3, 707/8, 714/5, 715/6, 717/8, 731/2, 745/6) és a Tolvajtörvény (Ch.88, vi.:48-56, fordításai: Thomas, 1935-6:284.9-26 és Uray, 1962/1:354-5n.2), a tisztség valószínűleg csupán a Birodalom kezdeti időszakában volt használatban, s később megszűntették, esetleg új nevet kapott. Thomas (1935-6:286n.35) a „*drung-pa*” szóval hozza kapcsolatba, az általa javasolt angol „*secretary*”, azaz „titkár, miniszter” elnevezés általánosan elfogadott maradt, bár Uray (1962/1:354) megkérdőjelezi a „*brung-pa*” és „*drung-pa*” szavak azonosíthatóságát, s a „*drung*” tő jelentését („közel, közeli”) sem tartja összefüggésbe hozhatónak a javasolt „*secretary*”-vel. Könnyen lehet azonban, hogy a tisztség elnevezése nem a vele járó feladatokból, hanem a posztot betöltő személy helyzetéből ered, azaz az elnevezés a császárhoz közel álló személyt, a bizalmasát jelölheti, aki az állami vagyon, a császár vagyonának egyik felügyelője. Számuk – ekkor még – három, ketten a Három Szarv területéért, míg a harmadik Nagy rTsangért felel. A tisztséggel járó anyagi és területi kompetenciákról, azok változásairól még lesz szó később.

szövetséges, Tui-zi halála, hiszen Tibet belső-ázsiai érdekeltségeit csak a türk erők segítségével tarthatja kezében, a Tarim-medencétől és a Pamírtól nyugatra futó karavánutakat csak rajtuk keresztül érheti el. Aztán elveszítik Tui-zi közeli rokonát, a tibeti-nyugati türk szövetséget megtestesítő Gatunt is, akinek haláláról ugyan nem, de temetéséről megemlékezik az Évkönyvek (OTA.119, 708/9 tavasz)) is, mivel a ceremóniára a szokásjognak megfelelően egy évnnyi ravatalozás után került sor, a 707/8-as év végén, legkésőbb a következő év elején halhatott meg, kevéssel Tui-zi halála után.

Ez év telén helyezik át a *btsan-po* téli szálláshelyét **Brag-mar** kastélyába, ami állandó szereplője lesz az Évkönyvek rovatainak⁶³, Mes-Ag-tshoms legkevesebb 35 telet tölt itt (707/8-713/4, 717/8-719/20, 721/2-726/7, 728/9-738/9, 740/1-747/8).

Jó hír érkezik viszont Kínából, Zhong-zong végre meghozta rég halogatott döntését, május közepén igent mondott a sorozatos lánykérésekre, azaz a tibeti uralkodó (ekkor még névleg a már visszaléptetett IHa) újra a kínai uralkodói családból kaphat feleséget. A házasság levezénylésére a jó kínai kapcsolatokkal rendelkező **zhang 'Bro bTsan-To-re IHas-byin** kap kinevezést, aki a következő tavaszon el is indul Chang'anba.

Zhong-zong döntése egyszersmind újabb tibeti-kínai békekötést is jelentett. Bár tibeti feljegyzést egyáltalán nem találunk erről, a házasság tárgyalásakor kínai forrásaink sem említik, a hét évvel későbbi tibeti békeajánlatról szólva az XTS-ben arról olvashatunk, hogy Xuan-zong megbízza egyik tanácsosát, Xie Want hozza el neki a Shen-long éra-béli békeszerződés szövegét. Shen-long pedig Zhong-zong második trónra lépésekor kezdeti – második uralkodása kezdetétől 707 elejéig terjedő – uralkodói korszakának neve.⁶⁴

A Kínával kötött újabb **házassági** szövetség, a kínai hercegnő, Kim-sheng *khong-co* érkezése szorosán összefügg a két (?) IHa kérdésével is. A buddhista **hagyomány** szerint Mes-Ag-tshomsnak IJang-béli feleségétől olyan szép fia születik, hogy külleme alapján csakis az istenek leszármazottja lehet, innen neve is: IHa-dbon. Nagyszerűsége miatt neki Tibetben megfelelő lányt találni képtelenség, csakis egy kínai hercegnő lehet méltó társa. Követet küldenek hát a kínai császárhoz, a megfelelő feleségért, sikerrel. Zhong-zong küldi a lányt, ám míg a hercegnő úton van, a szépséges ifjú meghal. Kong-conak döntenie kell, hazamegy vagy IHa-dbon csúnya, öreg apjához feleségül. Végül marad, s hozzámegy Mes-Ag-

⁶³ **Brag-(d)marral** még találkozhatunk később. A kastély, melynek közelében (néhány km-re délre, ld. TTK:81n.86) építik majd fel a bSam-yast, 695 óta szerepel az uralkodó téli szálláshelyeként.

⁶⁴ a döntés: JTS 7:144; ZZTJ 208:6610: Shen-long éra 3. éve, 4. (hold)hónap *xin-si* nap (707 május 19), **zhang 'Bro bTsan-To-re IHas-byin** azonosításról ld. Uray, 1978:572 n.80, a 'Bro család feje – mint látni fogjuk – egészen 721/2-ben bekövetkező haláláig aktív szerepet játszik a birodalom irányításában. A Shen-long érabéli békeszerződés említve: XTS 216a:6081.

tshomshoz, akinek aztán gyermeket szül, Khri-srong-lde-btsant. A történet első ránézésre is gyanúsnak tűnik, érdemes hát elidőzni, s alaposabban megvizsgálni a fent sorolt eseményeket. Vegyük hát sorra őket.

Már említettük, hogy a lJang hercegnő, **lJang-mo Khri-btsun** nevét, mint Mes-Ag-tshoms egyik/első feleségéét és a szépséges gyermek, Lha-dbon anyjáét sok kései forrásunkban megtaláljuk. A GSM, a BZH, a DP, a VDL egyaránt *btsun-moként*, uralkodói feleségként, s lHa-dbon anyjaként szerepelteti, általában egy-egy tömondatot szánnak a házasság pusztá tényének rögzítésére, s egy-egy jelzőkkel gazdagon díszített mondatot lHa-dbon születésére⁶⁵. A Krónikában, a *rdo-ring*-feliratokon, a BZH3-ban nem szerepel, temetéséről viszont beszámol az Évkönyvek 745/6. évi rovata⁶⁶, tehát halála ideje egy évvel korábbra, a 744/5-ös évre tehető. Azaz neki és a császárnak valóban születhetett volna fiúgyermek, de ha született is, biztosan nem a Kong-co érkezte előtt, hiszen ekkor Mesa csak 6 éves volt.

Ha tehát lHa a lJang-béli hercegnő fia, akkor a hercegnő 'Du-srong felesége lehetett, amit írott emlék nem támaszt alá, de tény, 'Du-srong személyesen is sokat tett Nanzhao északi részének meghódításáért, s nem volna meglepő, ha a sokat támadott ország egy házassággal próbálta volna meg lecsillapítani a hódító uralkodót. Másrészt viszont tény, hogy lJang-mo Khri-btsun valóban Khri lDe-gtsug-rtsan első/főfelesége (*btsun-mo*) volt.

Kínai lányt feleségül kérő követet valóban indítottak Rasából, többször is. Először **658**-ban maga **Wen-cheng**⁶⁷ kér újabb kínai hercegnőt fia, Mang-slon Mang-rtsan számára. A követ – akárcsak a 676-os békeajánlással egybekötött lánykérés alkalmából – nemleges válasszal indul vissza Tibetbe⁶⁸. A kínai fővárosba érkező tibeti követek aktivitását a két TS és a ZZTJ beszámolóí segítségével követhetjük tovább⁶⁹. A század végén Wu Ze-tiantól saját lányát, Tai-pinget kéri a még fiatal 'Du-srong számára. Wu – a seregei elszenvedte súlyos veszteségektől elgyengülve – hajlik az újabb házasságra, de saját lányát nem adja, felajánlja inkább a trónfosztott Rui-zong lányát, **Jin-chenget**. 703-ban érkezik a következő tibeti követ Chang'anba, küldetése sikeres, a felek egyezsége jutnak, Wu adja, 'Du-srong elfogadja Jin-

⁶⁵ BZH2:2.1-5; GSM2:196.11-2; DP1:70b.5-71b1; VDL1:50.13-14. Újfént külön magyarázatot találunk mKhas-pa lDe'unál (DTC:300.4-9), aki arról mesél, hogy amikor a Kong-co belenézett tükrébe, meglátta, hogy lJang-tsha lHas-bon, az uralkodó fia hülye (*glen-par song 'dug*); a DTC (:300.10-11) – ahogy már említettük fentebb – lHa Bal-pho helyett lJang-tsha lHas-bonról beszél a házasságról szólva.

⁶⁶ OTA. 301 (745/6 tél): *jo mo khri btsun gyi mdad btang bar lo gchig* – a császárné, Khri-btsun holttestét eltemetve egy év eltelt.

⁶⁷ **Wen-cheng gong-zhu** előbb a trónralépő Gung-srong Gung-rtsan, majd annak korai halála után apja, Srong-btsan sGam-po felesége, aki a 640/1-es esztendőben érkezik Tibetbe, s negyven évet él ott. 680-ban hunyt el (erről ld. Demieville, 1952:188 n.2)

⁶⁸ Richardson, 1998/12:210-11; GSM3:600 n.28

⁶⁹ A vonatkozó passzusokról ld. Bushell, 1880: 21- 24; Demieville, 1952:1 n.2, :2-4, :6; Pelliot,1961: 13-15, :95-6, Beckwith, 1987:55-77

chenget, a házasságot azonban meghiúsítja Wu és 'Du-srong halála. Már 705-ben, a btsan-po halálhírével érkező követ jelzi, igényt tartanak Jin-chengre az új uralkodó számára, Zhong-zong (esetleg Wei császárné) azonban ekkor még nem hallgatja meg a kérést.

Aztán a Shen-long éra harmadik évében (ami Jing-long éra első éve is egyben), a negyedik (hold)hónap *xin-si* napján, vagyis 707 május 19-én Zhong-zong meghozza a pozitív döntést, s a megfelelő előkészületek után végre elindulhat Tibetből a küldöttség a hercegnőért Shang Zan-du, azaz *zhang* bTsan-To-re lHas-byin, a 'Bro nemzetség hatalmassága vezetésével. A Jing-long éra 3. évében, a 11. (hold)hónap *yi-hai* napján (709 december 28-án) érkeznek Chang'anba⁷⁰, s innentől felgyorsulnak az események, elindul a házasság közvetlen előkészítése. A következő év elején Zhong-zong levelet ír a tibeti uralkodóhoz, örömét fejezi ki amiatt, hogy a btsan-po és nagyanyja, a *ke-dun*(!) évek óta engedelmesnek mutatkoznak, s így most lehetőség nyílik a békét megerősítendő Jin-cheng Gong-zhut elengedni⁷¹. Majd kinevezi a kínai tisztségviselőt, aki Jin-chenget Tibetbe elkísérni volna hivatott, a kinevezett, Ji Chu-ne azonban köszöni a megtiszteltetést, de elhárítja a felkérést. Egy esetleges tibeti kirándulás jóval nagyobb kockázattal járhat, mint amennyit egy ambíciózus hivatalnok elviselni képes, nem meglepő, hogy végül csak a császár harmadik kiszemeltje, **Yang Ju**⁷² fogadja el a megbízatást, kinevezését a Jing-yun éra 1. évének első (hold)hónapjának *ding-chou* napján, 710 február 28-án kapja meg. A hercegnő két nap múlva, *ji-mao* napon, március 2-án indul el a fővárosból, népes kíséretét maga a császár vezeti a határig, **Shiping** *xianig*.⁷³ A shibingi eseményekről már megemlékeznek a tibeti források is, igaz információik nekik is a Tang shu vonatkozó szakaszainak fordításából származnak⁷⁴. Először is a Tibetből érkező vendégek fogadására és a hercegnő búcsúztatására rendezendő fogadás helyszínéül **Baiqingpa** mellé hatalmas sátrat építenek. A beszédekkel, színházi előadással, külön erre az alkalomra írt versekkel megtöltött ünnepséget 4-én este tarthatták, hiszen másnap már továbbindultak a felek. Március 5-én Zhong-zong – jelezve az esemény kiemelkedő fontosságát – amnesztiát adott a Shipingben (és Xianyangban) fogva tartott raboknak, egyévi

⁷⁰ a döntés: JTS 7:144; ZZTJ 208:6610, a tibeti küldöttség érkezése: JTS 7:148; ZZTJ 209:6637, az események pontos datálásáról: Uray, 1978:568-9; Beckwith, 1983:6 n.15.

⁷¹ JTS 196a:5227; Bushell, 1880:24-25; Pelliot, 1961:13-4

⁷² Yang Ju megbízatása sikeres teljesítésének jutalmául Shanzhou kormányzója lesz, s javallatára kapja meg Tibet Longyouból **Jiuqut**, alig négy évvel később – ld. a 714 évi események – éppen e javaslata miatt kell mérget innia.

⁷³ JTS 7:147. **Shiping** ma Xingping *xian* Shanxi ben, a tibeti forrásokban Zhing-pheng-hen (pl.: GSM2:197.16)

⁷⁴ A Tang shu Tibetről szóló fejezetét Rin-chen Grags-pa fordította tibetire, fordítása beleépül a tibeti hagyományba. Ezt használja Sa-skya bSod-nam rGyal-mtshan (a GSM 18.fejezetében) és 'Tshal-pa Kun-dga' rDo-rje (DM1:17-24 – a Tang Évkönyvek kivonata), ahonnan aztán 'Gos Lotsawa (BA:47-51 – a Tang Évkönyvek kivonata), dPa'-bo gTug-lag Phreng-ba (DP, ja fejezet), majd az 5. Dalai Láma (VDL1:18-79) merít.

adómentességet Shiping lakosainak, majd új nevet kapott a járás (új neve: **Jincheng xian**) és a területén fekvő tó is (**Punin**). Végül könnyeket ejtett, tanácsokkal látta el a hercegnőt, s még aznap visszaindult Chang'an felé, ahova aztán másnap meg is érkezett⁷⁵. Jin-cheng szintén elindul Tibet irányába.

Egy Tunhuangban Stein Aurél által fellelt igen töredékes dokumentum árulja el nekünk, hogy a hercegnő nem közvetlenül Ra-sa felé veszi útját, hanem előbb rövid látogatást tesz a vazallus 'A-zha fejedelemségben⁷⁶. A töredék, mint azt Uray megállapította, az '**A-zha fejedelemség Évkönyvéből** maradt ránk, pontos fordítását lehetetlenné teszi, hogy a tekercs jobb oldala és így a sorok vége (kb. 2/5 rész) teljes hosszban hiányzik.

A kézirat 55 sora a 706/7-es ló éve és a 714/5-ös tigris éve közti időszakról tudósít az Ótibeti Évkönyvekben megszokottakhoz hasonló központozással. A hercegnő, mint a tibeti uralkodó feleségének látogatása kiemelt figyelmet kap, a krónikás nyolc sort szentel az eseménynek (II.22-29). Kezdeként közli a tényt, miszerint a tibeti uralkodó feleségül veszi a kínai uralkodó lányát⁷⁷, majd a 24. sor elejéig sorolja a magas rangú tibeti tisztségviselőket, akik a helyszínre érkeztek a hercegnő kíséretében. A Jin-chenget Ra-saba kísérő küldöttség vezetője, mint már láttuk, 'Bro zhang bTsan-to-re lHas-byin, s biztosan tagjai közt van '**Bro zhang Khri-bzang Kha-ce-btang**⁷⁸ és a Cog-ro nemzetség (legkevesebb) egy tagja⁷⁹. Az 'A-zha fejedelemség uralkodója, Ma-ga tho-gon Kha-gan és anyja, a tibeti **btsan-mo Khri-bangs**⁸⁰ a vendégek fogadására sietnek, és sok tu-yu-hun funkcionáriussal a kíséretükben találkoznak is velük. A találkozóra néhány nappal a kutya évének beköszönte, s az első hónapban tartott *sku-bla*⁸¹ ünnepség után került sor. A felek kölcsönösen hódolnak egymás előtt, majd Jin-cheng dBusbe indulva rezidenciáját a Cog-béli [Ch/J]o[r/ng]-yo-duba helyezi át⁸². Az Évkönyvek alapján a menyasszonyt szállító karaván 710 nyarának végén/őszén érkezik meg Ra-saba, miután a tibeti nemesség a nyári, **mKhris-pa-thangban** megtartott gyűlésen a Khong-co

⁷⁵ JTS 7:149, XTS 4:112; ZZTJ 209:6639; Bushell, 1880:24. A tibeti forrásaink közül a shi-pingi eseményekről hasonló beszámolót ad a GSM (GSM2:197.15-22), a DP (DP1: 71b.5) és a modern DKM (:76.18-77.17) is.

⁷⁶ Az 'A-zha fejedelemség Évkönyvének töredékével (Stein Document, Tunhuang, vol.69, fol. 84) sokan foglalkoztak. Magának a kéziratnak faksimile kiadását ld. TLTD III: plate 1/a, szövegének átírata, fordítása: TLTD II: 8-12, azonosításáról, fordítási kísérletekről Thomas, Sato, Yamaguchi, Petech, Macdonald munkái alapján Uray ad teljes képet (Uray, 1978:541-578).

⁷⁷ a tibeti uralkodó neve a 21. sor végén lehetett, a következő sorra csak az utolsó szótag maradt belőle: *btsan-gyis [...]* *rgya rje'i sras mo Mun sheng khong co bzhe[s]*, vagyis: [a tibeti uralkodó], ...-btsan a kínai uralkodó lányát, Mun-sheng khong-cot elveszi [feleségül]. A hercegnő nevének Mun-sheng khong-coként megadása hibás, valójában Kim-sheng *khong-cot* jelöli (Uray, 1978:560-565).

⁷⁸ Nevének utolsó tagja valószínűleg Kha-ce-stang (Uray, 1978:548, :571 n.77)

⁷⁹ Nevéből csak a *rus* maradt meg

⁸⁰ Biztosan azonos az Évkönyvek *btsan-mo* Khri-bangsával, aki a tibeti királyi család tagjaként 689/90-ben megy feleségül az akkori 'A-zha kagánhoz, s lesz utódjának anyja.

⁸¹ a *sku-bla (ched-po)* 'A-zha ország és dinasztia hegyistenként tisztelt életlelkének bemutatott évszakos áldozati szertartás Uray, 1975:48

⁸² Uray, 1975:61, 1978:568 – a töredék 29-30. sorának rekonstrukciója.

jövetelének körülményeiben megegyezett⁸³.

A (két?) IHaról újra

IHa születéséről már beszéltünk, titulusa (*btsan-po gcen* – uralkodó, a báty) önmagában segít belátni, idősebb volt rGyal-gtsug-runál, s ebben az időben az egyetlen legitimnek tekinthető uralkodó. A töredék 22. sorának elején található „*btsan*” szótag, mint a hercegnőt feleségül vevő uralkodó nevének utolsó tagja, a szöveg lejegyzésekor már valószínűleg Khri IDe-gtsug-rtsant jelezte, bár a leendő uralkodó neve ekkor még rGyal-gtsug-ru. Ennek magyarázata az lehet, hogy a szöveget utólag írták le, annak tudatában, hogy Jin-cheng a *btsan-po* felesége volt, ami alapjában véve helyes is, azonban mivel rGyal-gtsug-ru csak 712/3-ban foglalja el a trónt, ekkor még – a már visszaléptetett – IHa viseli a *btsan-po* címet.

LHa halálával kapcsolatosan nincs megegyezés. A GSM szerint leesik lováról⁸⁴, a DP előbb csak annyit közöl, a fiú meghal, majd alább egy rBa'-bzhed-béli idézetben már azt írja, a fiút éjjel, lovaglás közben egy nyílvessző találja el, aztán bizonyos megegyezésre utalva (*kha-cig-tu*), adja a gyilkos, **gNyags Khri-bzang Yang-stod** nevét is⁸⁵, majd végezetül, más forrásokra hivatkozva (*rgyal-rabs gzhan-las*) ír a Gong-zhu döntéséről⁸⁶. Ettől alig különbözik a BZH2, a **DTC** és a **VDL** beszámolója, náluk az ifjú nem lovaglás közben hal meg, hanem megöli őt gNyags Khri-bzang Yang-'don, miután IHa nem talált feleségnek való lányt családjában⁸⁷. A DM csak annyit közöl, az ifjút tanácsosok ölik meg⁸⁸. A BZH3-ból, mint megannyi kései legenda, hiányzik a IHa haláláról szóló rész, sőt IHa egyáltalán nincs említve e munkában. Megjegyzendő még, hogy a lovasbaleset, mint olyan, a középkori tibeti történetíróknál igen gyakran az orvgyilkosság irodalmi megfelelője⁸⁹.

A fentiek ellenére a legvalószínűbb, hogy IHa nem halt meg az esküvő előtt, sem lovaglás közben, sem más módon. Nem volna meglepő, ha Shi-pingbe sietett volna, Jin-cheng elé, s a házasságkötésükre is ott került volna sor, ahogy hét évtizeddel előbb Gung-srong Gung-rtsan

⁸³ OTA.174-76 (710/11, nyár): *mkhris pha thang du 'dun ma bsduste btsan mo khong co gshegs pa'i yo byad bkral / zhang btsan to re lhas byin las stsogs pas / gnye bo bgyis te / btsan mo kim shang khong co ra sa'i sha tshal du gshegs* – mKhris-pha-thangba a gyűlést összehívták, a *btsan-mo* Khong-co érkezésének szükségességét megmagyarázták. [’Bro] *zhang* bTsan-to-re IHas-byin és mások a küldetést teljesítették, *btsan-mo* Kim-shang Khong-co a ra-sai Sha ligetbe megérkezett.

⁸⁴ GSM2:198.1-4

⁸⁵ DP1:70b.7, :71a.3-4, gNyags és rNgegs azonosságáról ld. Yamaguchi,1970:114 n.84

⁸⁶ uo. 71b.7- 72a.2: mikor a hercegnő a határra ér, s belenéz jót s rosszat megmutató tükrébe, a szép királyfi helyett egy csúnya öregembert lát benne. Ekkor érkezik a határra a tibeti követ a fiú halálhírével és a kérdéssel, hogy ha már eddig eljött a hercegnő, lenne-e Mes-Ag-tshoms felesége. Jin-cheng végül igent mond.

⁸⁷ BZH2:2.11-15; DTC:375.21-376.1; VDL1:50.19-21

⁸⁸ DM1:36.19-20

⁸⁹ Mint látni fogjuk, több forrásunk szerint – többek közt – maga Me-Ag-tshoms is lovasbaleset áldozata lesz.

is a határon, Heyuanban⁹⁰ veszi feleségül Wen-chenget. Már csak azért sem valószínű, hogy az eredeti férjjelölt rGyal-gtsug-ru volt, mert ő Zhong-zong döntése születésekor alig múlt három éves, Jin-cheng Tibetbe érkeztek is csak 7. évében jár.

Ahogy már beszéltünk róla, IHa Bal-pho 705 nyarán mond le a trónról, ekkor minden valószínűség szerint elmúlt már 13 éves⁹¹, vagyis reális az esélye annak, hogy a kínai hercegnővel, Kim-sheng Kong-coval hasonló korú⁹². A kései hagyomány szerint a hercegnőt eredetileg IHa-dbon számára kérik Zhong-zongtól, ami csak akkor lehet igaz, ha a két IHa azonos személyt jelöl, az még csak elképzelhető, hogy a hároméves rGyal-gtsug-ru már férjjelöltként szerepeljen, de IHa apja biztosan nem lehet. Mint fentebb említettük, a hercegnőt valójában nem Zhong-zongtól kérik először, de eredetileg nem is IHa számára, hanem majd két évtized tárgyalásai után Jin-chenget előbb **Wu Ze-tian**⁹³ ajánlja 'Du-srongnak, majd halála után öt évvel végül fia veheti feleségül az ekkor másodszer uralkodó Zhong-zong hozzájárulásával. Mivel rGyal-gtsug-ru a hetedik évében jár ekkor, a legvalószínűbb, hogy bátyja, IHa veszi őt feleségül, hogy életük hátralévő részét együtt éljék le szabadságuktól megfosztva.

Az Évkönyvekből azt is tudjuk, IHa-dbon és Kim-shing Kong-co egyaránt a 739/40-es esztendőben haltak meg, s két(!)⁹⁴ év elteltével, a 741/2-es év telén lettek eltemetve⁹⁵, mindez uralkodónak kijáró tiszteletet jelez, főként annak tudatában, hogy a fiatalon elhunyt hercegek síremléket sem kaptak a 'Phyong-gryas völgyében.

Bár perdöntő bizonyítékunk nincsen, valószínűnek látszik, hogy a kínai hercegnő IHa Bal-pho felesége volt, azaz **IHa Bal-pho és IHa-dbon egy és ugyanazt a személyt jelöli**. Egy személyben rGyal-gtsug-ru bátyját (s nem fiát), a kínai hercegnő férjét, a legitim uralkodót,

⁹⁰ Uray, 1978:563 n.59 Heyuan *dao* (a Folyó (Huanghe) Forrása Hadtest) 677-ben alapítva, központja Xining.

⁹¹ az ősi hagyománynak megfelelően, az uralkodó 13. életében foglalhatta el a trónt, amikor képes volt lovát megülni, s megragadni a *d/rmu-d/thagot*, a földet az istenek világával összekötő mítikus fonalat, DP1:6b.7; Tucci, 1947:311 n.9, 1955:198-99; Stein, 1972:99-100

⁹² Id. alább, a *Deb-ther sngon-po* szerzője, 'Gos lotsaba gZhon-nu-dpal a *Deb-ther dmar-po* alapján (BA1:51; DM1:21.13-15) – ami a rGya'-bod *yig-tshang*sra, a bLa-ma Rin-chen Grags-pa által tibetire fordított kínai forrásokra támaszkodik – úgy tudja a Kong-co Tibetben töltött 31. évében, 741-ben halt meg, Petech – aki ugyan két különböző személyként kezeli IHa Bal-phot és IHas-bont – (1967:258) tudni véli, hogy 52. életében halt meg, tehát 690-ben született, bár a Kon-co korát illetően sem tibeti, sem kínai forrásunk nincsen. Richardson (1998/12:211) szerint a házasság megkötésekor legkevesebb 16 éves volt. A dédnagyapa kérésére 641-ben Tibetbe érkező Wen-cheng 12-13 esztendő volt érkezésekor (uo.:208).

⁹³ **Wu-hou**, Wu császárné még Tai-zong (629-649) és Gao-zong (649-683) ágyasa volt, majd trónfosztja Gao-zong utódait, s maga ül a trónra, sőt Zhao néven saját dinasztiát alapít 690-ben. 705 decemberében veszi életét.

⁹⁴ két év a ravatalon csak a császárokat illeti meg, a ravatalozásról, a temetésről, a síremlékekről általában ld. TTK:1-9, :30-35, :71-73; Lalou, 1952:339-60; Haarh, 1969:364; Wang Yao, 1990:1-7; Cutler:43-5; Pa-tshab

⁹⁵ mindkettejük haláláról OTA 739/40, temetésükről 741/2, Rang-byung rDo-rje alapján a sírtömb helyéről: TTK:5. Beckwith (83:7 n.20) tényként kezeli, hogy IHa és a Gong-zhut nem csak egy időben, hanem együtt temették. Ezt egyedül az a tény látszik alátámasztani, hogy halálukról (IHa 739 nyarán – OTA.280-81, a hercegnő ugyanazon év telén – OTA.281) külön-külön számol be az OTA, temetésükről viszon már együtt (741/2 tél – OTA.286-87).

aki ugyan kénytelen volt a trónról lemondani, de akinek életét nem vették el, csupán elzárták a birodalom ügyeinek intézésétől, akárcsak kínai kortársait, **Zhong-zongot** és **Rui-zongot**.⁹⁶ A IJang-tsha, IJang-fi előnevet csak kései történetírók ragasztották nevéhez, hiszen egyrészt Mes-Ag-tshomsnak valóban volt IJang-béli felesége, másrészt e források szerint Mes-Ag-tshoms 680/1-ben született, azaz elég idős volt már ahhoz, hogy fia szülessen. LHa 34 évet élt még visszavonultan, bő három évtizedet együtt a kínai hercegnővel, e periódusbéli esetleges aktivitásáról semmilyen információval nem rendelkezünk⁹⁷.

A trónralépés előtt

Qutayba nem áll meg Bukharában, 711-ben testvére, **Amr** segítségére siet, s megtámadja Zabulistant⁹⁸, majd 711-ben már a Jaxartes-völgy bástyája, Szamarkand elleni hadjáratot szervezi. Az év végén Khwarezm sahja kér segítséget lázadó testvére megfékezésére, Qutayba segít, sőt ha már idáig jutott ide is helyőrséget telepít, s 10.000 felszerelt katonát kér a megszokott sarc mellé⁹⁹. Aztán hazatérés helyett az időközben kialakult hatalmi vákuumot kihasználva, friss bukhari és khwarezmi katonákkal seregében egy lendülettel beveszi Szamarkandot, ahova szintén erős helyőrséget telepít. Szamarkand kereskedői nem kérnek az arab fennhatóságból – mentve, ami menthető – északra menekülnek és új várost építenek maguknak¹⁰⁰. 712 tavaszán az Omajjádok már csak egy lépésre állnak a Jaxartes völgyétől.

⁹⁶ Mindketten ültek már a kínai trónon 684 és 690 közt, amikor Wu Ze-tian trónfosztja őket, és saját dinasztiát alapít. Wu halála után – mint még látni fogjuk – újra Zhong-zong lesz a császár, de a valódi hatalmat ekkor is egy hölgy, Wei császárné gyakorolja, egészen 710-ig, amikor is a teljes Wei családot kiirtja Li Long-ji, hogy aztán előbb apja, Rui-zong, majd 712-ben saját maga (Xuan-zong uralkodói néven) költözzön a császári palotába.

A két IHa különbözőségéről, illetve azonosságáról ld. még Petch, 1967:258; 1987:1079-1088; Beckwith, 1983:5-9 és GSM3:593-600 app.1137.

⁹⁷ Végezetül álljon itt még egy közvetett bizonyíték: A JTS-ben megőrződött Mes-Ag-tshoms 729-es keltezésű, Xuan-zonghoz címzett, békét kérő levele, melyben így ír: „az unokaöcs kapcsolata nagybátyjához régi keletű, egy korábbi uralkodótól ered, aki Jin-cheng hercegnővel lett megajándékozva, így váltunk egy családdá...”, tehát Jin-cheng nem Mes-Ag-tshoms, hanem egy korábbi uralkodó felesége volt, aki csakis IHa lehetett, ld. JTS 196a:5231, fordítása: Bushell,1880:31 és Pelliot,1961:19-20.

⁹⁸ Gibb, 1923:41-2. Amr Qutayba kinevezésekor kapja meg Sisztán kormányzói székét, s Zunbil/Rutbil Zabulisztán türk uralkodója neki tagadta meg a békepenz fizetését. Zabulisztán státuszáról ld. Shaban,1970:67-69. A hercegség csakúgy, mint Kapisha és Gandhara megőrzi függetlenségét a század végéig, ld. HEIA III:381.

⁹⁹ Gibb, 1923:42-3

¹⁰⁰ uo.:44-48. Az említett hatalmi vákuumot az uralkodóra kétfelől nehezedő nyomás – egyfelől Qutayba árnyéka, másfelől a helyi kereskedők és nemesek növekvő elégedetlensége – eredményeképp bekövetkezett esemény, Tarkhun, az uralkodó öngyilkossága idézte elő. Az új város neve:Farankath, alig száz km-re északra Szamarkandtól.

Qutayba rajtaütése a zajló Türk hatalomátvételt is kihasználta. Szamarkand, mint háborús helyzetben szokott, Taskent királyától vár segítséget, aki pedig Fergána védelmezőit, a Nyugati Türköket hívná, tervük balul sült el, Qapaghan ugyan elindítja Köl Tegint Taskenti és Fergánai katonákkal megerősítve, de Qutayba könnyen veri őket, ráadásul a gazdag nyugatra látogató türkök is fosztogatják a szogd kereskedőket. Bilge Tonyokuk tanácsos felirata is megemlékezik a nyugati kalandról(déli oldal.4 = Tekin,1968:289), „[a keleti türk seregek] nagyszámú sárga aranyat, fehér ezüstöt, lányokat, asszonyokat és betört tevéket vittek haza”.

711-ben az egyre közelebb jutó arab erők ellen kérne segítséget Taskent és Fergána a hagyományos szövetségéstől, a Nyugati Türköktől, a kérés végül Qapaghanig jut, aki átérzi felelősségét és Köl Tegin vezetésével taskenti és fergánai katonákkal megerősített sereget indít az arab megállítására, átkel a Jaxartesen és Szamarkand közelében megütközik Qutaybával, akitől vereséget szenved ugyan, de a rövid kirándulás a gazdag Szogdiába biztosan nem volt ráfizetéses¹⁰¹.

A házasságkötés és rGyal-gtsug-ru trónralépése közti időszakról csak az Évkönyvek szűkszavú híradása alapján tájékozódhatunk. 711/2 nyarán a máshonnan ismeretlen Cog-ro Khong-get vonják felelősségre és ítélik el, míg a téli gyűlésről is egy intézkedés került feljegyzésre: „*pha-los mang-pho bkug*”, azaz nagyszámú családfőt azonosítottak¹⁰². Mint már említettük 'Du-srong halálától 714/5-ös év teléig nem szól beszámoló Tibet katonai akcióiról, azonban ez nem jelenti azt, hogy a hatalom feladta volna a határok tágításának lehetőségét, ellenkezőleg, a belső konszolidáció, a birodalom belső állapotának felmérése, a közigazgatás, a katonaság, a határokat védeni hivatott erőrendszer rendbetétele minden terjeszkedési szándék alapjául szolgálhat.

Kínai forrásaink számolnak be róla, hogy Jin-cheng érkeztek a közös határ egyetlen pont kivételével békés. Az egyetlen pont Anxi du-duja, **Zhang Xuan-biao**, aki gyakran és hevesen támadta Tibet északi határvidékét, a házassággal együtt mindkét oldalról hajlandóság mutatkozik e folt letörlésére, Tibet hozományul kéri és kapja **Jiuqu**¹⁰³, a Huanghe felső folyásánál. A területet a házasságot kínai oldalról levezénylő, Jin-cheng kíséretét vezető, ekkor Shanzhou kormányzója, Yang Ju javaslatára engedi át Zhong-zong. A medence gazdag leelőivel igen fontos stratégiai pont már a Wu-hou által létrehozott határvédelmi rendszerben is, az itt állomásozó tibeti erők folyamatos fenyegetést jelenthetnek a Tao és a Wei völgyére

Közben 711 áprilisában Musa ibn Nusair Gibraltárnál európai földre lép, majd 07.19-26 közt nagy csatában megveri Roderik gót seregét. Kezdetét veszi az Ibériai-félsziget arab megszállása, Benke,2001:143.

¹⁰¹ Gibb,1923:45-47; Tekin, 1968:269; Shaban,70:68-69; Beckwith,1987:75-77; HCCA/3:339, :346

¹⁰² *pha los*: ld. OTA.58 (673/4), .181 (711/2), .212 (719/20), .268-69 (734/5), .293-94 (743/4). Thomas (TLTD III:22.11.:154b; DTH:67.3, .6) fordítása „*revolted, disaffection*” a klasszikus tibeti *phar-logs*-ból; Tucci (PRN:86n.1) a „*census*”-t javasolja, amit Stein (DNHAT:328) elfogad. Uray, (72:28-9n.64) javallja még: „*survey, certification, verification of the fathers*” vagy Chos-kyi grags-pa után „*registration or review of the heads of the families*”; majd (Uray, 75:46) – „*családfők igazolása*” formát javasolja. Közvetlenül a gyűlés összehívásának ténye mögött, első intézkedésként említik, a kifejezés mindig „*pha los bkug*”, kivéve 734/5, ahol „*pha los bgyis*” és 743/4, ahol többször is szerepel: nyár: „*pha los gyi byang bu bo*”, tél: „*rgod g.yung gyi pha los bkug*” és 743/4B, szintén kétszer: „*bod yul gyi pha los gyi mgo mdzad*” és tél: „*pha los bgyis par lo cig*”. A családfők azonosításáról, regisztrálásáról, lajstromba vételéről lehet szó, ami történhet közigazgatási vagy katonai, leginkább együttesen mindkét célból. Kara professzor úr szóbeli véleménye szerint olyan kétosztatú, papírra vagy fára írt igazolás lehet, melynek egyik felét a hivatal, másik felét az alattvaló őrzi. A továbbiakban: családfők igazolása.

¹⁰³ **Jiuqu** a mai Gui-de-ting környéke, Bushell, 1880:96, n.34; Bushell Hexi-béli Jiuqu-ról beszél, bár a terület Longyou parancsnokságához tartozik.

egyaránt, azaz akár Chang'an közvetlen környékére. Az új terület védelmére Tibet két fallal körülvett várost épít, **Hongjit** és **Damoment**¹⁰⁴.

Folytatódik a 707/8-ban indult adminisztratív rendezés, a birodalom állapotának felmérése. Módosítják az udvarhoz tartozó hivatalnokok **jegyzékét** (707/8 nyár), elkészítik a **Testőrség** (708/9 nyár) és Ru-gsum (712/3 tél) **vörös jegyzékét**¹⁰⁵, lebonyolítják g.Yo-ru legelőinek (709/10 nyár) és az 'A-zhák (714/5 nyár) **igazgatását**¹⁰⁶, elkészítik Ru-lag vörös **zhugs-longjait**¹⁰⁷ (709/10 tél).

A trónralépés

rGyal-gtsug-ru trónralépésének időpontját pontosan ismerjük, a 712/3 téli beiktatási ceremónián az ifjú uralkodó még mindig csak kilencedik évében jár, ami ugyan nem példátlan (ld. éppen apja, 'Du-srong esetét, 685/6), de mindenképpen rendkívüli esemény. Az ifjú idő előtti beiktatása valószínűleg az addigi tényleges uralkodó, a régens, Khri-ma-lod betegsége, esetleg halála miatt válhatott sürgőssé, ezt támasztja alá a tény, hogy közvetlenül a beiktatás tényének rögzítése után olvashatjuk a régens-nagyanya halálának hírért. A koronaherceg gyors trónralépése mellett szólhatott a Kínában szeptemberben bekövetkezett uralkodóváltás is, melynek híre biztosan elérte Középső-Tibetet még a tél beállta előtt. Tibet új császára a **Khri lDe-gtsug-rtсан** uralkodói nevet veszi fel¹⁰⁸. Buddhista forrásaink a koronázási szertartásról

¹⁰⁴ JTS 196a:5228; XTS 216a:6081; Bushell, 1880:24-5; Pelliot, 1961:15, :97, **Damomen** valószínűleg a már létező kínai Momen *jun* (sereg) állomáshelyén, a Tao felső folyásánál épült (ld. CHC3: 368, map 10.), Hongji fekvéséről nincs információ, talán a Sárga-folyó nagy kanyarjának környékén, Shibao közelében feledhetett, ld még a 743 évi események.

¹⁰⁵ *khram (dmar-pho)* kifejezésről ld. OTA.105 (690/1), .111 (692/3), .160 (707/8), .166 (708/9), .186 (712/3), .207 (718/9), .250 (728/9), .289 (742/3), .296 (744/5); a kifejezés vizsgálatának történetéről Róna-Tas, 1956:163-170, ahol jelentése: *tally or tally-stick, used for registering taxes, debts or other data*, eredetileg olyan vörös feljegyzést jelöl, melyet nem papírra írtak Malov Miráni expedíciója két ilyen fadarabkát tartalmaz, anyaguk tamarisk-fa, méretük kb. 30-40cm×1-2cm, s a gabonaadó lerovásáról készültek, két szótag váltakozik rajtuk: búza vagy köles, s a szótagok felvétele az adó lerovását jelentheti. 744/5-től Khri-lde-gtsug-rtan rendeletére sárga papírral helyettesítik. A továbbiakban: (vörös) jegyzék (regiszter).

¹⁰⁶ A *mkhos* kifejezésről: OTA.40-41 (662/3), .57 (673/4), .63 (675/6), .123 (696/7), .140 (702/3), .171 (709/10), .194 (714/5), .200 (715/6), .233 (724/5), .257 (730/1), .285 (741/2), .290 (742/3), .298 (744/5), .294 (746/7); Uray (60:37-40n.72:18-20n.3) vizsgálatában végül Tucci (PRN:76n.1.:88.:90.:105-6: *institution, administration, settlement of the states*) fordítását fogadja el szemben a Thomas (TLTD II:5, :7, :268, DTH:62) által javasolt, majd Beckwith (1987:80 n.143) által is használt „levy”-vel. Magyarul az „igazgatás” szót használja (Uray, 75:46). Valószínűleg katonai és civil célokat egyaránt szolgáló közigazgatási rendezésről, összeírásról, nyilvántartásba vételről lehet szó, összeírták többek közt a zhang-zhungokat háromszor (662/3,675/6,724/5), az 'a-zhákát szintén háromszor (696/7,714/5,742/3), mDo-smad lakosságát (715/6) vagy éppen g.Yo-ru nyári legelőit (709/10), a Négy Szarv legelőit és szántóit (746/7). A továbbiakban: (közigazgatási) rendezés.

¹⁰⁷ A *zhugs-long* kifejezésről: OTA.60 (674/5), .109 (691/2), .172 (709/10); Uray (60:42-3n.22) végül lefordítatlanul hagyja, mivel nem talál döntő érvelést sem Thomas (TLTD II:419) fordítása („*fire-tidings [corps]*”), sem Bacot (DTH:202) javaslata („*residence*”) igazolására. A továbbiakban itt is lefordítatlan.

¹⁰⁸ OTA.183-86 (712/3): *byi ba'i lo la / btsan pho dbyard bal pho na bzhugs / phyi dron na bzhugs / 'bon da rgyal dang / blon chen pho khri gzigs gyis / lha gab gyi bye ma lung du bsduste / dgun brag mar na bzhugs / btsan po mtshan rgyal gtsug ru las / khri lde gtsug rtsan du gsold / pyi khri ma lod nongs / dgun 'dun skyi dra tsal du 'bon da rgyal dang / blon chen po khri gzigs gyis bsduste / ru gsum gyi khram dmar pho brtsis / pyi btol*

nem emlékeznek meg, mint fentebb láttuk, már születéséről szólva is uralkodói nevén, esetleg Mes-Ag-tshomsként említik a csecsemőt¹⁰⁹. A szertartás helyszínére nincs egyértelmű utalás, valószínűleg a császár kedvelt téli szálláshelyén, Brag-marban kerül rá sor.

A 712-es év nem csak Tibetben az újabb őrsgváltás éve. A szomszédos Kínában **Li Long-ji**, két évvel azután, hogy kiirtotta a Wei családot, és visszaültette apját (Rui-zongot) a trónra, saját magát koronáztatja császárrá¹¹⁰ és **Xuan-zong** uralkodói néven egészen An Lu-shan államcsínyéig, 756-ig a birodalom első embere marad. A művészetekre és a vallásra oly fogékony, reformista ifjú uralkodása elején megpróbálja talpra állítani az előző harminc év züllésébe megrokkant országot. A hatalmas birodalom konszolidációja érdekében végrehajtott kormányzati reformokat, a Tang dinasztia újbóli megerősödését, aranykorát és a tragikus vég okainak tárgyalása nem tartozik témánkba, így nem tárgyalhatjuk teljes részletességgel, bár a Tibettel kapcsolatos aktuális ügyekről szólva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Középső Birodalom belső viszonyait sem.

II.

Khri lDe-gtsug-rtsan uralkodása

Az első évek

Qutayba seregei a két nagy vetélytársnál lezajlott uralkodóváltások idején már a Jaxartes partján állnak, berendezkedve Szamarkandban nem marad más feladata, mint folytatni az előrenyomulást az áhított cél érdekében: adófizetővé tenni a gazdag Fergánát. A következő évben két serege lépi át a folyót, ő maga Fergána két erődjét támadja hosszan, míg a másik komolyabb ellenállás nélkül beveszi, s felégeti Taskentet, majd csatlakozik a Qutayba vezette, Fergána városa ellen induló erőkhöz, azonban itt nem érnek el sikert, végül az év végén hazatérnek Mervbe. Kasmír királya követet küld Kínába, aki az arab terjeszkedés ellen kér

bar lo gchig – a patkány éve eljött. a császár nyáron Bal-poban, a nagyanya Dronben időzött. [A nyári gyűlést] 'Bon 'Da-rgyal és a főtanácsos [dBa's] Khri-gzigs a lHa-gab-béli Bye-ma-lungba hívták össze. Télen [a császár] Brag-marban időzött. Császári nevét rGyal-gtsug-ruról Khri lDe-gtsug-rtsanra változtatta. A nagyanya, Khri-malod elhunyt. A téli gyűlést a sKyi-béli Dra ligetbe 'Bon 'Da-rgyal és a főtanácsos [dBa's] Khri-gzigs hívták össze. A három szarv vörös jegyzékét (regiszterét) összeírták. A nagyanya [testét] ravatalra helyezve egy év eltelt. A Mes-Ag-tshoms elnevezés a középkori történetíróktól származik. Khri-malodt a következő év telén temetik, halálakor legkevesebb 49 éves.

¹⁰⁹ BZH2:1.2-3, BC1:183.20, DP1:70b.5 a Khri-lde-gtsug-b(r)t(s)an; a GSM2:196.7-8, DM1:36.15-6, VDL1:50.1-2 pedig a Khri lDe-gtsug-brtan/b(r)tsan Mes-Ag-tshom(s) formákat használja

¹¹⁰ ZJTJ 210:6674, Xian-tian éra, nyolcadik (hold)hónap, *geng-zi* nap (712 szeptember 08).

Li Long-ji Rui-zong harmadik fiúgyermeke, 685-ben, Luoyangban született. Támogatói a Wei család elleni küzdelemben, s a 710-es csínyben: Xue Chong-jian (Wu-hou lányának, Tai-ping gong-zhunak fiúgyermeke), Pu-run (buddhista szerzetes), és a máshonnan ismeretlen hivatalnok, Liu Yu-qiu, a csíny közvetlen oka Zhong-zong megmérgezése és a kísérlet Wei-hou fiának, Li Chong-maonak trónra lépésére (ld. CHC/3:336-7; JTS 8:165-71; ZJTJ 209:6643-8).

segítséget – hiába. 714-ban nincs hír további arab támadásról a térségben, és ennek oka a hatalmas al-Hajjaj halálában keresendő. Qutayba nem kockáztat jótevője elvesztése után, félve a politikai helyzet változásától, seregeit maga mellett tudva otthon marad, mint kiderül feleslegesen. Walid nem változtat, minden kormányzójának kinevezését megerősíti, sőt Horaszánt közvetlenül Damaszkusz alá rendeli.

Horaszán újonnan megerősített kormányzója pedig a tél végére egybegyűjti a megboldogult al-Hajjaj csapatait és újra Fergána ellen indul. Miután egy lendületes rohammal újra beveszi Khugandát, rövid, alig ismert szövetségre lép tibeti csapatokkal, s immáron együtt indulnak Fergána városa ellen. A szövetség eléri célját, még tavasszal beveszik a várost, a király, Bashak Tang területre kénytelen menekülni, utódjáról a megszálló csapatok gondoskodnak, **A-liao-dat** szintén a helyi királyi családból választják¹¹¹.

Qutayba fénylő karrierje azonban itt döntő fordulatot vesz véget ér. Bár minden valószínűség szerint elindít egy csapatot Kashgar ellen, amely talán el is éri az oázist, erőit egészen máshova kell koncentrálnia. 715 második hónapjában meghal a kalifa, azaz utolsó támaszát is elveszíti egy éven belül. Az új uralkodó, **Sulayman**¹¹² régi haragosa, egyedüli megoldásnak így csak a lázadást látja, vesztére. Seregei ellene fordulnak, s 715 8/9. hónapjában megöli öt egyik vezére, **Hayyan an-Nabati**¹¹³.

Xuan-zong 28. életévében lesz császár, s minden tapasztalatára szüksége lesz már uralkodása első napjaitól. Az északi határok megerősítését tekinti első feladatának, öt nappal trónra lépése után Hebeiben **Hengzhou** és **Dingzhou** határán **Hengyi**, míg **Mozhoutól** északra, **Bohai** néven alapít katonai tábor¹¹⁴. A belső stabilitás legfontosabb feltételét a szétforgácsolt hatalom központosításában látja, így előbb négy, majd 714-től két főben szabja meg a mindenkori főtanácsosok (*zai-xiang*) számát. Első emberét a 710-es Wei-ellenes pogromban

¹¹¹ ZZTJ 211:6713; Ferghána vesztéről ld. még Chavannes, 1903:291; Gibb, 1921-23/1:468, 1921-23/2:618-19; Shaban, 1970:70-74; Dunlop, 1973:104; Beckwith, 1979/2:33, 1987:78. Kasmír segélykéréséről: Gibb, 1921-23/2: 614, a két ostromlott fergánai erőd Khuganda és Kasha. Az arab-tibeti szövetség tényét említi a ZZTJ (211:6713) is: „*Tufan yu Da-shi gong li A-liao-da wei wang*” – Tibet az Arabokkal közösen A-liao-dat nevezi ki királlyá. A szövetségről: Chavannes, 1903:290-91.

¹¹² **Sulayman** szintén Abd al-Malik fia, Walid öccse, azonban a birodalmi ellenzék képviselője. 717 elejéig, haláláig uralkodik. Iraki alkirálya **Yazid** ibn al-Muhallab lesz, aki a Qutayba elveszejtésében szerepet vállaló **Waki** ibn Abi Sudot nevezi ki Horaszán új kormányzójává. Abi Sud nem alkot maradandót, kilenc hónapot tölt posztján, 716 nyarán Horaszán irányítása közvetlenül Yazid kezébe kerül.

¹¹³ A 715-ös Kashgar elleni támadás tényét még Gibb (1921-3/1:469; majd 1921/23/2:614-15) kérdőjelezte meg. Hayyan a perzsa sorkatonákat vezeti, tisztsége *mawali*, a gyilkosságot már Waki szövetségében követi el. Ld. még Gibb, 1923:52-3; Shaban, 1970:74-5; Dunlop, 1973:304; Beckwith, 1987:81-2. A *mawali* tisztségről ld. Beckwith, 1984:30-31.

¹¹⁴ ZZTJ 210:6675, Hengzhou és Dingzhou Hebei és Hedong határa mentén fekszik, Maozhou pedig tőlük észak-keletre.

segítségére levők köréből választja, Guo Yuan-zhen helyére, **Yao Chongot**¹¹⁵ nevezi ki. Uralkodása kezdetén a belső ellenzék, különösen a rendkívül ambíciózus **Tai-ping**¹¹⁶ cselszövésein túl a folytatódó természeti csapások is megnehezítik dolgát. A 712. évi gabonatermés elmarad a tavasszal és nyáron tapasztalt hosszú aszály miatt, s a következő télen a Wei-völgyben és Chang'an környékén éhínség szedi áldozatait¹¹⁷ tovább erősítve a zúgolódók hangját.

A két közvetlen szomszéddal (rövid ideig) még nincs probléma, nyugaton Tibet egyrésztől az uralkodóváltással, belső problémáival küzd, másrészt feltűnés nélkül folytatja a Sárga-folyó völgyének megerősítését, ellensúlyozva ezzel a még Wu-hou által kiépített kínai védelmi rendszert¹¹⁸. Északon, Qapaghan figyelmét a nyugati és északi törzsek ellen folytatott harc, valamint személyes hatalmának gyengülése köti le. Kína határai 714-ig sértetlenek maradnak.

A nyugati türkök háza táján még kevésbé stabil a helyzet, Saqal és Zhe-nu halála után a központi hatalom összeomlik, és ahogy ilyen esetben törvényszerű a hatalmi vákuum betöltésére több önként jelentkező is akad. 714 nyarán egy **Du-dan** nevű, máshonnan ismeretlen vezér támogatóival beveszi **Suyabot**¹¹⁹, a **Négy Helyőrség**¹²⁰ egyikét, de a tíz törzs egyesítésére nincs esélye. A váratlan esemény a Transzoxániából már visszavonulóban lévő keleti-türk seregeket is újra csatarendbe állítja. Qapaghan megsértve a békeszerződést,

¹¹⁵ **Yao Chong** született: Yao Yuan-zhi (651-721), életrajza: JTS 96:3021-29; XTS 124:4381-88, 716 végéig maradhat posztján.

¹¹⁶ **Tai-ping gong-zhu**, Wu Ze-tian lánya, aktivitása anyja halála utáni években kiemelkedő, a civil és a katonai tisztviselők jelentős részét befolyása alatt tartja, eredetileg Li Long-ji támogatója, de Rui-zong lemondásakor ellene fordul, 713-ban éppen emiatt kényszerül öngyilkosságra (ld. CHC/3:328-344).

¹¹⁷ a kínai források 705-től 717-ig gyakorlatilag évenkénti váltással jelentenek árvízről vagy aszályról, majd 715-től sáskajárásról, melyek a Huanghe középső és alsó folyása mentén fekvő tartományokat sújtják. Az itt kieső gabonatermés pótolható volna a birodalom déli és keleti végeiből. A szállítás – a Sui időkben épített csatornarendszernek hála – Luoyangig megoldott, azonban tovább nyugatra csak szárazföldön lehetséges, állatokkal pedig nehézkes ilyen nagy mennyiségű áru szállítása. 714 őszén Xuan-zong országossá bővíti a Chang'anban 685 óta működő ún. *chang-ping cang* rendszert („árszabályozó magtárak” hálózatát), megelőzendő a további tömeges éhhalált, továbbá a nagy visszhangot kiváltó „anti-luxus”-rendeletében betiltja a brokátkészítést, s az így készült ruhák, valamint a jada- és gyöngyészerek viselését. Az általános szegénység enyhítését célozhatta egy másik, a buddhista klérust sújtó döntése is, mely szerint mintegy 30.000 szerzetesnek kellett visszatérni a világi élethez. Ld. CHC3: 345, :358-61; Twitchett:61-62.

¹¹⁸ Megépítik az első hidat a folyó felett, s két állandó sereget állomásoztatnak itt, melyeknek csak kínai nevét ismerjük: Dushan (Magányos Hegység) és Jiuqu (Kilenc Kanyar), ld. ZZTJ 211:6705-6.

¹¹⁹ **Suyab** a Szemirecsje lelke, a Chu völgyében, a modern Bishkek és az Issik-köl közt, a Selyemút északi ága mentén fekszik. 679 és 719 közt itt állomásozik Kína legtavolabbi helyőrsége, ekkor Karashar helyett Suyab a negyedik garnizon, 719-ben itt telepedik le Su-lu (ld. alább).

¹²⁰ **Négy Helyőrség** (Sizhen): a 7. század közepén behódolt oázisállamok közül csak négyben állomásoznak Kínai erők, e négy helyőrség: Kucha, Kashgar, Khotan és Karashar, mint már említettük utóbbi szerepét vette át négy évtizedre Suyab, ld. még Chavannes, 1903:113 n.2. Du-dan tervét nagyban segíthette, hogy miután Qutayba visszavonta csapatait, váratlanul sok zsoldos-nomádcsapat maradt munka nélkül a térségben.

legidősebb fiát, **Tong-wo Tegint** küldi **Beiting**¹²¹ ellen. Xuan-zong igazán kínos helyzetbe kerülhet, a két város elvesztésével a Selyemút északi, a Tianshan északról kerülő ágának felügyelete kicsúszhat keze közül, sőt a Tarim-medencében futó két útvonalat használó karavánok sem közlekedhetnek tovább biztonságban a portyázó lovascsapatok számának várható megnövekedése miatt. A kínai védelmi rendszer azonban működik, Beiting kormányzója a keleti türk sereget veri szét, megölve Tong-wo Tegint. **A-shi-na Xian**¹²², az előkelő nyugati türk családból származó, ám Tang szolgálatban álló katonai kormányzó pedig rövid időn belül visszafoglalja Suyabot, és elfogja Du-dant. Szemirecsje Kína uralma alá kerül, sok ezer türk hódol be Xiannek, sőt az év végéig a karluk, xi, kitaj és más északi nomád törzsek is a Tang Kínától kérnek segítséget Qapaghan ellen.

A Tianshan környékén rendet teremtve Kína nyugat felé fordul. Qutayba vesztéről értesülve **Lü Xiu-jing** 10.000 katonával indul Kuchából Fergána felszabadítására, ez a kínai sereg is teljesíti küldetését, 715 decemberében legyőzi A-liao-dat, aki a hegyekbe menekül. Kína alaposan megerősíti pozícióit Belső-Ázsiában, a Tarim-medencét és Dzsungária déli részét teljes kontrollja alatt tartja, s immáron Fergána is a behódolt országok közé kerül.¹²³

Khri-lde-gtsug-brtan első hivatalban töltött teljes évének nyarán kínai követ, bizonyos **Yang Kheng** érkezik, pontos küldetését sajnos nem ismerjük, talán az új uralkodót jött köszönteni. Télen, egy évvel halála után elbúcsúznak Khri-ma-lod nagyanyától, aztán röviddel a temetés után újabb haláleset kíván azonnali intézkedést, meghal **gNubs Khri-mnyen Mon-tsan**, a **kincstárnok**, posztját s vele alattvalóit a császár a dBa's családnak, személy szerint **Khri-sum-rje rTsang-bzhernek** adományozza.¹²⁴

¹²¹ **Beiting**, avagy Beshbalik a Bogda shantól északra, a modern Jim-shar közelében, 702 óta Wu Ze-tian akarataiból a Tianshan északi oldalán lévő kínai jelenlétet erősítendő létrehozott *du-hu-fu* neve, melynek székhelye Tingzhou. Az ostromban Tong-wo Tegint az immáron birodalom nélküli taskenti király, Eltabar támogatja, aki a vereség után, más út nem lévén végül behódol Kínának.

¹²² **A-shi-na Xian** a Jing-yun éra 2. éve 12. (hold)hónap, *gui-mao* napján (712 január 15-én) nevezi ki *Xing-xi-wang ke-ganná* Rui-zong, . ZZTJ 210:6669. 714-ben Qixi („a sivatagtól nyugatra”) *jie-du-shije*. Tekin, 68:269-270; CHC/3: 364; Beckwith, 87:79-80; HCCA/3:339

¹²³ ZZTJ 211:6713; Chavannes, 1903:148-9 n.3; CHC/3: 364-5

¹²⁴ OTA.187-91 (713/4): *glangi lo la bab ste / btsan po dbyard mal tro brdzen tang na bzhugs / 'bon da rgyal dang blon chen pho khri gzigs gyis / dbyar 'dun zu spugi rkyang bu tsal du bsduste / lnga brgya bskos / sngo sa skya sa kha bstand rgya'i pho nya yang kheng phyag 'tsald / dgun btsan po pho brang brag mar na bzhugs / pying bar phyi khri ma lod gyi mdad btang / dgun 'dun mong kar du / blon chen pho khri gzigs gyis bsduste / gnubs khri mnyen mon tsan gum nas / khud pa chen pho dba's khri sum rje stang bzher la phul bar lo chig* – az ököre éve eljött. A császár nyáron a Mal-tro-béli brDzen-tangban időzött. 'Bon 'Da-rgyal és a főtanácsos [dBa's] Khri-gzigs a nyári gyűlést a Zu-spug-béli rKyang-bu ligetébe hívták össze, a *lnga-brgyát* kinevezték, a bevetett és a learatott földeket felmérték. Kína követe Yang Kheng hódolatát fejezte ki. Télen a császár Brag-mar palotájában időzött. Pying-bában a nagyanya, Khri-ma-lod testét elelgedték. A téli gyűlést Mong-karba a főtanácsos, [dBa's] Khri-gzigs hívta össze, gNubs Khri-mnyen Mon-tsan elhunyt, majd a (nagy) kincstárnok [tiszségét] dBa's Khri-sum-rje sTang-bzhernek adva, egy év eltelt.

A már említett 'A-zha Évkönyvek a vazallus ország uralkodójának, Ma-ga Tho-gon Kha-gannak két házasságáról számolnak be e periódusban. Előbb bizonyos **Mug-Iden Ha-rod-pa** lányát veszi feleségül, majd a jól ismert **Cog-ro** nemzetségből választja **sTong-te Khong-zung** lányát, a birodalom keleti felének hatalmasságai megpróbálják erős szövetségben mutatni magukat.¹²⁵

714/5 a tigris, az életre ébredés éve, bővelkedik kiemelkedő fontosságú politikai eseményekben a határokon belül és kívül egyaránt. Az év nyarán menesztik az egyik *brung-pát*, a hetedik éve hivatalában lévő **rDo 'Phang-khongot**, s tisztét **zhang Tshes-pong Tre-gong** veszi át, vagyis újabb fontos pozíciót kap egy olyan belső-tibeti nemzetség, amely a kezdetektől (gNam-ri óta) a császári család segítője.

Még a nyáron Dags-po ura, **'Bon Da-rgyal bTsan-zung**¹²⁶ elvégzi az 'a-zhák összeírását, az adminisztráció zavartalan lebonyolítását az udvar részéről a hatalmas 'Bro *zhang* bTsan-to-re felügyeli. A téli gyűlést már az új kincstárnok, dBa's Khri-sum-rje hívja össze, hiszen a főtanácsos, dBa's Khri-gzigs Mal-droból megérkezik 'a-zha-földre, hogy a 'Bon Da-rgyal vezette tu-yü-hun csapatokkal egyesítve erőit, közvetlenül a tél beállta előtt a Sárga-folyó forrásvidéke felé induljon. Az OTA beszámolója a támadás célpontjaként **'Bu-shing-kunt** jelöli meg, ahonnan még az év vége előtt vissza is tér a sereg, az expedíció eredményéről nincs szó.¹²⁷

A *Inga-brgya* kifejezés csak itt fordul elő, Chang (1959:130) tisztségnek véli, a *khu-pa chen-po* kifejezés előfordul: OTA.191 (713/4), .229 (723/4): 713/4-ig gNubs Khri-mnyen Mon-tsan tölti be a posztot, tőle kapja dBa's Khri-sum-rje (rTang-bzher) a későbbi blon-che, akinek 723/4-ben Khri-mnyes sMon-zung lesz utódja. Ld még TLTD II:105; Chang, 59:130: *great treasurer*; Uray, 60:45 n.26; DTH:23.11-2, :43n.4: *le grand tresorier*. A tisztséggel járó feladatokról, jogokról nincs adat. A továbbiakban: (nagy) kincstárnok.

¹²⁵ AAP: .39-40, .48-9: Mug-Iden-bza'-val a patkány évében, 712/3-ban kötött házasságot az 'a-zha uralkodó, a lány házasság után felvett nevét teljes egészében ismerjük: A-lye-bang-dig-zhing, míg a következő évben érkező Cog-ro hölgy házassági nevének csak utolsó két tagja maradt ránk (...-dig-zhing).

¹²⁶ **'Bon Da-rgyal bTsan-zung** Dags-po utolsó uralkodója (Uray, 1963:206-7, 1972:47-8), említve teljes néven OTA.156 (706/7), .178-79 (711/2) és röviden 'Bon Da-rgyalként OTA.183 (712/3), .187 (713/4), .193 (714/5). Valószínűleg a 714-5 évi események után menesztik, Dags-po a mChims nemzetség tulajdonába kerül.

¹²⁷ OTA.192-194 (714/5 nyár): stagi lo la bab ste / btsan pho dbyard mal thro brdzen tang na bz7hugs shing / 'dun ma / mal thro ltamsu / blon chen po khri gzigs gyis bsduste / brung pa rdo phang kong ni byung / tshes pong tre gong bhug ste / 'bon da rgyal dang zhang btsan to re lhas byin gyis / sil gu cin gyi 'o khol du 'a zha'i mkhos bgyis / dgun btsan pho nyen kar na bz7hugs / dgun 'dun mnon du blon khri sum rje rtsang bzher gyis / bsduste / 'bon da rgyal dang / blon chen pho khri gzigs gyis 'bu shing kun du dra ma 'drangste / slar 'khord par lo gchig – a tigris éve eljött. A császár nyáron a Mal-thro-béli brDzen-tangban időzött. A [nyári] gyűlést a Mal-thro-béli lTamba [dBa's] Khri-gzigs főtanácsos hívta össze, a *brung-pát*, rDo Phang-kongot menesztették, [helyére] Tshes-pong Tre-gongot kinevezték. 'Bon Da-rgyal és *zhang* ['Bro] bTsan-to-re lHas-byin a Sil-gu-cin-béli 'O-kholban az 'a-zhák (közigazgatási) rendezését elvégezték. télen a császár Nyen-karban időzött. A téli gyűlést mNonba [dBa's] Khri-sum-rje rTang-bzher tanácsos hívta össze. 'Bon 'Da-rgyal és fdBa's] Khri-gzigs főtanácsos 'Bu-shig-kunba (hódító) hadjáratot vezetett, újra visszatérve egy év eltelt.

Az (közigazgatási) rendezés helyszíne ugyanaz, mint 696/7 évben, Sil-gu-cin-béli 'O-khol, valahol tu-yü-hun területen. Megjegyzendő még, hogy mindkét (közigazgatási) rendezés elvégzését követően Tibet nagy erővel támadta a Kínával közös határt, 696/7-ben Tsong-kát, jelen esetben a Sárga-folyó felső folyásának vidékét. **'Bu-shing-kun** talán Lintaoval azonos (Petech,1967:251).

Bár e földrajzi név azonosítására nem vállalkozhatunk, kínai forrásaink segítségével megállapítható, mely területre hatolt be a tibeti erő, s mit végzett ott. Si-ma Guang és a Tang évkönyvek beszámolóí szerint Kai-yuan éra második évének őszén a tibeti **Fen-da-yan** tábornok levélben kéri Heyuan határainak rögzítését, mire Xuan-zong bekéri a shen-long éra-béli békeszerződés szövegét, amit azonban sem saját tanácsosától, sem a megbízott tibeti követtől nem kap meg. Fen-da-yan nincs türelemmel, a császár még meg sem hozta döntését, amikor a tizedik (hold)hónapban (714 november 12 és december 11 közt) Tufan ötvenezer emberrel újra **Lintaot, Lanzhout és Weiyuant**, azaz a Wei forrásvidékét fosztogatja, magukkal hajtva onnan a császári ló- és marhaállomány zömét¹²⁸. A támadás kiindulópontja természetesen Jiuqu, a Sárga-folyó Kilenc Kanyarja, a nászajándékul kapott terület, melyet Tibet az elmúlt évek alatt gondosan megerősített. Yang Ju, akinek tanácsára átadta e területet Kína, most öngyilkosságba menekül. Longyou új katonai vezetést kap, s **Wang Jun** nagy verést mér a visszavonulás közben a Tao áradása miatt megálló tibeti seregre. Khri-gzigs és 'Bon Da-rgyal megmenekülnek ugyan, de a sereg jelentős része a jeges Tao-folyóban leli halálát, s Wang visszaveszi az elhajtott állatokat is. A tibeti udvarból **Zong-wo-yin-zi** nem csupán az áldozatok temetési szertartását elrendezni érkezik a Taohoz, békét is kér, amit azonban Xuan-zong ezúttal is elutasít.

„[A tibetiek] ezután évente küldtek ajándékot, s nem zaklatták a határokat”.¹²⁹

Minden jel arra mutat, hogy Tibet belső-ázsiai érdekeltségei felé fordulna, s ehhez kellett minél előbb megegyeznie Kínával a Heyuan-béli határokról. Így kerülhetnek tibeti csapatok Qutayba Ferghanát megszálló seregébe, az arab-tibeti szövetségről nem szólnak bővebben

¹²⁸ Az állami legelőkön tartott állatok rendszeressé váló elhajtása igen komoly gazdasági problémákat okozott Kínának, míg a 7. század közepén Shanxi és Gansu legelőin mintegy 700.000 császári tulajdonban lévő lovat tartottak, az állomány 665 és 714 közt – a türk és tibeti fosztogatásoknak köszönhetően – 24.000-re apadt, ami az állami igények kiszolgálásához sem elegendő. Xuan-zong komoly áldozattal, tervszerű vásárlásokkal és tenyésztéssel 725-re újra 400.000-es lóállományt tudhat magáénak, ld. Beckwith, 1991:184-86; Gernet,2001:199.

¹²⁹ JTS 8:174, 196a:5228; XTS 5:123; 216a:6081-2; ZZTJ 211:6704-6; Bushell,1880:25-6; Pelliot,1961:15-6, :96-7

Fen-da-yent Thomas (TLTD III:1-2)'Bon Da-rgyallal azonosítja, forrásunk szerint *jiang-jun* (hadseregvezető) rangban. A szerződés szövegének előkerítésére megbízást kapott hivatalnokok (kínai) nevét ismerjük: kínai oldalról Xie Wan, tibeti oldalról *shang* (=blon) Qin-zang, személyneve:Xi-lie. A Shen-long érában, Jin-cheng házasságakor kötött békeszerződés szövege nem maradt ránk. **Wang Jun** a hadügyi tanács elnöke (*bing-bu shang-shu*) lesz, és Shuo-fang katonai vezetője (*jie-du-shi*), életrajzai: JTS 93:2985-90; XTS 111:4153-57.

Twitcheit (CHC/3:363) úgy látja Xuan-zong már elfogadta a békeajánlatot a tibeti támadás előtt, bár az XTS ezúttal egyértelmű, Lintaó ostroma a döntés megszületése előtt kezdődött. E támadás hosszú időre bizalmatlanná tette Xuan-zongot, mint látni fogjuk, majd másfél évtized múltán is emiatt vonakodik békét kötni a nyugati szomszédal.

sem tibeti, sem kínai forrásaink, annyit azonban tudunk, hogy öt évvel később, a szövetség még él¹³⁰.

A három nagyhatalom egyre szorosabbra fonja gyűrűjét a Nyugati türkök körül.

Khri lDe-gtsug-rtsan, a felnőtt uralkodó

(716-730)

A szorongatott Nyugati türk törzsek közel kerülnek a véghez, túlélésükre egyedül az összefogás látszik esélyt kínálni, az pedig elképzelhetetlen erős, minden törzs által elfogadott vezető nélkül. **Su-lu**¹³¹ személyében megtalálható minden kívánt erény, a tíz törzs még utoljára olyan vezért kap, akivel évtizedekre képesek ellenállni a nagyhatalmak fojtó közelségének és a nyugatra vándorló nomád törzseknek egyaránt. Gyorsan, még a 715-ös évben megszervezi az On oq törzseket, s követet küld Kínába, jelezve 200.000 harcost vezet. Xuan-zong reálsan látja Su-lu erejét, jóindulatára számítva címeiket adományoz neki.

Közben, 716 nyarának végén Qapaghant megölik, s bár született fiúgyermek, azaz utódlása rendben volna, mégis viszály támad. Köl Tegin megöli unokatestvérét, a kagáni cím várományosát, **Fu-ku**¹³² és családját, hogy aztán bátyját, **Bilgét**¹³³ ültesse a trónra. Bilge, a bölcs első feladatának tekinti, hogy azonnal békét kérjen Kínától.

Su-lu kihasználva a keleten zajló rövid, de annál véresebb viszályt, a következő év nyarán kagáná kiáltja ki magát, s igen gyorsan halad célja felé, 717-ben már övé a domináns erő nyugaton. A-shi-na Xian, a Kína által kinevezett On oq kagán jelzi az udvar felé, bár Su-lu rendszeren adózik, küldöttei az adó szállítását kémkedésre használják. Engedélyt kér azonnali megleckéztetésükre, amit Xuan-zong nem hagy helyben. A helyzet komolyságát mutatja azonban, hogy még ez év nyarán – egy türges követ ajándékának visszautasításával – a Mennyei Birodalom egyértelműen jelzi, jelen helyzetben nem kíván diplomáciai kapcsolatot Su-luval¹³⁴.

¹³⁰ 720-ban Xuan-zong címeiket oszt a Pamír országai uralkodóinak, ellensúlyozva az arab-tibeti szövetséget. Chavannes, 1904:42-3, ld. még alább!

¹³¹ **Su-lu**, a qara (fekete)-türges származású vezér, személye már 711-ben, Köl Tegin nyugati kalandozásának idején feltűnik, ő gyűjti egybe a menekülő nyugati türk törzseket, s vonul vissza velük a két *darya* közti területre. Az arab forrásokból Abu Muzahim (a Versengés Apja, azaz aki képes az arabbal versengeni) néven ismert, befolyását több vetélytárs is uralkodói vérből való hercegnővel ismeri el, két évtizedes uralkodása alatt feleségül veszi A-shi-na Huai-dao (A-shi-na Xing apja), Bilge és Mes-Ag-tshoms lányát is. 738-ig, haláláig uralkodik.

¹³² **Fu-ku** Qapaghan gyermeke, Tong-wo Tegin öccse, míg Köl Tegin és Bilge a 691-ben meghalt Kutluq Elteris (Qapaghan bátyja) fiai.

¹³³ **Bilge**, kínai Mo-ji-lian, a Bölcs Uralkodó méltó vetélytársa lesz mind Su-lunak, mind az erősödő Tang Kínának. Három évvel éli túl öccsét, 734. november 25-ig uralkodik, halálát mérgezés okozza.

¹³⁴ Qapaghant az éppen legyőzött Bayarqu törzs néhány vezére öli meg 716.július 22-én, Köl Tegin mérszálásából bizalmasai közül csak az ekkor már hetven felé közelítő Tonyukuk tanácsos menekül meg. Az

Sulayman, s utódja a birodalmi ellenzék képviselőiként új szemléletet adtak a kalifátus egészének, tulajdonképpen leállítják a hódító hadjáratokat és a már behódolt területek beolvasztásán fáradoznak. Hasonlóan a kelet ügyeit irányító, új iraki alkirály, **Yazid ibn al-Muhallab** is változtat a politikában, békét köt Tabarisztánnal, hódítás helyett beéri a szogd kereskedők megadóztatásával. A függetlenebb élet érdekében Yazid felajánlja alkirályságát Horaszánért cserébe, majd, mivel Sulayman ehhez nem járul hozzá, kinevezi **Waki ibn Abi Sudot**, akit rövid időn belül megbuktat, s a jól jövedelmező tartomány irányítását saját hatáskörbe vonja. Mohóságát nincs ideje kielégíteni, Sulayman 717 tavaszán meghal, s az új kalifa, **II. Umar**¹³⁵ első intézkedései közt szerepel menesztése¹³⁶.

II. Umar, aki önmagára elsősorban nem Omajjád-ként, s nem arabként, hanem muszlim államférfiként tekint, a kulturális határok kitolását tekinti elsődlegesnek, szemben a hódításokkal. A muszlim hitet elfogadó horaszáni és Transzoxániai lakosoknak teljes egyenlőséget ígért a helyi arab lakossággal, vagyis kevesebb adót. Új iraki alkirályát határozott feladattal nevezi ki: **Jarrah ibn Abdillah al-Hakami** meg kell térítse Horaszán lakóit. Sulayman azonban rosszul számít, al-Hakami inkább hadvezér, mint hittérítő, s ezt a felek szűk másfél év elteltével belátják.

Umar ajánlata így is váltott ki hatást, sőt az ajánlatot elfogadó helyi hercegek közt tibetiek is voltak, legalábbis beszámol egy tibeti küldöttről al-Hakami udvarában, aki iszlám tanítót kért Tibetbe, al-Hakami pedig elindítja **al-Salit** ibn Abd Allah **al-Hanafit** tanítani. Bár más jellegű tibeti kérésről nincs feljegyzés, közös katonai akció is követi a látogatást, **Abd Allah** ibn Mamar **al-Yaskuri** egy sereg élén Transzoxániába indul, s a beszámoló szerint Kína határáig jut¹³⁷. E támadásról nem írnak kínai forrásainkban, azonban Si-ma Guang említ 717 augusztusából egy Aksu és Turfán ellen irányuló nyugati türk rajtaütést, melyben a türkök oldalán tibeti és arab csapatok harcoltak. A támadást végül A-shi-na Xian – nagyszámú türk

események részletesebb tárgyalásáért ld. Chavannes,1904:33-34; Tekin,1968:269-270,:276,:289; Beckwith,1987:84-7; CHEIA:312-3; Vásáry,1993:77-8; HCCA/3:339-340

¹³⁵ II. Umar ibn Abd al-Aziz, Sulayman unokatestvére és sógora, ő is Merwan unokája és a négy kalifát felnevelő Abd al-Malik veje, hithű államférfiként ismert. 720-ig uralkodik.

¹³⁶ Yazid nevéhez is fűződik hódítás, 716-ban szíriai erőkre támaszkodva beveszi a Karakum délnyugati szélén fekvő Gurgant. Yazidot menesztése után a kalifa börtönbe vetteti. 720-ban lázadásával kerül újra középpontba. Wakiról csak annyit tudnk, hogy Hayyan an-Nabati szövetségese volt. Gibb,1923:59-60; Shaban,1970:74-86; Benke,2001:145-6

¹³⁷ Baladhuri és al-Yaqubi munkáira hivatkozva: Dunlop,1973:306; Beckwith,1979/2:33, az iszlám tanító útjának eredményéről nincs adat. Tibet azután fordulhatott az Omajjádok felé, hogy Xuan-zong elutasítja békeajánlatát (714).

és karluk harcossal seregében – visszaveri¹³⁸.

Xuan-zong figyelmét a következő években is birodalma belső rendjének megőrzése köti le, az aszályok és árvizek szünni nem akaró sorozata miatt tovább kell építenie a sokat nélkülöző középső tartományok ellátását, s folytatja a 714-ben megkezdett kormányzati reformokat is¹³⁹. Mindezek mellett, minden nagyobb katonai akció nélkül, csupán okos diplomáciával képes a nyugati határok védelmére is. Megosztva a nyugati türk törzseket, már Pamír-béli állásait erősítené, így 717 nyarán Balur királyának a megtisztelő és kétségtelenül megérdemelt „Balur Királya” címet adományozza¹⁴⁰. Célja ezzel egyrészt egyértelmű jelzést adni Tibet felé: a Hindukus-Karakoram-Pamír régióban Kína a domináns erő, másrészt ellenőrzése alá vonva a Tibetet Ferghánával összekötő utat, szeretné megakadályozni a tibeti karavánok mozgását. Bár utóbbi célját aligha érte el, és a tibeti karavánok a magasabban fekvő hágókon át szabadon közlekednek még évtizedekig, a térségben nincs hírünk katonai összecsapásról egészen 722-ig.

Nem ilyen csendes viszont a tibeti-kínai közös határ. A tibeti fél előbb 716 márciusában Songzhout támadja – sikertelenül, a támadókat Kuozhou elöljárója bünteti meg, aztán a nyár végén újra békét kérnek, s a kérés újra elutasítatik¹⁴¹. A következő évi Aksu és Turfán elleni türges-arab-tibeti rajtaütésről már szóltunk, a tény, hogy rövid időn belül már másodszer találkozunk arab-tibeti közös katonai akcióval, működő szövetséget sejtet. A Tarim-medencében zajló ostrommal párhuzamosan július végén hónapban, Longyou katonai parancsnoka, **Guo Zhi-yun** mér nagy verést a tibeti erőkre Jiuquben¹⁴².

715-ben Khri IDe-gtsug-rtsan még mindig csak 11. évében jár, alattvalói életét meghatározó

¹³⁸ ZZTJ 211:6728; Beckwith,1987:88-9. Gibb (1921-23:474) is említést tesz az arab-tibeti csapatok által segített türges támadásról, ám nála a támadás célpontja Kashgar, forrása valószínűleg Chavannes,1903:284 n.2 lehet.

¹³⁹ A 714-720 közt végrehajtott reformok keretében Xuan-zong a bürokrácia karcsúsításával központosít és takarékoskodik egyszerre, változtat a hivatalnokválasztás rendjén, csak képzett hivatalnokok kinevezését engedélyezi a tartományok és megyék élére, sőt 716 elején több tucat elöljárót vált le személyes kihallgatás után, képzetlenségük miatt. Újraszövegezteti a törvénykönyveket, 717 végén visszaállítja az udvar üzleti ügyei feletti nyilvános ellenőrzést, két új adóformát vezet be, s erősíti a kibontakozó párbeszédet a kereskedelem és a kereskedő-közösségek adóztatásáról. Az élelmezés, főként a Luoyang és Chang’an közti szállítás terén nem tud megnyugtató megoldást adni, a 716. évi nyári árvizet követő éhínség elől székhelyét majd két évre (717.feb.3 – 718.nov.1) Luoyangba teszi át. 719-ben szerte az országban magtárat alapít, ld. CHC/3:348-362.

¹⁴⁰ CFYG 964:13r-13v (:11343) alapján Chavannes,1903:199-200; a XTS 221b:6251 informál bennünket arról, hogy Da Bolü, azaz Nagy-Balur királyáról van szó, a király nevének kínai átírása: Su-fu-shi-li-zhi-li-ne. Ld. még Beckwith,1987:87 n.15-16

¹⁴¹ a támadás időpontja a Kai-yuan éra 4. éve 2. (hold)hónapja (716 február 28 és március 27 közt), az XTS (5:125) szükségzavú bejegyzése elárulja még, hogy a védelmet Kuozhou *ci-shi*je, Gai Si-gui irányítja. A békeajánlat sorsáról nincs szó. A Songzhou elleni támadás tényét említi még ZZTJ 211:6716. Az újabb tibeti békekérés a 7. (hold)hónap során érkezik (július 24 és augusztus 21 közt).

¹⁴² XTS 5:126; ZZTJ 211:6728, 7. (hold)hónap, *ren-yin* nap (július 27).

napi ügyekben még nem járatos, no és udvarában megforduló folyton versengő nemesek nyomását még aligha állná egyedül, biztosak lehetünk benne, hogy az ifjú környezetében van elégséges számú tanácsadó, talán több is a kelleténél. Sajnos forrás hiányában a tibeti uralkodó és az udvar mindennapjait, kapcsolathálóját nem vagyunk képesek felvázolni, csupán a legmagasabb tisztségekben bekövetkező személycseréről, a nemzetgyűlés összehívóiról és néhány kiemelkedő fontosságú adminisztratív intézkedésért felelős személyről lelhetünk adatra. Az év nyarán rTsang-chen épp elhunyt *brung-pája*, **Lang Sa-ceng**¹⁴³ tisztét **zhang Khri-mnyes sMon-zung**¹⁴⁴ veszi át, majd mDo-smad téli gyűlésén a főtanácsos, dBa's Khri-gzigs vezetésével elvégzik a legnagyobb tartomány közigazgatási rendezését is¹⁴⁵.

A 717¹⁴⁶-es évben is egy személycsere és egy további intézkedés elvégzése került feljegyzésre, **zhang Khri-mnyes mNyen-lod** menesztésével **Ófelsége lovainak felügyeletét zhang 'Bring-rtsan** fia veszi át¹⁴⁷, majd mDo-smad téli gyűlésén összeírták a kormányzók

¹⁴³ **Lang Sa-ceng**ről nincs egyéb adatunk, nem tudjuk mióta volt hivatalában. A Lang/rLangs (-gro) nemzetség sum-pa származású (Yamaguchi,70:97 n.1) lehet, a család több tagját is említjük még.

¹⁴⁴ **zhang Khri-mnyes sMon-zung** nemzetségét nem ismerjük, a *zhang* címet ekkor csak három nemzetség jogosult viselni, ezek a mChims, a 'Bro és a Tshes-pong. 723/4 telén tisztséget vált, ő lesz az új *khud-pa chen-po*, 740/1 telén vesztí életét.

¹⁴⁵ OTA.197-98 (715/6): *yos bu'i lo la / btsan po zha shing gyi rtsibs na bzhugs / dbyar 'dun zu spugi rkyang bu tshal du blon khri sum rje rtsang bzher gyis bsdus te/ rtsang chen gyi brung pa lang sa cen gum ste/zhang khri mnyes smon zung bcug / dgun btsan po nya sha tshal na bzhugs / 'dun ma 'o yugi nubsu / blon khri sum rje stang bzher gyis bsdsuste / blon chen pho khri gzigs gyis / mdo smad gyi dgun 'dun rgyodu bsdus nas / mdo smad gyi mkhos chen pho bgyis par lo gchig* – a nyúl évében a császár a Zha-shing-béli rTsibsben időzött. A nyári gyűlést a Zu-spug-béli rKyang-bu ligetébe [dBa's] Khri-sum-rje rTsang-bzher tanácsos hívta össze, Nagy rTsang *brung-pája*, Lang Sa-ceng elhunyt, [helyére] zhang Khri-mnyes sMon-zungot nevezték ki. Télen a császár Nya-sha ligetében időzött. A [téli] gyűlést az 'O-yug-béli Nubsbe [dBa's] Khri-sum-rje sTang-bzher tanácsos hívta össze. [dBa's] Khri-gzigs főtanácsos mDo-smad téli gyűlését rGyo(d)-ba hívta össze, mDo-smad nagy rendezését elvégezve egy év eltelt.

¹⁴⁶ Az OTA 716/7-es év rovata hiányosan lett kitöltve, szövegéből csak ennyi maradt ránk (OTA.201): *'brugi lo la bab ste / dbyard btsan pho phobrang [... bzhugs]* – a sárkány éve eljött. Nyáron a császár ... palotájában [időzött].

¹⁴⁷ OTA.203-04 (717/8): *sbrul gyi lo la btsan po dbyard dungs na bzhugs / mdo smad gyi 'dun ma blon chen pho khri gzigs gyis / gnyi zi gen du bsdus / dgun btsan pho pho brang brag mar na bzhugs / dgun 'dun mong kar du blon khri sum rje rtsang bzher gyis / bsduste / chibs pon zhang khri mnyes mnyen lod byung / zhang bri brtsan khyi bu bchug / blon chen pho khri gzigs gyis / mdo smad gyi dgun 'dun ryam shi gar du bsduste / mngan gyi khyim rtsis bgyis phar lo chig* – a kígyó évében a császár nyáron Dungsben időzött. MDo-smad nyári gyűlését [dBa's] Khri-gzigs főtanácsos gNyi-zi-genbe hívta össze. Télen a császár Brag-mar palotájában időzött. A téli gyűlést Mong-karba [dBa's] Khri-sum-rje rTsang-bzher tanácsos hívta össze, Ófelsége lovainak felügyelőjét, *zhang Khri-mnyes mNyen-lod*t menesztették, [helyére] *zhang 'Bring-brtsan* fiát nevezték ki. [dBa's] Khri-gzigs főtanácsos mDo-smad téli gyűlését Ryam-shi-garba hívta össze, a kormányzókhoz tartozó háztartások összeírását elvégezve egy év eltelt.

A *chibs-pon* tisztségéről ld. Chang (1959:130): *commander of the regiment of horses* és Uray (1972/2:33): *chief of His Majesty's horses (i.e. the royal stud and/or postal-service)*; míg Yamaguchi (1983:468): *salt registrar*. Rong,1990-91:252 n.15 Uray megoldását fogadja el. A továbbiakban: Ófelsége lovainak felügyelője. **Zhang Khri-mnyes mNyen-lod** nemzetségét nem ismerjük, nevével másutt nem találkozhatunk, **zhang 'Bring-rtsan** fia hívja össze a 727/8. évi téli gyűlést, illetve bizonyos zhang 'Bring-rtsan egyik összehívója a 747/8. évi téli gyűlésnek is.

birtokait¹⁴⁸. Az utóbbi három év során, míg a főtanácsos hadjáratot vezetett, majd mDo-smad közigazgatását rendezte, a birodalmi gyűlést fia, Khri-sum-rje hívja egybe, akinek nevével kincstárnoki kinevezése óta egyre gyakrabban találkozhatunk.

A következő évek a nyugati türk törzsszövetség további erősödését hozzák. Su-lu előbb megpróbálja normalizálni kapcsolatát Kínával: 718 elején, majd a következő évben újra békét kér, Xuan-zong reálsan látva erejét, elfogadja a békejobbot, s a nyugalom reményében újabb címekkel látja el. Számítása azonban nem válik be, a frissiben *zhong-shun* (jelentése: lojális és engedelmes) titulussal ellátott kagán fittyet hányva a javuló kapcsolatra, a kapott címekre, 719-ben beveszi, megszállja Suyabot, s egyre erősödő birodalma székhelyévé teszi, mivel Suyab a Négy Helyőrség egyike volt, Kínának reagálnia kell, a Selyemút északi ágának békéjét biztosítani hivatott helyőrségét Karasharba helyezi vissza. A nyugati türkök újra Horaszán védelmezőjének szerepébe kerülnek¹⁴⁹.

A 720-as évben Észak-Kína a keleti türkök nagyerejű támadásait nyögi. Ősszel Bilge serege Beitinget, majd Ganzhout és Liangzhout fosztogatja, megsemmisítő verést mér Hexi katonai kormányzójára és – nagyszámú basmil fogollyal – hazatér. A támadás oka a Tibetből hazatérő követ hozta megegyezés, és a kínai segítséggel kirobbantott államcsínykísérlet egyaránt lehet. A következő év tavaszán Bilge békét ajánl, amit Xuan-zong – aki inkább kereskedelmi kapcsolatban gondolkodik – végül elfogad. Bilge, apjához hasonlóan elfogadja Kína fennhatóságát, s követei rendszeresen fejezik ki tiszteletüket a Tang udvarban¹⁵⁰.

Xuan-zong politikája a nyugati végeken beérni látszik, 718-720 közt egész sor belső-ázsiai királyság indít segélykérő küldöttséget hozzá. Szamarkand, Bukhara, Tokharisztán, Kapisha, Zabul, Khuttal, Chitral, Kasmír, Wakhan és Dél-Hindusztán követei érkeznek sorban, céljuk jórészt egyezik, kérik Kínát, indítsa el a nyugati türköt Horaszánba, hadd büntessék meg az arabot. E kérésük süket fülekre lel, a mennyei birodalomban ugyanis időközben taktikát váltanak, Su-lu pimaszsága kivívta dühüket, s már nem a türkök szövetségét keresik az arab

¹⁴⁸ OTA.204-05 (717/8): *blon chen po khri gzigs gyis / mdo smad gyi dgun 'dun ryam shi gar du bsduste / mngan gyi khyim rtsis bgyis phar lo chig* – Khri-gzigs főtanácsos mDo-smad téli gyűlését Ryam-shi-garba hívta össze, a kormányzók birtokairól a feljegyzést elkészítve egy év eltelt.

A *mngan* kifejezésről ld. Bacot (DTH:31): *gouvernement*; Chang (1959:130): *a governor(?)*; Uray (1962/1:358-360): *governor, manager*. A kormányzók anyagi hatásköréről ld. Bogoslovsky, 1962:160-169. A továbbiakban: kormányzó. A *khyim* szó itt valószínűleg nem a kormányzók lakhelyét, hanem az általuk felügyelt területen található háztartásokat jelöli, kapcsolatban lehet még a sKar-chung *rdo-ring*ről (.50) ismert *khyim-yig* kifejezéssel, Richardson fordításában (1985:161): *household register*.

¹⁴⁹ Chavannes, 1903:113-4; Shamolin, 1964:61 és n.10-11; Beckwith, 1987:89-90;

¹⁵⁰ CHC/3:435-6

ellen, hanem éppen fordítva, megpróbálják elnyerni Horaszán arab vezéreinek támogatását a nyugati türk törzsekkel való végső leszámolásra. Az Omajjádok hatalmon lévő ellenzéke viszont nem mutat érdeklődést Kína problémái iránt, ők továbbra is a már behódoltatott területek mielőbbi integrálásában érdekeltek. Katonai akciót nem kezdeményeznek – ahogy (egyedül) Kína sem¹⁵¹. Tehetetlenségét palástolandó, s a Chang'anba érkező követeket kielégítendő Xuan-zong a 720-as évben címek adományozásával próbál meg politikai tőkét kovácsolni, Udyana, Chitral és Khuttal uralkodóinak kitüntetésével valójában tarim-medencei érdekeltségeit védi¹⁵².

Tibetből is újabb két küldöttség érkezik, fenntartva a 714-től változatlan igényét, új szerződéssel biztosítaná a két hatalom közti békét. 718 telén jegyzik föl a tibeti követ érkezését. A követ által kézbesített hosszú és igen udvarias levelében, Khri lDe-gtsug-rtsan igen komoly ajánlattal áll elő, a békéért cserébe felajánlja a tibeti-keleti türk szövetség feladását¹⁵³. Kína jelenleg nem lát félnivalót az északi és a nyugati szomszéd szövetségében, s valóban az elmúlt évtizedek nem a két szövetséges közös akcióitól voltak hangosak. A következő évi tárgyalás részleteiről nincs tudomásunk, az eredményről van: a békét Xuan-zong ezúttal is elutasítja¹⁵⁴.

718/9-ban tovább erősödnek a császár anyai nagybátyjai, a *zhang* cím jogos használói. A 714/5. évi Weiyuan elleni sikertelen hadjárat egyik vezetője 'Bon Da-rgyal elveszíti birtokát, **Dags-pot**¹⁵⁵. A formálódó Tibetnek az elsők közt behódolt gTsang-po melletti ősi királyság

¹⁵¹ A 718-ban kinevezett horaszáni kormányzó, a „lágy és engedékeny” **Abdurrahman ibn Nuaym al-Ghamidi** első tisztében töltött feladata szerint minden katonáját visszahívta Transzoxániából, s II.Yazidig arab sereg nem is lépi át az Oxust.

¹⁵² Chavannes,1903:200-205; Chavannes,1904:42-3; Gibb,1923:60; Beckwith,1987:89-91. Tokharisztán követének leírásából kiderül, országa közvetlenül határos az arab és a tibeti birodalmakkal (ld. CFYG,999:11722).

Tokharisztán *yabghu*ja 718 végén levélben jelzi, Tibet Balur és Wakhan hágóin át közeledik a Négy Helyőrség felé, Kína reakciójáról nincs adatunk, ahogy a levélben említett tibeti sereg sorsáról sem, a levél megőrződött: CFYG 999:11721-2.

¹⁵³ A levél szövege: CFYG 981:11526-7, a békemisszió említve még: ZZTJ 212:6734, érkezett a Kai-yuan éra 6. éve 12. (hold)hónapja *wu-chen* napjára teszi, 719 január 3-ra.

¹⁵⁴ A 719. évi ajánltról XTS 5:127; ZZTJ 212:6736, 6. hónap 5. (*wu-chen*) napja

¹⁵⁵ D(v)ags-po a gTsang-po mellett, nyugatról 'Ol-kha és 'E-yul, (északról és) keletről Nyang (=Myang), rKong(-po) és Lang határolja, KHTS:9.20-10.2, ld. még Lalou,1965:193. Még gNam-rinak hódolnak be, eredetileg a Seng-go és a rNgegs nemzetségek lakhelye lehetett. Dags-po mindenkorai uralkodói nem csak saját területüket, nem csak a keleti, északkeleti végek életét, hanem a teljes birodalmat érintő ügyekben is igen aktív szerepet vállaltak, rendszeres részvevői a Kína elleni hadjáratoknak és olyan kiemelkedő feladatokat végeztek el, mint a birodalmi gyűlések összehívása vagy éppen 'A-zha yul közigazgatási rendezése, sőt komoly segítséget nyújtottak mGar sTong-brtsannak a törvények szövegezésében – éppen a mChims családfővel együtt, a buddhista hagyomány szerint Dar-gyal Mang-po-rje csak mChims Mang-bzher Ngan-pa gondolatainak ellopásával (*blo rku-ba*) képes megoldani a rendezés során ráosztott feladatot, ld. DP1:19a.3-4. Igaz, a DP-ben fennmaradt, a közigazgatási rendezésről szóló elbeszélés (DP1:18b.1-19a.6) eredeti változata éppen Dags-po beolvasztása tájékán születhetett, s éppen a mChimsek érdekeltsége fedezhető fel benne, ld. Uray,1972/1:47-8.

területe az ifjú császár anyjának családja, a mChims nemzetség birtokába kerül¹⁵⁶, s ezzel végérvényesen a birodalom testébe olvad. Az adományozást a nyári gyűlésen a vörös jegyzék (regiszter) elkészülte véglegesíti. 'Bon 'Da-rgyal bTsan-bzung neve eltűnik az OTA rovataiból.¹⁵⁷

A tél folyamán pedig a Három Szarv lakosai befizetik a rájuk kirótt adót¹⁵⁸. A megszokott módon végrehajtott terménybeszolgáltatás sem férne el egy esztendőben, s ezúttal egy haláleset tovább nyújtja befejezését. Még a következő nyár előtt meghal **Ru-yong Phyi-g seng**, a Három Szarv egyik *brung-pája*, aki a zajló adózást felügyelte. Ugyan a további késedelem elkerülésére a nyári gyűlésen feljegyzést készítenek a már befizetett adókról, s kinevezik az új *brung-pát*, **Seng-go Mon-but**, rábízva a még nem teljesítő területeken a befizetések ellenőrzését, ez esetben az adó összegyűjtése csak a harmadik évben, 720/21 nyarán fejeződhet be az előző télen, **rNgegs Mang-zham sTag-tsab**¹⁵⁹ révén Nagy rTsangból beérkező termények összeírásával¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Uray,1963:206-7; Yamaguchi,1970:104 n.36.

¹⁵⁷ OTA.206-07 (718/9): *rta'i lo la / btsan po dbyard bal po na bzhugs / dbyar 'dun gro pur zhang btsan to re dang / blon khri sum rje rtsang bzher gyis bsduste / dags po'i khram dmar pho btab / dgun btsan po brag mar na bzhugs / ru gsum gyi rje zhing glings gyi phying rild dang sog rild bgyis / mdo smad gyi dgun 'dun / blon khri gzigs gyis / yol du bsdus phar lo chig* – A ló évében a császár nyáron Bal-poban időzött. A nyári gyűlést Gro-puba, ['Bro] zhang bTsan-to-re és [dBa's] Khri-sum-rje rTsang-bzher tanácsos hívták össze, Dags-po vörös jegyzéke elkészült. télen a császár Brag.marban időzött. A Három Szarv urasági földjeinek *phying-rild* és *sog-rild* adózását teljesítették. MDo-smad téli gyűlését [dBa's] Khri-gzigs [fő]tanácsos Yolbe hívta össze, egy év eltelt.

Dags-po átadományozásának pontos idejét nem ismerjük, biztosan 714/5 tele ('Bon Dar-gyal utolsó említése) és 718/9 nyara közt került rá sor.

¹⁵⁸ A *phying-rild* (nemez-tekercs) és *sog-rild* (gabona-kéve) kifejezésekről, mint az adózás egységeiről ld. Róna-Tas tanulmányát (1978:357-363). E két adónemet a 686/7-es évtől négyévente kellett beszolgáltatni, maga az esemény két egymást követő évben zajlott le az adótörvény hatálya alá eső területeken, ami valószínűleg a Három Szarv és Nagy rTsang lehetett.

¹⁵⁹ **rNgegs Mang-zham sTag-tsab** neve ekkor bukkan fel először, Yamaguchi (1970:106 n.48) utal rá, hogy Dags-po behódolásával két nemzetség, a gyakran együtt emlegetett lHo és rNgegs szerepe felértékelődik. Mang-zham később a főtanácsosi székhelyig jut, 727 nyarán vesztí életét. A rNgegs (a klasszikus irodalomban gNyags) birtok eredetileg a Yar-klungs völgyében (!) lehetett, ekkor azonban már 'Phan-yulben, a nemzetségről ld. Lalou,1958:197-198, 1965:201; Yamaguchi,u.o. és Uray,1972/1:15-16.

¹⁶⁰ OTA.209-13 (719/20): *lugi lo la / btsan po dbyard bal po na bzhugs / dbyar 'dun 'dra'i zar phur zhang btsan to re dang / blon khri sum rjes bsduste / ru gsum gyi rje zhing gyi phying ril gyi rtsis dang / sog ma'i rtsis dang / ru yong phyi gseng gum ste / brung pa seng go mon bu bchug pa'i rtsis bgyis / dgun btsan po brag mar na bzhugs / dgun 'dun chang bang snar zhang btsan to re dang / blon khri sum rjes bsduste / zhang zhung dang mard kyi pha los bkug / rngegs mang zham stag tsab gyis / rtsang chen gyis rje shing gyi phying ril btab / mdo smad gyi dgun 'dun blon chen po khri gzigs gyis yol du bsdus par lo gchig* – A juh évében a császár nyáron Bal-poban időzött. A nyári gyűlést a 'Dra-béli Zar-phuba, ['Bro] zhang bTsan-to-re és [dBa's] Khri-sum-rje [rTsang-bzher] tanácsos hívták össze, a Három Szarv uradalmi földjeinek nemez-tekercs- és gabonaadózásáról, valamint Ru-yong Phyi-gseng halála [miatt az új] *brung-pa*, Seng-go Mon-bu kinevezéséről feljegyzés készült. Télen a császár Brag-marban időzött. A téli gyűlést Chang-bang-snaba, ['Bro] zhang bTsan-to-re és [dBa's] Khri-sum-rje [rTsang-bzher] tanácsos hívták össze, Zhang-zhung és Mard családfőinek igazolását összegyűjtötték, és rNgegs Mang-zham sTag-tsab átadta rTsang-chen uradalmi földjeinek [befizetett] nemez-tekercs adóját. MDo-smad téli gyűlését [dBa's] Khri-gzigs főtanácsos Yolbe hívta össze.

OTA.214-15 (720/21 nyár): *dbyar 'dun dungs gyi mkha' bur zhang btsan to re dang / blon khri sum rjes bsduste / rtsang chen gyis rje zhing gling gyi phying rild gyi rtsis bgyis* – a nyári gyűlést a Dungs-béli mKha-buba,

719/20 téli gyűlésén a birodalom nyugati felével is akad teendő, 'Bro bTsan-to-re és dBa's Khri-gzigs ellenőrzése mellett Zhang-zhung és Mard családfőinek igazolásait gyűjtik össze¹⁶¹. 720/21-ben, még a nyári gyűlés előtt keleti türk követ érkezik a tibeti udvarba¹⁶². Ez az első dokumentált eset, amikor a már felnőtt, tárgyalóképes Khri lDe-gtsug-rtsan külföldi követet fogad (713/4-ben, a kínai követ érkeztekor még nincs tűz esztendő). A látogatás, mely hosszú idő után az első jele a tibeti-keleti türk szövetség létezésének, minden bizonnyal szoros összefüggésben van az előző évi tibeti békeajánlat elutasításával és a nyári keleti türk katonai akciókkal Gansuban.

II. Umar halálával visszazúll a hatalom Abd al-Malik még élő fiainak kezébe, az új kalifa, **II. Yazid**¹⁶³ már újra a birodalomépítő, hódításpárti erők képviselője. Uralkodását az Umar halálakor börtönét elhagyó Yazid ibn al-Muhallab, az ellenzék utolsó vezére kirobbantotta lázadás vezeti be. Az egykori alkirály Qutaybához hasonlóan a helyi arab lakosság támogatásának teljes hiánya miatt bukik el. A rendet a tapasztalt hadvezér **Maslama**¹⁶⁴ állítja helyre méretes szíriai hadtest élén, jutalma pedig Irak és Horaszán alkirályi széke lesz.

Közben az egyre agresszívebb térítést, valamint a növekvő adóterheket megelégedve Szogdia lakossága lázad (721), közvetlenül Su-luhoz fordul segítségért. Su-lu pedig küldi Köl csort, aki szogd lázadó csapatokkal megerősítve átkel a Jaxartesén, s ugyan a klasszikus „magyar” csellel legyőzi Said seregét, nem támadja meg Szamarkand arab helyőrségét, inkább hazatér. A lázadásról szóló hírek hatására a kalifátus keleti része új vezetést kap, s ezúttal mindkét

['Bro] zhang bTsan-to-re és [dBa's] Khri-sum-rje [rTsang-bzher] tanácsos hívták össze, a rTsang-chen uradalmi földjeinek nemez-tekercs-adózásáról a feljegyzés elkészült.

¹⁶¹ Ld. fönt 719/20 tél.

¹⁶² OTA.214 (720/21 nyár): spre'u lo la / btsan po dungs gyi stag tsal na bzhugs shing / 'bug cor gyi pho nya pyag tshald – a majom évében a császár a Dungs-béli sTag ligetében időzött, 'Bug-cor követe hódolatát fejezte ki.

'Bug-cor a keleti türk kagánt jelöli, aki ekkor már Bilge, ld. TTH:183-4 n.46.

Két további eseményt említ az OTA (:216-7 = 720/21): dgun 'dun bzang sum tshal du zhang btsan to re dang / blon khri sum rje bsduste / zhang lon gtsang la chibs gyi chas phab / rgya'i mkar sog song phab – a téli gyűlést bZang-sum ligetébe ['Bro] zhang bTsan-to-re és [dBa's] Khri-sum-rje tanácsos hívta össze, a nagybátyák, tanácsosok és gtsangok számára a lovasság felszerelését átvették. A kínai Sog-song várát elfoglalták.

Bacot fordítása (DTH:45): *Un harnachement de cheval tut donne au zhang Lon-gtsang*, majd (uo. n.7) adja Thomas (JRAS,1933:386) fordítását: *Tous les zhang-lon furent privés (du commandement) des escadrons (cha) de cavalerie*, az itt javasolt harmadik megoldás is csak kísérlet, nem tudjuk az előzőeknél erősebb érvekkel alátámasztani. A **gtsang**, mint tisztség előfordul a Zhwa'i Lha-khang *rdo-ringon* (keleti oldal:26, ld. még Richardson,1985:57 n.3). **Sog-song** máshonnan ismeretlen, a *sog* szótag itt valószínűleg nem Szogdiát jelöli.

¹⁶³ **II. Yazid** ibn Abd al-Malik alatt a kalifátus csapatai újra Transzoxániában hódítanak, 724-ig, haláláig uralkodik.

¹⁶⁴ **Maslama** ibn Abd al-Malik, II. Yazid öccse, bár a neves és sokat tapasztalt Omajjád katonák közt tartják számon, az alkirályi székben nem alkot maradandót, 721-ben váltja le bátyja. Természetesen Horaszán is új kormányzót kap, Maslama unokatestvérét, Saidot nevezi ki a tartomány élére.

Said ibn Abd al-Aziz, Merwan unokája, II. 'Umar testvére, gúnynéve (Khudhayna, kislány) mindent elmond katonai teljesítményéről, 721-ben váltja le a kalifa személyesen, miután egy Köl csor vezette nyugati türk sereg verést mér rá.

posztra személyesen II. Yazid jelöltje állhat.

Az új horaszáni kormányzó **Said al-Harashi**¹⁶⁵ lesz, feladata békét teremteni az elégedetlen szogdok között. A szogd lakosság azonban félve a kalifa bosszújától, menekül, Fergána uralkodójától kér menedéket, A-liao-da¹⁶⁶ beleegyezik kérésükbe, az év végén több ezer szogd lakos, kereskedők, nemesek, közemberek költöznek Fergána és Khuganda városaiba. Mire al-Harashi megérkezik új állomáshelyére, legfontosabb feladatává Szogdia lakóinak visszatelepítése válik. Mivel a rábeszélés eredménytelen, feladatát erővel oldja meg, 722 tavaszán rátör Ferghánára és a segítség nélkül maradt szogd emigránsok ezreit öleti le, csak a kereskedőknek kegyelmez meg. Said ugyan rendet teremt Transzoxánia teljes területén, vesztét nem kerülheti el, egy a befolyó adókat érintő elszámolási vita miatt (azaz mivel nem kívánja jövedelmét Damaszkuszba küldeni) Yazid meneszti őt¹⁶⁷. Utódja **Muslim al-Kilabi**¹⁶⁸ 724. évi Fergánai hadjárata katasztrofálisra sikerül, „A szomjúság napja” néven elhíresült csata eredményeképpen Su-lu fia vezetésével a nyugati türk törzsek visszaszorítják az Omajjádokat az Oxus déli oldalára. Transzoxánia ellenőrzése majd másfél évtizedre a nyugati türk törzsszövetség, azaz Su-lu kezébe kerül, Horaszán kormányzója ideiglenesen le kell mondjon a szogd adókról¹⁶⁹.

A 721-es év egy korszak végét jelenti Tibet történetében. Nyáron – valószínűleg járvány következtében – meghal a főtanácsos és a 'Bro nemzetség két meghatározó tagja: bTsan-to-re lHas-byin és **Khri-bzang sTag-tsab**¹⁷⁰, a birodalom elveszíti két legbefolyásosabb, legtapasztaltabb államférfiját, akik a két utolsó évtized alatt ellenőrzésük alatt tartották a teljes államapparátust. Hirtelen haláluk okozta űrt nem a nemesi családok harca tölti be, a birodalomnak már van saját véleményével, saját akarattal bíró uralkodója. Khri lDe-gtsug-rtsan időközben felnőtt és most támaszai nélkül kell helytállnia. Az élet megy tovább, az

¹⁶⁵ **Said** ibn Amr al-Harashi még Yazid lázadásának leverésében játszott szerepet, két évig marad hivatalában. Irak és a Kelet új irányítója, **Umar ibn Hubayra** az al-Hajjaj által alapított katonai iskolában szerezte tudását, II. Yazid halálig marad alkirály.

¹⁶⁶ **A-liao-dat** – ahogy már szóltunk róla – 715-ben arab-tibeti szövetség ültette a trónra, majd néhány hét után kénytelen volt elmenekülni a kínai büntetőszereg elől. Visszatérésének időpontjáról, módjáról mit sem tudunk.

¹⁶⁷ Megjegyzendő, hogy A-liao-da érthető okokból nem kívánt szembeszegülni az arab erőkkal, sokkal érdekesebb azonban, hogy a nyugati türköktől sem kapnak segítséget a szogd kivándorlók, sőt al-Harashi alatt a Jaxartest sem lépi át nyugati türk sereg.

¹⁶⁸ **Muslim** ibn Said **al-Kilabi**, Aslam ibn Zura unokája, rövid két évet tölt a kormányzói székben, évente vezet hadjáratot Transzoxániába.

¹⁶⁹ Gibb, 1923:61-6; Shaban, 1970:93-106; Beckwith, 1987:93-4.

¹⁷⁰ OTA.218-220 (721/2 nyár): *stod phyogs gyi pho nya mang po phyag 'tshald / blon chen po khri gzigs dang / zhang btsan to re dang / khri bzang stag tshab gsum gum* – sTod-phyogs nagyszámú követe fejezte ki hódolatát. [dBa's] Khri-gzigs főtanácsos, ['Bro] zhang bTsan-to-re és ['Bro] Khri-bzang sTag-tshab, [ők] hárman elhunytak. A **sTod-phyogs** kifejezés (felső/nyugati régió) itt a Pamír kis államait jelöli, megfelel a kínai Xiyunek, ld. Beckwith, 1987:203-05. **'Bro Khri-bzang sTag-tshab**ról még 'Du-srong halála idején/után hallunk először, ekkor a 704/5-ös téli gyűlést hívja egybe.

elhunyt főtanácsos fia, az eddig is aktív **dBa's Khri-sum-rje rTsang-bzher** összehívja a téli gyűlést, ahol meghatározzák és lejegyzik a különböző rangban lévő kormányzók és *slungsok* hatáskörét, majd mDo-smad téli gyűlésén megkapja kinevezését, átveheti apja örökét. A császár megpróbáltatásai azonban nem érnek véget, a tél során elveszíti édesanyját is¹⁷¹.

Khri IDe-gtsug-rtan még a három kitűnőség halála előtt egész sor követet fogad. A történelem folyamán először (de a ránk maradt dokumentumok szerint biztosan) a Pamír-Karakoram-Hindukus régió diplomáciai kapcsolatba lép Tibettel. A folyóvölgyek kis államainak képviselői minden bizonnyal azért fordulnak Khri IDe-gtsug-rtanhoz, mert Kínától nem kaptak segítséget. A követküldés célja ugyanaz, az újra felerősödő arab nyomás ellen kéri a császár segítségét, ezúttal nem hiába. A következő év (722) őszén Tibet elfoglalja Kis-Balurt, megmutatva erejét nem csupán az arab, de a kínai oldalnak is. A kis ország uralkodója nem éppen így képzelte a segítségnyújtást, kínai területre menekül, s levélben fordul Beiting katonai kormányzójához: "Bolü a Tangok nyugati kapuja, ha elveszik, minden nyugati ország Tibet kezére jut. Védelmüket meg kell oldani!" A kormányzó pedig elindítja **Zhang Si-lit** Kashgarból 4.000 katonával, aki egyesülve a király, **Mo-jin-mang** seregével kiszorítja a megszállókat, megölve több ezret közülük és visszaserzi az elveszett kilenc várost. A hadisákmány is jelentős, a menekülő katonák maguk mögött hagyták páncélöltözetüket, fegyvereiket, állataikat. Kis-Balur kínai helyőrséget kap, állandó sereggel. Tibet – álláspontja szerint – nem az országot akarja, csupán egy útra van szüksége, amin biztonságosan át tud kelni a hegyeken, útban a Négy Helyőrség felé¹⁷². Ennek megfelelően

¹⁷¹ OTA.220-222 (721/2 tél): 'dun ma mkhar phrag du / blon khri sum rje bsdus nas / mngan dang / slungs stod smad gyi thang khram chen po btab / mdo smad gyi dgun 'dun 'Ryam 'shi gar du blon khri gzigs gngang khong gyis bsdus / dba's khri sum rje rtsang bzher blon chen por bka' stsald / yum btsan ma tog nongs par lo chig – a gyűlést Phrag várába [dBa's] Khri-sum-rje tanácsos hívta össze, az alacsony és magas [rangú] kormányzók és *slungsok* hatásköréről a nagy jegyzék (regiszter) elkészült. mDo-smad téli gyűlését 'Ryam-shi-garba [Cog-ro] Khri-gzigs gNang-khong tanácsos hívta össze, dBa's Khri-sum-rje rTsang-bzher főtanácsossá kinevezetett. Az anya, [mChims-bza'] bTsan-ma-tog [Thog-steng] elhunyt.

A *slungs* tisztségről ld. DTH:118, fordítása uo.:161, Bacot elírásnak gondolja, olvasata: *klung*. Thomasnál (TLTD III.:190a) *military police*, ld még TLTD II.:51-52,64-64,296-97,385,423,431; III.:84; Lalou,1955:206.

¹⁷² A történet Mo-jin-mang levél(részlet)ével: XTS 216a:6082; a levélből Si-ma Guang rövidebb részletet idéz (ZZTJ 212:6752): „Bolü a Tangok nyugati kapuja, ha Bolü elveszik teljes Xiyu Tibeté lesz.” A címzett mindkét helyütt Beiting *jie-du-shije*, Zhang Xiao-song. A támadás időpontjaként az XTS (5:129) 722. 9. (hold)hónap *gui-wei* (10.) napját adja, azaz 722 október 29-ét. Zhang Si-li Kashgar segédparancsnoka (*fu-shi*) ekkor. A ZZTJ megjegyzése szerint **Xiao Bolü** (=Kis-Balur, Gilgit, tibeti Bru-zha) 300 li (~150 km) távolságra, északnyugatra fekszik Da Bolütól (=Nagy-Balur, Baltisztán, tibeti:sBal-ti), Bru-zha azonosításáról: Petech,1939:58; Hoffmann,1969:142. A régió Wu Ze-tian óta Kína vazallusa. Az említett kilenc város nevét nem sorolják forrásaink, a hadisákmányról csak a XTS (221:6151) szól. Ismerjük még a felállított új sereg nevét: Suiyuan. A JTS és XTS fódítása: Bushell,1880:27; Pelliot,HAT:99. Tibeti forrás nem szól az esetről.

Az OTA ez évben egyetlen rendkívüli eseményről szól (.224-225 = 722/3): *dgun 'dun mkhar prag du / blon chen po khri sum rjes bsduste / khabs so thugs nyen gyi lhag cad brtsis* – a téli gyűlést Phrag várába [dBa's] Khri-sum-rje főtanácsos hívta össze, a palotaőrőség költségeinek egyenlegét összeírták.

Tibet évekig nem indít új katonai akciót, a közlekedés lehetőségét azonban nem adja fel, viszont a magasabban fekvő hágók rövidebb ideig, illetve nagyobb kockázat viselésével járhatók csak.

A következő évben Jin-cheng is magára vonja figyelmünket, Kasmír királyától kér menedéket. Okairól nem tudhatunk, a tény, hogy a Chang'an csillogásában felnövő hercegnőnek egy idegen országban visszavonultan (esetleg fogságban) kell élnie, önmagában is elegendő lehet. A király azonnal átlátja, hogy beleegyezésével tibeti csapatok zaklatásának tenné ki országát, szövetségest keres hát: levélben kérdi a szomszédos Zabul urát, segítene-e neki egy esetleges Tibet elleni háborúban. Tegin, Zabul királya biztosítja segítségéről, és nem mellesleg Xuan-zong hozzájárulását kéri Kasmír támogatásához, ami 724 végén meg is érkezik¹⁷³. A hercegnő azonban marad Tibetben haláláig, talán tervét nem sikerült titokban tartania, s gondoskodtak őrizetéről.

723 nyári gyűlésén két kormányzó menesztésére kerül sor, majd értelemszerűen két új kormányzó kinevezésére. **Lang-gro sNya-brtsan Khong-lod** és **Seng-go 'Bring-rtsan Mon-chung** bukásának okairól nem tudunk, utódjaik: **Chog-ro sNya-zhin-kong** és **gNubs Khri-sum-rje sTag-rtsa**¹⁷⁴. A birodalom keleti felén tovább erősödik a Cog-ro nemzetség, míg a Seng-gok Khu Mang-po-rje bukása után maguk is veszíthettek befolyásukból, bár erejük – ahogy látni fogjuk – még mindig marad elegendő magas tisztségek betöltéséhez.

Télen sor kerül a császár édesanyja, mChims-bza' bTsan-ma-tog temetésére, majd a téli gyűlésen az ekkor két tisztséget betöltő dBa's Khri-sum-rje átadja a (nagy) kincstárnok székét, s vele felelősségét zhang Khri-mnyes sMon-zungnak. Khri-mnyesről tudjuk, hogy a 715/6-os évtől ő látta el Nagy rTsang *brung-pá*ja feladatait, két tisztséget ő sem tölthet be, így – bár közvetlen adatunk nincs rá – Nagy rTsang-béli pozíciójától kinevezése után biztosan megválnak¹⁷⁵.

Az utolsó mondat Bacotnál (DTH:46, *ltag-cad* olvasattal): *Il fit couper la tete au courtisan Thugs-nyen*, ld. még TTH (:78 n.93): a *thugs-nyen* kifejezést klasszikus tibeti 'gro-songgal adja vissza, jelen fordítás megfelel a TTH (:152)–nek.

¹⁷³ ZZTJ 212:6762; CFYG 979:11501, utóbbi fordítása: Chavannes,1903:205-6. Jin-cheng kérésének időpontjára utal mindkét kínai szöveg: Kai-yuan éra 11. éve 5. (hold)hónapja (azaz 723 június 8 és július 6 közt), Xuan-zong hozzájárulása a 10. (hold)hónap *ding-you* (724 november 1) napján születik meg, ld. még Richardson,1998/12:211.

¹⁷⁴ OTA.226-228 (723/4): *phagi lo la / btsan po dbyard bal po na bzhuks shing / dbyar 'dun drib nag du blon khri sum rjes bsduste / mngan lang gro snya brtsan khong lod dang / seng kho 'bring rtsan mon chung gnyis phyung ste / chog ro snya zhin kong dang / gnubs khri sum rje stag rtsan gnyis bchug* – a disznó évében a császár nyáron Bal-poban időzött, a nyári gyűlést Drib-nagba [dBa's] Khri-sum-rje [fő]tanácsos hívta össze, Lang-gro sNya-brtsan Khong-lod és Seng-kho [=go] 'Bring-rtsan Mon-chung kormányzókat, e kettőt menesztették, majd [helyükre] Cog-ro sNya-zhin-kongot és gNubs Khri-sum-rje sTag-rtsat, e kettőt kinevezték.

¹⁷⁵ OTA.228-229 (723/4): *dgun btsan pho brag mar na bzhukste / yum btsan ma thogi mdad btang / 'dun ma mong kar du blon khri sum rjes bsduste / khud pa chen pho blon khri sum rjes / zhang khri mnyes smon zung la phul ba'i rtsis bgyis* – télen a császár Brag-marban időzött. Az anya, [mChims-bza'] bTsan-ma-tog holttestét

A következő év nyarán Khri lDe-gtsug-rtsan először mozdul ki szálláshelyéről, birodalma északi részébe utazik, ahol vadászaton vesz részt, sikerét – (egy) vad jak befogását – feljegyezték. Kivételes az év azért is, mert a nyár folyamán két gyűlés is összehívásra kerül, az első, a főtanácsos által vezetett gyűlésen történekről nem tudunk, a második gyűlésen **sTag-gu Ri-tsab** vezetésével elvégezték a zhang-zhungok közigazgatási rendezését¹⁷⁶.

725 nyarán váratlanul meghal a főtanácsos, Khri-sum-rje, utódjául még újév előtt, de már tavasszal **rNgegs Mang-zham Stag-tsab** esküszik föl¹⁷⁷. A tény, hogy a főtanácsos pénzügyi kérdésekben nagy tapasztalattal bír és az év során bekövetkező változások az intézményrendszerben azt a látszatot keltik, mintha kinevezése tudatosan e feladat elvégzésére történt volna.

726/7 végén előbb császári rendelet csökkenti a (nagy) kormányzók számát nyolcra négyre, majd a tavaszi gyűlésen meghatározzák hatáskörüket is. Az eddig általuk felügyelt adózással járó feladatokat közvetlenül a palotaőrség hatáskörébe helyezik, magát a palotaőrséget pedig rangsorban a (nagy) kormányzók alá. Az intézkedést az utóbbi két évtizedben végrehajtott, a kormányzókat érintő változások utolsó mozzanataként értékelhetjük: – ahogy fentebb, egyenként már szoltunk róla – 707 nyarán megváltozott a kormányzókhoz tartozó palotaőrség jegyzéke (regisztere), tíz év múlva, 717/8 telén összeírták a kormányzók által felügyelt háztartásokat, majd 721/2 telén elkészült az alsóbb és felsőbb rangban lévő kormányzók hatásköri jegyzéke (regisztere). A 726/7 évi császári rendelet által hozott változásokról forrás

eltemették. A gyűlést Mong-karba [dBa's] Khri-sum-rje [fő]tanácsos hívta össze, a nagy kincstárnok [tiszttség] [dBa's] Khri-sum-rje [fő]tanácsos általi, zhang Khri-mnyes sMon-zungnak történő átadásáról feljegyzés készült. Nagy rTsang *brung-pájáról* 731-ben hallunk legközelebb, s ekkor már Zha-snga Thang-rtsan tölti be a tisztéget, akinek kinevezését nem említi az OTA.

¹⁷⁶ OTA.231-233 (724/5): *byi ba'i lo la / btsan po dbyard spel na bzhugs shing / byang rol du gshegste / kho nye du rur / gyag rgod la rol mo mjade / gyag rgod sgrog du bchug / dbyar 'dun dbu ru shod gyi lci'u lung du blon chen po khri sum rjes bsdus / pa nong gyi chos gong du / blon sta gu ri tsab gyis bsduste / zhang zhung gyi mkos bgyis* – a patkány évében a császár nyáron sPelben időzött, majd északra ment. Kho-nye-du-ruban vad jakra vadászott, a vad jakot befogta. A nyári gyűlést a dBu-ru-shod-béli lCi'u-lungba [dBa's] Khri-sum-rje [fő]tanácsos hívta össze, [majd a következőt] a Pa-nong-béli Chos-gongba sTa-gu Ri-tsab tanácsos hívta össze, Zhang-zhung közigazgatási rendezését elvégezték.

Ez év eseményeihez tartozik egy rövid bejegyzés a XTS-ből, mely szerint Longyou *jie-du-shije*, Wang Jun-chuo mélyen tibeti területre nyomul, megtorlásul a 722 évbéli Balur elleni akcióért, sok tibetit ejtenek foglyul. A bejegyzés rövid és nem ismétli meg más kínai forrásunk, ld. XTS 216a:6083, Bushell,1880:27, Pelliot,HAT:99; CHC/3:441.

¹⁷⁷ OTA.235-237 (725/6): *glang gi lo la / btsan po dbyard mtshar bu sna na bzhugs / shing / blon po khri sum rjes bal po'i bri'u thang du bsduste / blon chen po khri sum rje gum / dgun pho brang brag mar na bzhugste / chang bang snar seng go mon chung spyugs / dpyid rnegs mang zham stag tsab / blon chen por bka' stsal par lo gcig* – a bika éve eljött, a császár nyáron Bu-sna várában időzött, [a nyári gyűlést] [dBa's] Khri-sum-rje [fő]tanácsos a Bal-po-béli Bri'u-thangba hívta össze. [dBa's] Khri-sum-rje főtanácsos elhunyt. [A császár] télen Brag-mar palotájában időzött, Chang-bang-snaban Seng-go Mon-chungot menesztették. Tavasszal rNgegs Mang-zham sTag-tsab főtanácsossá felesküdt, egy év eltelt.

RNgegs Mang-zham sTag-tsab még 719/20-ban, Nagy rTsang adózásának lebonyolítójaként tűnt fel. A kinevezését követő év nyarán bekövetkező elhalálozása biztosan nem a tervek szerint történt.

hiányában sajnos nem tudunk többet, az alacsonyabb rangban lévő kormányzóknak pontos számát sem ismerjük. A kormányzók jogállásának változásait lezárandó, a 728/9 téli gyűlésen végül elkészül az új hatásköri jegyzék (regiszter) is¹⁷⁸.

Háborúval a béke felé (725-730)

Közben Tibet és Kína közt elmergesedik a helyzet. Az eseményeket ezúttal is főként a kínai források alapján követhetjük nyomon. A Tang évkönyvek mindkét változata és Si-ma Guang is ad beszámolót, természetesen mindhárom kicsit eltérő, az események sorrendjét, összefüggéseit illetően. Igazságot tenni a három változat között nem tudunk, így a nekünk legszimpatikusabb, leginkább logikusnak tűnőt kiválasztva meséljük el a történetet. **Zhang Yue**, a hadügyekért felelős főtanácsos megpróbálja meggyőzni Xuan-zongot, hogy bár Tibet követői rendre tiszteletlenek, egyenlő elbánást követelnek országuknak, célszerű volna békét kötni velük. Legfőbb érvként négy parancsnokság (Gan, Liang, He és Shan *zhouk*) katonái által az elmúlt tíz évben elszenvedett nélkülözést hozza fel, s hogy a béke sokkal olcsóbb, mint hatalmas létszámú katonaság fenntartása. A császár **Wang Jun-chuo**, Hexi és Longyou katonai parancsnoka tanácsának meghallgatása után akar csak dönteni, aki viszont vérbeli katona lévén a béke ellen, Tibet támadására tesz javaslatot.

A sors fintora, hogy mégis Tibet támadott először. 726 utolsó napjaiban **Xi-nuo-luo**¹⁷⁹ tábornok vezette tibeti hódító hadsereg a Gansu-folyosóban tűnik föl, meglepetésszerűen rátör Ganzhoura, fölégeti a környező falvakat, majd visszavonul nyugatra, a Kokonort északról kerülve. **Wang Jun-chuo** gyorsan felméri a helyzetet, néhány embert előreküld és felégetteti a tó északnyugati oldalán elterülő legelőket, maga pedig a Qinzhouból segítségére siető sereggel a tó jegén átkelve próbálja megelőzni a visszavonuló ellenséget. Számítása fényesen beválik, még útban a tó felé, hirtelen jött havazás tizedeli meg a tibeti katonákat, majd az állatok zöme is elpusztul a biztonságot adó legelők helyén füstölgő tarlón. A megtört sereg

¹⁷⁸ OTA.239-240 (726/7): *dgun btsan po pho brang brag mar na bzhugs / mngan mched brgyad las bzhir bcos pa'i zlugs gyi ring lugs bkye' / dpyid lon chen po mang zham gyis / zlor bsduste / mngan gyi thang sbyard / khab so'i khrald pa bskos* – [a császár] télen Brag-mar palotájában időzött, a nagy kormányzók [számának] nyolcra négyre csökkentéséről szóló rendeletet kihirdették. Tavasszal [a gyűlést] [rNgegs] Mang-zham főtanácsos Zloba hívta össze, a kormányzók hatáskörét rögzítették, az adózást a palotaórság [hatáskörébe] helyezték.

OTA.249-250 (728/9): *dgun 'dun byar lings tsal du blon chen po chung bzang gyis bsduste / mngan chen po brgyad las / bzhir bcos pa'i thang khram btab* – A téli gyűlést Byar-lings ligetébe [Bro] Chung-bzang főtanácsos hívta össze, a [számában] nyolcra négyre csökkentett nagy kormányzók hatásköri jegyzéke (regisztere) elkészült.

A kormányzók számának csökkentése, valamint a *brung-pa* tisztségben és a Szarv-rendszerben bekövetkező változások közt bizonyosan van összefüggés (a 731/2 évi események közt tárgyalva), ld. még Uray, 1960:39 n.15, 1962/1:357-60.

¹⁷⁹ **Xi-nuo-luo**, vagy ahogy később említik Xi-nuo-luo Gong-lu nem lehet más, mint dBa's sTag-sgra Khong-lod, ld. HAT:17 n.c.

már majdnem befejezte az átkelést a **Dafei**¹⁸⁰ folyón, amikor a kínaiak átérnek a tavon. Wang könnyű diadalt arat, elfogja a folyó partján talált katonákat, s bevárja a sereg utánpótlását szállító karavánt, hogy a megmaradt, így is több ezernyi állatot hazavezethesse. Xuan-zong értékeli az elért eredményt, Wangot és családtagjait magas elismerésekkel jutalmazza¹⁸¹.

A háború az ősz folyamán folytatódik, Mes-Ag-tshoms maga siet 'A-zha-földre, hogy testközelből szemlélhesse a következő támadás előkészületeit. dBa's sTag-sgra és **Cog-ro Mang-po-rje**¹⁸² együtt indulnak Guazhou ostromára, beveszik a várost, módszeresen kifosztják, majd távozásuk előtt, búcsúzóul lerombolják a várost védő falakat¹⁸³. A mesés zsákmányon túl magas rangú foglyokat is sikerül ejteniük, kezükre jut Wang Jun-chuo apja és a város elöljárója, **Tian Yuan-xian**. A tibeti sereg ezúttal nem elégszik meg ennyivel. Mang-po-rje Changluo *xian* sikertelen ostroma után elindul újra a Gansu-folyosón, szétzavarja a Suzhoutól nyugatra, mintegy száz km-re állomásozó Yumen sereget, leküzdve ezzel az utolsó akadályt a Négy Helyőrség felé. A hadjáratot immár Su-lu csapataival egyesülve folytatják, sorban fosztják ki a Tarim-medence oázisait, feltörik a magtárakat, elhajtják az állatokat és terrorizálják a lakosságot. Az egyesült tibeti-nyugati türk erőknél egyedül Kucha tud

¹⁸⁰ **Dafei(-chuan)**, valószínű a mai Buhe, Bukhain köli, a Kokonor nyugati oldalán, Petech (1969:250) valószínűsíti azonosságát az OTA (670/1) Ji-ma-goljával, ld. még Bushell,1880:95 n.20; Stein, 1959:75; Mole,1970:168 n.451.

¹⁸¹ JTS 196a:5229, a többé-kevésbé párhuzamos változatok: XTS 216a: 6083; ZZTJ 213:6776-77, említve még: JTS 8:189; XTS 5:132-3. **Wang Jun-chuo** 714-től Hexi, majd 721-től Longyou *jie-du-shije*, életrajzai: JTS 103:3191-92; XTS 133:4547-48, **Zhang Yué** *ad hominem* főtanácsosi és a Hadiügyi Tanács elnöki tisztségéből egyaránt felmenti Xuan-zong a Kai-yuan éra 14. éve 4. (hold)hónapjában (726 május 7 és június 4 közt), életrajzai: JTS 96:3049-56; XTS 125:4404-10. Ganzhou ostromának pontos időpontja nem ismert, Si-ma Guang Jun-chuo győzelmét a Kai-yuan éra 15. évének első (hold)hónap *xin-chou* napjára, február 23-ra teszi, ld.ZZTJ 213:6776, ugyanitt a Ganzhou megtámadását „az elmúlt tél” eseményeként mondja el (azonos dátum: XTS 5:132).

Kína északi és középső részén évente ismétlődő aszályos időszakokat váltó heves esőzések és árvizek okozta éhínség csak bátorította Tibetet, az udvar is kénytelen újra Louyangba költözni (724 december – 727 szeptember). A kegyetlen időjárás egészen 736-ig folyamatos nehézségeket okoz Kína népének élelmezésében.

¹⁸² A kínai források **Chu-long Mang-bu-zhije** valószínűleg azonos az OTA Cog-ro Mang-po-rje Khyi-chungjával, akinek teljes nevével csak egyszer (OTA.273 = 736/7) találkozhatunk. Nemzetiségéből kerülnek ki már Khri Srong-brtsan óta az 'a-zhákkkal szomszédos mthong-khyabok vezetői (ld. DP1:18b.7-19a.1; Rong,1990-91:253-4; Beckwith az azonosságot tényként kezeli). Talán ő töltheti be ekkor a *rje-blon* tisztséget, ld alább OC.

¹⁸³ OTA.242-245 (727/8): *yos bu'i lo la / btsan po dbyar chab srid la 'a zha yul du gshegste / 'shul du dba's sum po skyes bka' gyod la chags / rgya'i mkhar kva chu sin cang phab / blon chen po mang zham gum / dgun btsan po pho brang jor gong sna na bzhugste / 'bon 'a zha rje dang / zhang dbon gdan tshom / dba's stag sgra khong lod blon chen por bka' stsald / 'a zha phal po che bya sga stsald* – a nyúl évében, a császár nyáron kormányozni (intézkedést végrehajtani) 'A-zha országba ment, 'Shulban dBa's Sum-po-skyes a parancsnak megfelelően [cselekedett], a kínai Kva-cu Sin-cang várát bevette. [rNgegs] Mang-zham főtanácsos elhunyt. Télen a császár Jor-gong-sna palotájában időzött, 'Bon 'A-zha-rje és a *zhang-dpon* tisztséget cserélnek, dBa's sTag-sgra Khong-lod főtanácsossá kineveztetett. [A császár] nagyszámú 'a-zhának adományozott kiváltságokat.

A *chab-srid* kifejezésről ld. Petech,1967:256-7; Macdonald:262 n.279; Coblin:93. A *bka'-g.yod-la chags* kifejezésről ld. Thomas (JRAS,1927:56): *attempted to evade orders*, Bacot (DTH:48): (*dba's souleva une querelle*; Wang Yao (TTH:78 n.96): *khirms-la thug-pa*, itt utóbbit használtuk. A *gdan tshom* kifejezésről ld. TLTD III:145a: *exchange posts*; Bacot (DTH:48 n.3) átvéve Thomas megoldását: *le zhang-dpon changea de poste (gdan-tshom)*; Petech,1967:277: [*il re*] *scambio il seggio con il principe dei 'Bon 'A-zha [in segno di mutuo onore, come tra] zio e nipote*. Kva-cu és Gua-zhou azonosságáról: Lalou,1955:199-200. A *bya-sga* kifejezésről ld. Uray,1960:50 n.37: *grants were bestowed upon many 'A-zhas*.

ellenállni, a város ostroma egészen a tél beálltáig folytatódik, majd a Mang-po-rje gazdag zsákmányával visszavonul. Xuan-zong pedig a visszavonulás híretől megnyugodva törli a Hexi és Longyou területén érvényben lévő katonai készültséget¹⁸⁴.

A fenti eseményekről (legalábbis a Guazhou elleni támadásról) megemlékezik az OC is, a néhány soros beszámoló szerint a császár sTag-sgra Khong-loddal és a *rje-blonnal* való tanácskozás után dönt Kína megtámadásáról. Guazhou és más kínai erődök bevétele után, a városban összegyűjtött árút, melyet hosszú karavánok szállítottak volna a Selyemúton nyugatra, a tibeti sereg mind magával vitte. „Még a feketefejú alattvalók is szép kínai selymet viseltek”¹⁸⁵.

A tibeti támadások sikerét nagyban segíthette két apró esemény. Még az előző évben Su-lu kínai felesége, aki maga is nyugati türk származású volt, mintegy ezer lovat küld a kuchai vásárba, a kereskedelmi karavánnal tartó követe felkeresi Anxi önkényeskedéseiről ismert alkormányzóját, **Du Xiant**, hogy a hercegnő kérése szerint megpróbálja buddhista hitre téríteni. Du Xian haragra gerjed a mérhetetlen pimaszság okán (egy idegen, barbár nő akarja őt megtéríteni), a hercegnő küldöttségét bebörtönzi, a lovakat pedig hagyja elpusztulni. Su-lu ezért fogad bosszút Du Xian, azaz Kucha ellen. Wang Jun-chuo, a kor másik arrogáns hadvezére pedig a Liangzhou és Ganzhou közt letelepedett ujjúr törzsek haragját vonja magára, miután Hexi és Longyou katonai parancsnokaként elsődleges feladatának az ujjúr lakosság zaklatását tekintve, vezetőjük halálát okozza. Nem sokkal a tibeti támadás után az ujjúr törzsek is rátörnek a falak nélkül védtelen Guazhoura és megölik Wangot¹⁸⁶.

A 726-27 évi események kapcsán régi szövetség szakad meg. Khri lDe-gtsug-rtsan még sTag-sgra első támadása előtt Bilgehez fordul, kérdi résztvenne-e újra egy Kína elleni hadjáratban.

¹⁸⁴ ZZTJ 213:6778-9, a támadásról beszámol még JTS 8:191, 196a:5229; XTS 5:133, 216a:6083 (utóbbi helyütt tévesen 726 szerepel a támadás éveként). Ld. még Bushell, 1880:28; HAT:17-8, :100.

A több, mint nyolcvan napig ostromlott Changluo védelmét Jia Shi-shun, Kucháét pedig Zhao Yi-zhen, Anxi *fu-da-du-huja* irányítja.

¹⁸⁵ OC:338-343: *rgyal po khri lde gtsug brtsan gyi ring la / rjed gshin chis(/tshis) 'jam ste // myi yongs kyis skyid do // blon che stag sgra khong lod dang / rje blon mol nas // rgyal po zhabs kyis btsugs te // rgya la chab srid mdzad na //rgya'i mkhar kva cu la stsogs pa phab ste // de tsam na rgya'i srid ches nas // byang phyogs kyi dru gu kun kyang 'dus la //ta zig la thug pa man chad rgya'i khams su gthogs ste // rgya'i nor mang po stod pyogs su 'don pa rnams // kva cu na tshogs byas pa las // thams chad bod kyis phab ste bzhes pas // blar yang dkor mang po brnyes // 'bangs mgo nag pos kyang / rgya dar bzang po khyab par thab bo – Khri-lde-gtsug-brtsan király idejében tiszteletadás, megértés és szelídség volt, minden ember boldog volt. [dBa's] sTag-sgra Khong-loddal és a *rje-blonnal* való tanácskozás után öfelsége, a király határozott, Kínát meghódította, a kínai Kva-cu [Guazhou] várát és másokat elfoglalt. Akkoriban Kína kiterjedése hatalmas volt, észak minden türk [törzsét] összegyűjtve Ta-zigig [Perzsiáig, azaz itt az Omajjádok felügyelte országokig] lefelé Kína vidékeibe tagozódtak. A Kva-cuban összegyűjtött, a Felső-régiókba [Xiyu be] szánt kínai kincseket Tibet mind megszerezte, s elvitte, így újra nagy gazdagsághoz jutottak, még a feketefejú alattvalók [a közemberek] is szép kínai selymet viseltek..*

A *rje-blon* tisztségéről ld. Thomas (TLTD III.:133 b): *eminent councillor*, itt marad lefordítatlan.;

¹⁸⁶ Beckwith, 1987:98-9, az ujjúr támadás és Wang halála már 728-ra tehető

Bilge visszautasítja a kérést, sőt – komolyan véve érvényes békeszerződését Kínával – levélben jelent a tibeti tervekről. Xuan-zong boldog, s köszönetképp lópiacot nyit Ordosz északi részén. Ezzel a tibeti – keleti türk szövetség véget ért¹⁸⁷.

Tibet megmámorosodva az előző év sikereitől, és ismerve Xuan-zongnak a készültséget feloldó döntését¹⁸⁸, a meglepetés erejére építve, a lehető leghamarabb, még a tél vége előtt újabb támadást indít Kucha ellen, ezúttal is sikertelenül. Az ostromot Zhao Yi-zhen veri vissza, sőt képes a tibeti csapatokat visszaszorítani Quziig¹⁸⁹. A következő hónapokat a felkészülésre szenteli mindkét oldal. Tibetben, minden bizonnyal 'A-zha *yul* és 'Dam területén Cog-ro Mang-po-rje és Xi-wei-lang vezetésével szervezik az újabb támadást, míg Kínában új ember, a tibeti fronton már bizonyított Xiao Song foglalhatja el a Hadügyi Tanács elnöki székét, aki elsőként elvégzendő munkának Guazhou falainak mielőbbi helyrehozását látja, a feladattal a város elöljáróját, Zhang Shou-guit bízva meg. Shou-gui jóformán el sem kezdhette a munkálatokat, máris újabb tibeti rajtaütésről kellett hírt küldjön Chang'anba. A nyár végén Xi-wei-lang tibeti vezér tör Guazhoura, de Shou-gui nagy áldozatokkal visszaveri. A Longyouban állomásozó kínai seregek ellentámadásba mennek át, a következő év folyamán egész sor verést mérnek ellenfelükre, súlyos veszteségeket okozva emberéletben és anyagiakban, a területi veszteségek szintén számottevők. Zhang Zhong-liang, Longyou és Xiao Song Hexi katonai kormányzói egy időben támadnak, utóbbi a Kokonor nyugati oldalán **Kebogu** mellett győz, míg Zhong-liang a tótól délre, Jiuquben, Tibet kapuja, Damomen ellen indul. Zhong-lianghoz csatlakoznak a Jishi és a Momen seregek, s együtt kezdik meg a város ostromát, melyet egy rohammal be is vesznek, hadizsákmánya mintegy ezer fogoly, ezer ló, ötszáz yak, hadifelszerelések és élelmiszer. Lerombolják a város erődítményeit, felégetik a Sárga-folyón átívelő első hidat és visszavonulnak. A híd (melynek tibeti és kínai nevét is ismerjük: **Rag-tag**, illetve **Luotuo qiao**, azaz Teve-híd) és a védelmét szolgáló város pusztulása jelentős veszteség, a folyó túloldalára való mozgás így csak több száz kilométeres kerülővel lehetséges¹⁹⁰.

¹⁸⁷ ZZTJ 213:6779, a keleti türk követ érkezését jelzi a JTS 8:191. A követ a hírrel tíz nappal Gua-zhou ostroma után érkezik, a Kai-yuan éra 15. éve 9. (hold)hónap *bing-xu* napján, 727 október 26-án.

¹⁸⁸ A tibetiek helyes döntéseik meghozatalában nagyban segítheti jól működő kémiszolgálatuk, Bo Ju-yi 810-ben született beadványa szerint az ujgúr és tibeti kémek mindent tudnak Kína ügyeiről, akár lényegtelen, akár nagyfontosságú döntésekről, intézkedésekről legyen szó, ld. ZZTJ 238:7673, Beckwith, 1987:100 n.90.

Az időközben dél-Kínában kitört lázadás szintén az azonnali támadás mellett szólhatott.

¹⁸⁹ JTS 8:192; XTS 5:133; Kai-yuan éra 16. éve, első hónap, *ren-yin* nap, 728 február 19-e.

¹⁹⁰ JTS 8:192, 99:3094, 196a:5230; XTS 5:133, 216a:6084; ZZTJ 213:6781-2; Bushell, 1880:28-9; HAT:18, :100-101. Si-ma Guang szerint ekkor közel százezer katona állomásozik a két parancsnokság területén, Longyouban 56.000, míg Hexiben 40.000. A Damomen elleni támadás ideje: 7. (hold)hónap, *yi-si* nap, 728 augusztus 20.

A következő hónapban újra Gansuban, **Jiliannél** tűnik föl tibeti sereg. Xiao Song **Du Bin**-ket bízza meg a támadás visszaverésével, aki 4.000 íjással éri el a várost, és megsemmisítő verést mér az ostromlókra. Forrásainkban a veszteséglistán az ostromot vezető hadvezér mellett 5.000 lefejezett tibeti katona szerepel, a sereg megmaradt része a hegyekbe menekül, „tehetetlen sírásuk a négy égtájat betölti”¹⁹¹.

A 728 évi támadások során nem említik Xi-nuo-lu Gong-lut, vagyis dBa's sTag-sgra Khong-lodt, bár jelenléte biztosra vehető. Khong-lod a Guazhou elleni sikeres támadás és a mesés hadizsákmány hatására nagy tekintélynek örvend, a nyár végén hirtelen elhunyt Mang-zham helyére az ő jelölése tűnt a legkézenfekvőbb megoldásnak, így a tél folyamán átveszi a főtanácsosi tisztséget. Gong-lu tekintélye azonban nem csak Tibetben, de Kínában is beszédtema, a JTS-ban maradt fenn, hogy győzi le őt 728-ban a frissen kinevezett Xiao Song armánnyal: tibeti dezertőröket küld haza, hogy terjesszék a hírt, miszerint Gong-lu titkos tárgyalásokat folytatott vele. Terve beválik¹⁹², Khri-lde-gtsug-brtsan, aki ekkor még a térségben tartózkodik, gyorsan értesül a pletykáról és 728 telén kihirdeteti Khong-lod kegyvesztését. Utódja ilyen vád után nem kerülhet ki a dBa's nemzetség érdekeltségéből, Közép-Tibetből, a tisztség, s a velejáró hatalom birtokosai újra a 'Brok lesznek. Chung-bzang 'Or-mang bő két évtizeden át, haláláig marad hivatalában¹⁹³.

A kínai fronton az új év eleje még nem hoz változást, előbb Shou-gui a yi törzsből és Shazhouból erősít, hogy áprilisban megtámadja és szétverje a tibeti **Dadong sereget**. Két héttel később pedig Li Wei, Xin'an hercege rátör **Shibaora**, beveszi a várost, több száz tibetit

Zhang Zhong-liang Longyou *jie-du-shije* és Shanzhou *du-duja* ekkor. **Xiao Song** pedig Hexi *jie-du-shije* és (ahogy már jeleztük) *bing-bu shang-shu*, ahogy a JTS a támadásról szólva említi, bár a ZZTJ-ben a kinevezés pontos időpontja a Kai-yuan éra 16. éve, . 11. (hold)hónap, *gui-si* napja, 728. december 6, életrajzai: JTS 99:3093-95; XTS 101:3949-52. **Rag-tag**, illetve Luo-tuo *qiao* azonosításáról ld. Petech,1967:253, a XTS-ban (216a:6084) a híd neve: Tuotuo. **Kebugu**: a tibeti város fekvéséről nem tudunk pontosabban, **Damomen** valószínűleg a már létező kínai Momen *jun* (sereg) állomáshelyén, a Tao felső folyásánál épült Jiuqu egyik bástyája (ld. CHC3: 368, map 10.)

¹⁹¹ JTS 8:192, 196a:5230; XTS 5:133, 216a:6084; ZZTJ 213:6782.

A támadás időpontja 8. (hold)hónap *xin-mao* napja (728 október 5), **Du Bin-ke** címe minden forrásunkban különbözik: *fu-jiang* (JTS), *jie-du-shi* (XTS) és *zuo-jin-wu jiang-jun* (ZZTJ), teljes az egyetértés viszont a többi részletet illetően, úgymint Xiao Song általi kinevezése, a támadás időpontja, a 4.000 íjász használata, az 5.000 lefejezett,... **Jiliant** Si-ma Guang Ganzhou közelébe, Zhangye *xian* és a Jilian hegy közé helyezi.

¹⁹² JTS 196a:5229; ZZTJ 213:6781

¹⁹³ OTA.247-250 (728/9): 'brugi lo la / btsan po dbyard mtsho bgo'i bol gangs na bzhus pa las / slar bod yul du gshugste / 'dun ma zrid gyi ldu nag du 'dus / dgun pho brang brag mar na bzhugste / dba's stag sgra khong lod la bkyon phab nas / 'bro chung bzang 'or mang blon chen por bka' stsald – a sárkány évében a császár nyáron a mTsho-bgo-béli Bol-gangsban időzött, majd visszatért Tibetbe. A gyűlés a Zrid-béli IDu-nagba lett összehívva. [A császár] télen Brag-mar palotájában időzött, dBa's sTag-sgra Khong-lod kegyvesztetté vált, majd 'Bro Chung-bzang 'Or-mang főtanácsossá kineveztetett.

kivégeztet és több száz foglyot ejt. Shibao kínai helyőrséget kap, így Damomen után újabb stratégiai fontosságú város veszik el¹⁹⁴.

Az Évkönyvek az év nyaráról nagy tibeti győzelmet jegyez fel a máshonnan ismeretlen **Mu-le-cu-lenél**, a csatát más forrásunk nem említi, ahogy annak helyszínét sem ismerjük. Mivel az év végén Dru-gu országból, azaz nyugati türk irányítás alatt álló területről tér vissza hódító tibeti sereg, Mu-le-cu-le fekvéséről nem sokat tudunk, de a tibeti csapatmozgás jó eséllyel összefügg Su-lu 729-es feltűnésével az Ashras ellen lázadó Szogdiában. A támadás egyúttal fordulatot is jelezhet az arab-tibeti kapcsolatokban, hiszen ezúttal ellenfelekként vesznek részt egy összecsapásban. Ezt erősíti a tény, hogy a győzelemnek valóban volt súlya, ami Xuan-zong reakciójából mérhető: nem utasítja el azonnal Tibet legújabb békekötésre vonatkozó ajánlatát, sőt a tél folyamán kínai követ, **Li Tsong-kan** keresi fel Khri-lde-gtsug-brtsant Brag-marban¹⁹⁵.

II. Yazid halála (724) után öccse, **Hisham** ül a trónra, Irak új alkirályt kap **Khalid al-Qasri** személyében, aki szintén saját öccsét, **Asadot** nevezi ki Horaszán kormányzójának. Asad rövid három éves kormányzósága alatt a keleti front – egy eset kivételével – csendes marad, a kivétel Asad 726-os támadása Khuttal ellen, nem jelentős, a helyi király Su-lu segítségét kéri, s Asad meg sem várva a nyugati türk sereg érkezését, azonnal visszavonul. Akárcsak Muslim idején, a helyi arab lakosság nem hajlandó részt vállalni a nyugati türkök elleni harcokban, szíriai és iraki seregek érkezését (s ellátását) szintén elutasítják, míg a Transzoxánia lakói közül

¹⁹⁴ JTS 8:193, 196a:5230; XTS 5:134, 216a:6084; ZZTJ 213:6784. A Dadong sereg megtámadása a Kai-yuan éra 17. éve 3. (hold)hónap *wu-xu* napjához (729 április 10), Shibao ostroma pedig a *jia-yin* napjához (729 április 26) lett feljegyezve. **Li Wei** ekkor Shuofang jie-du-shije és li-bu shang-shu, életrajzai JTS 76:2651-2; XTS 80:3567-8. A felálló új helyőrség a **Zhenwu** nevet kapja Xuan-zongtól. A tibeti **Dadong** sereg táborhelyéről nem tudunk pontosat, egyike lehetett a Dadong hegység délnyugati oldalán lévő tibeti táboroknak. **Shibaot** még az első Tarim-medencei uralma alatt építette Kína, a Kokonor és a Dadong hegység közt, a modern Haiyan közelében fekdühetett, tibeti neve talán Jid-par (OTAC.5 – 745 nyár), esetleg lCags-rtse (OTA.286 – 741/42 tél), ld. TLTD III:42, Demieville, 1952:369-70; Beckwith, 1987:128-29 n.124, a város fekvéséről, alapításáról: ZZTJ 213:6784.

¹⁹⁵ OTA.251-254 (729/30): *sbrul gyi lo la / btsan pho brang dbyard sre ga'i mtsar bu sna na bzhugs / blon skyes bzang ldong tsab las stsogs pas / mu le cu ler gyul spread rgya mang po bdungs / dgun pho brang brag mar gyi dbu tshal na bzhugste rgyai'i po nya li tsong kan pyag tsald / blon chen po cung bzang gyis / dgun 'dun skyi sho ma rar bsduste / mun magi snon god brtsis / dmag dru gu yul du drangs pha slar khord par lo gchig* – a kigyó évében a császár nyáron a Sre-ga-béli Bu-sna várában időzött, sKyes-bzang lDong-tsab és mások Mu-le-cu-lenél [az ellenséggel] összecsaptak, sok kínait megöltek. [A császár] télen Brag-mar középső ligetének palotájában időzött, Kína követe, Li Tsong-kan hódolatát fejezte ki. A téli gyűlést a sKyi-béli Sho-ma-raba ['Bro] Chung-bzang főtanácsos hívta össze, a *mun* sereg pénzügyi egyenlegét elkészítették. A Dru-gu országban hódító sereg újra visszatérvén, egy év eltelt.

Li Tsong-kan ahogy Petech (1967:263) sugallja, talán a Shibaot megszerző Li Wei, életrajzai nem említik az esetleges tibeti kirándulást. A Shibao elveszte utáni tibeti békekérést a JTS (196a:5230) említi. **'Bal sKyes-bzang lDong-tsab**ról, a későbbi főtanácsosról, és a császár egyik leendő gyilkosáról lesz még szó. A *mun* seregről: TLTD II:270,:385,:423-425; III:6,:74,:107.

sorozott katonák csak a pénz felé elkötelezettek, bármikor megbízói ellen fordulhatnak. Asad megpróbálja hát a heftalita törzseket megnyerni, sikertlenül.

Hisham nem szeretné a horaszáni viszonyokat a birodalom nyugati feléből érkező katonákkal terhelni, de a nyugati türk fenyegetés ellen tennie kell valamit. Végül 727-ben Asad helyére egy birodalmi hadvezért, **Ashras al-Sulamit** állítja, aki szíriai sereggel érkezik új állomáshelyére. Elsődleges feladata szembenézni a nyugati türkökkel, s a Jaxartes mögé szorítani őket. Ő az első arab hadvezér, aki *rahitát*, helyőrséget telepít a határ védelmére, talán a gyakran Khuttalon át közlekedő Su-lut megállítandó, éppen Guzmanba. Bár Ashras fogadtatása kedvező, igen gyorsan sikerül a kormányzóság teljes lakosságának haragját kivívnia. Szogdia muszlim hitre megtérő lakóinak adókedvezményt ígér, s ajánlatát sokan elfogadják. Túl sokan is. Az adóbevételek drasztikusan csökkennek, Ashras pedig visszakozik, s elrendeli a teljes összegű adó beszedését. Szogdia lázad, segítségért fordulnak Su-luhoz, s nem kell csatározniuk. 729-ben Su-lu – minden bizonnyal hathatós tibeti támogatással – összecsap Ashras seregével és fényes diadalt arat. Az Omajjádok helyzete Transoxániában tovább gyengül.

A kalifa gyorsan reagál, belátva hibáját, leváltja Ashrast, s helyére egy másik katonát, **al-Junaydot** nevezi ki, aki 730-ban mintegy ötszáz főnyi kísérettel érkezik Horaszánba és viharos sebességgel változtatja meg a dolgok állását. Összegyűjti a térségben mozgósítható arab katonákat, és még ez év őszén győzelmet ünnepelhet Su-lu felett, néhány hónap alatt teljesítve elsődleges célját, hosszú idő után újra visszaszorítva a nyugati türköket az Oxus mögé. Ashrasnak a határ védelmére vonatkozó elképzelését sem veti el, hazatérte előtt Szamarkandba helyőrséget telepít, 11.000 katonával¹⁹⁶.

A 730. évi békekötés

Az újabb tibeti ajánlat sorsáról újfent csak az egymást kiegészítő kínai forrásokhoz kell nyúlnunk. A Li Tsong-kan látogatására válaszul indított, a határra érkező tibeti követ által hozott levél szól a két ország rokonságáról, s a „pillanatnyilag megtört kölcsönös megértés” okát a közös határon élő két népcsoport, a qiangok Mi-bu-lang törzse és a tangutok közti

¹⁹⁶ Gibb,1923:67-73; Shaban,1970:106-112. **Asad al-Qasri** sikertelenségét magyarázza, hogy a heftalita törzsek maguk is vonakodtak Su-lu ellen harcolni, továbbá a horaszáni arab lakosság is erősen tiltakozott az esetleges szövetség ellen. A viszonyok rendezésében a Szamarkand élére állított személyes megbízott, a szogd lakossággal jó viszonyt ápoló Al-Hasan (ibn Abi al-Amarrata) sem tud segíteni. **Al-Junayd** ibn Abdirrahman **al-Muri** keményen kezében tartja a békésnek nem nevezhető tartományt, erős ellenfele lesz Su-lunak, kis létszámú csapatokkal is sikeresen veri vissza a Nyugati türk betöréseket Szogdiába. 734 februárjában vesztí életét. **Ashras** ibn Abd Allah **al-Sulami** Horaszánba érkeztekor jó fogadtatást kap, csak *al-kamilként*, azaz a tökéletesként ismerik, sokatmondó, hogy alig néhány hónap múlva már – mind a helyi arabság, mind az indo-iráni lakosság körében a *jaghr* (béka) gúnynéven emlegetik.

veszekedésben látja, végül javasolja, hogy Xuan-zong bízson meg valakit a békéről tárgyalni¹⁹⁷. Kínán belül is vannak a békés rendezésnek hívei, **Zhong hercege** és **Huang-fu Wei-ming**, két magas rangú hivatalnok kéri a császárt, tegyen lépéseket a két ország viszonyának baráttivá tételére. Xuan-zongban még mindig elevenen élnek az uralkodása kezdetén történtek, nincs bizalma a nyugati szomszéd felé, a korábbi tibeti levelek hangnemét tiszteletlennek tartja, nem érti, hogy lehetne most béke. Wei-ming próbálja megnyugtatni, levelében kifejti, a *zan-bu* (a *btsan-po* kínai átírása) még nagyon fiatal volt a Kai-yuan éra elején, a tiszteletlen leveleket nem ő, hanem a határvidéken szolgáló hadvezérek írták, akik a békénél fontosabbnak vélték saját hivatali előrejutásukat, s akik az ifjú császárt hamisan informálták a kétoldalú kapcsolatok alakulásáról. Az eltelt évek alatt sok tízezer ember veszett el, s a veszteségekből nem származott előny, Hexi és Longyou lakói pedig betegek és éheznek. Javasolja, induljon követség Jin-chenget meglátogatni, s személyes találkozón tudakolják ki a *zan-bu* szándékát. Xuan-zong enged, kinevezi és elindítja Wei-minget Tibetbe, aki elvégzi feladatát, Jin-chenggel és Khri-lde-gtsug-brtsannal is tudatja a pozitív döntést, nagy örömet okozva ezzel. Tibeti részről **Ming-xi-lie** indul Chang'anba lefolytatni a béketárgyalásokat. A tizedik hónapban Wei-ming kíséretében érkező Ming-xi-lie a becses ajándékokon túl uralkodója levelét is kézbesíti.

Khri lDe-gtsug-rtsan igen szerény hangvételű állásfoglalása szerint az előző, házasságkötéssel megerősített békét nem Tibet, hanem Kína, nevesül Zhang Xuan-biao és Li Zhi-gu rúgták fel, ők vezettek először tibeti területre hadjáratot, s ennek lett eredménye az azóta is tartó viszály a határon. Biztosítja Xuan-zongot, hogy Tibet mindenkori uralkodója nagy figyelmet szentel a békés kapcsolatokból adódó kötelezettségek teljesítésére, nem kíván tiszteletlen lenni. Elismeri, hogy uralkodása elején saját bajkeverő tábornokai befolyása alatt állt, ám úgy látja tízezrek halála éppen elegendő jóvátétel gyengeségéért. Ő már ezelőtt is küldött volna követet, de azok nem érhetek célt, hiszen a határról rendszerint visszafordították őket. A két ország kapcsolataiban igen járatos Ming-xi-lie feladata, hogy miután kihallgatást kap a császártól, őszinte jelentést küldjön haza, pontosan megjelölve mit javasol elvetni, s mit megtartani a konkrét javaslatból, ő maga pedig világos utasítást fog adni a határvidék tábornokainak, hogy a rablás és fosztogatás tiltott tevékenység, továbbá hogy a határra érkező

¹⁹⁷ A tibeti kövekről csak *nang-guként* (ösi csont) beszél a XTS (216a:6084), nem tudjuk, hogy név vagy cím lehet-e. Más forrásunk nem említi.

menedékkérőket azonnal fordítsák vissza. Kéri nagybátyja hozzájárulását a régi barátság felújításához, hogy tartós békét adhassanak a népnek.¹⁹⁸

Xuan-zong nagy becsben tartja vendégét, aki nemcsak beszél a nyelvét, de járatos a kínai irodalomban is, ékesszólása pedig mindennapi szóbeszéd tárgya lesz az udvarban. A császár ajándékokkal halmozza el őt, bíborpalástot, ezüstitányért, boroskancsót, egy szezonbéli öltözetet ad neki és egy aranyövet halas-erszénnyel (azaz egy (bőr)erszényt mely egy (bronz)halat rejt). Ming-xi-lie tisztelettel megköszöni az ajándékokat az utolsó kivételével, mint mondja „Az én országomban ilyesmit nem használunk, és nincs merszem ilyen értékes és különleges ajándékot őrizni”, a császár végül beleegyezik ajándéka visszautasításába, s kinevezi **Cui Lint**, hogy Ming-xi-liét kísérje haza, s adja át jókívánságait Khri-lde-gtsug-brtsannak. Chiling közelében kőoszloppal jelölik meg a határt, s fogadalmat tesznek, hogy azon túl nem folytatnak semmiféle tevékenységet. Kínai oldalról Li Wei, míg tibeti részről Mang-bu-zhi, azaz Cog-ro Mang-po-rje hirdetteti Jiannan, Longyou és Hexi vidékén élő népek között: „A két ország békében él, a rablás és elnyomás tilos!” A béke megkötött. Kína egyenlő félként fogadja el Tibetet, s a két szomszéd seregei néhány évig nem lépik át a közös határt¹⁹⁹.

¹⁹⁸ A levél: JTS 196a:5230-31, rövidebb változatot közöl a XTS 216a:6084 és a ZZTJ 213:6791 is. Huang-fu Wei-mingről – bár a következő két évtizedben igen befolyásos személynek számít az udvarban – nem találhatunk külön életrajzot a dinasztikus évkönyvekben, róla ld. CHC/3:421-5; Pulleyblank, 1955:163-4 n.23. Kísérőjéül **Zhang Yuan-fang** eunuch kap kinevezést.

Az OTA ezévi rovatában szereplő, a nyár folyamán Tibetbe érkező kínai követ szintén Wei-minggel együtt érkezhetett: OTA.255 (730/31): *rta'i lo la / btsan po dbyard ba cos gyi ding ding tang na bzhugste / rgya'i po nya tsva de pu pyag 'tsald / lcam lha spangs nongs* – a ló évében a császár nyáron a Ba-cos-béli Ding-ding-tangban időzött, Kína követe, Tsva De-pu hódolatát fejezte ki. lCam lHa-spangs elhunyt.

Tsva De-puról ld. Petech, 1967:263; **lCam lHa-spangs**ról Uebach,1997:55,:74, **Ming-xi-lie** személye azonosítatlan, Pelliot a Mye(s)-slebs személynév átírásának tartja (JRAS,1914:39; HAT:146; Uray,1978:572 n.80), részvételét már Jin-cheng kíséretében is feljegyezték, valószínűleg ezért azonosítja Richardson (1998/12:212) 'Bro bTsan-to-revel, aki azonban ekkor már halott. Az ő kísérőjének nevét is megtalálhatjuk a levélben: **Lang-xie-he-ye**, titulusa *ya-ya jiang-jun*, akiről semmit sem tudunk, a Lang lehet a Lang családnév átírása, a *jiang-jun* kifejezéssel pedig katonai vezetőket jelöltek – Tang szolgálatban állókat és ellenségeseket egyaránt.

Khri-lde-gtsug-brtsan levele végén felsorolja a küldött ajándékokat is: maga részéről egy-egy arany boroskancsót, aranytányért, aranytálat, akhát boroskelyhet és egy öltözet kecskeszőrűhát küldött, míg Jin-cheng ajándékai: aranykacsa, aranytányér, aranytál és más cikkek.

¹⁹⁹ JTS 8:196, 196a:5230-31; XTS 5:135, 216a:6084-5; ZZTJ 213:6788-91. Az események pontos időpontját nem ismerjük, az utolsó összecsapás a két fél között 729 áprilisában (Shibao – JTS 8:193) vagy nyarán (Mu-le-cu-le – OTA.250) volt. **Li Tsong-kan** 729 telén érkezik Brag-marba (OTA.252-3), tibeti követ kéri a békét 730 5. (hold)hónapjában (május 21 és június 19 közt, ZZTJ 213:6788), Ming-xi-lie és Wei-ming a Kai-yuan éra 18. éve. 10. (hold)hónap, *wu-zi* napján (730 november 21-én) érkeznek Chang'anba (XTS 5:135), **Cui Lint** a Kai-yuan éra 19. éve. 1. (hold)hónap *xin-mao* napján 731 március 4-én, JTS 8:196), vagy a xin-wei napon (február 12-én, ZZTJ 213:6794) indítja el Xuan-zong (és a 3. (hold)hónap *yi-you* napján (731 április 11-én) érkezik meg Tibetbe (JTS 8:196). A Chiling melletti kőoszlop felállítását a JTS (196a:5233) későbbre, a Kai-yuan éra 22. évére (734/5) teszi, a munkálatokat vezénylő hivatalnok Li Quan. A XTS (5:135) Tibet békekérését csak a Kai-yuan éra 19. évének 7. (hold)hónapjának *gui-chou* napjánál jelzi, 731. augusztus 13-án. **Chiling** (a Kokonortól délkeletre) talán azonos a sokat emlegetett tibeti Gong-bu-ma-ruval, ahol majd egy évszázaddal később (822/3) hasonló kőoszlopot állíttat a két fél egy újabb békekötés eredményeképp a közös határon (XTS 216b:6103), bár

730 végén a váratlan transzoxániai pozícióvesztés után, Su-lu is csatlakozik a békefolyamathoz, s megerősíti a bő évtizeddel ezelőtt már megkötött békeszerződését Kínával²⁰⁰. A térség lakossága bizakodva tekinthet a jövőbe.

A béketárgyalásokkal egyidőben a kereskedelmi kapcsolatok fellendítésére Tibet piac nyitását kéri Chilingben, ahol lovat cserélhet selyemre, továbbá egy másik piac nyitását Gansonglingben, **Pei Guang-ding** tanácsos azonban figyelmezteti Xuan-zongot, hogy Gansongling stratégiai fontossággal bír, a piacot csak Chilingben szabad megnyitni, a kérés sorsáról azonban nincs hír²⁰¹.

Szintén a békekötéssel összefüggésben hallunk arról, hogy – Jin-chengre hivatkozva – Tibet kéri néhány klasszikus munka egy-egy példányát is. Ezúttal is akad kínai hivatalnok, aki idejében figyelmezteti a császárt, hogy a kérés teljesítése milyen komoly veszélyekkel járhat.

Yu Xiu-lie szerint a munkákban minden benne van a harcászatról, s e tudás segítségével az eddig is épp eléggé erős ellenfél hatékonysága tovább nőhet háborús helyzetben, kizártnak tartja, hogy a kérés a hercegnőtől származna. Xuan-zong megfogadja tanácsát és e kérést elutasítja²⁰².

III.

Békétől a háborúig, 730-742

Uebach (1991:516-22) ellenzi e felvetést, szerinte ekkor jóval keletebbre (a Tao-he völgyében) húzódott a közös határ.

A **halas-erszény**ről: Schafer (1963:26, :288 n.155) szerint ha valaki Kína kegyeit keresi, vagy védelmet kér tőle, azt három módon teheti: kérelmeznie kell egy szertartási palástot aranyövvel, vagy egy kínai hivatalnok tanácsát, vagy klasszikusok példányait. A Kínába érkező követ leginkább nélkülözhetetlen kelléke azonban a halas-erszény (*yu-dai*, az XTS-ben *jin-yu*), a palásthoz tartozó aranyövre erősített bőrzacskó, melyben a követ hivatalos jelképet tart, egy bronzból készült, kettétört halat, melynek másik felét Chang'anban őrizték, ha a követ által hozott darab összeillik az udvarban őrzöttel, a követet valódi rangjának megfelelően fogadják. Tehát elfogadása Kína fensőbbségének elismerését jelentette volna, Ming-xi-lie ismerte a szokást, a körülményekhez képest udvarias visszautasításával azt jelezte, Tibet egyenrangú félként szeretne megjelenni (ld. még Richardson, 1998/15).

Cui Linről nem tudunk többet, életrajza nincs.

²⁰⁰ JTS 194b:5191-2; XTS 215b:6067, a tárgyalásokat türges oldalról Ye-zhi A-bu-si, míg kínai részről Du Xian folytatja le.

²⁰¹ XTS 216a:6085, **Pei Guang-ding** (676-733) 729 nyaratól a Titkárság alelnöke, valamint *ad hominem* tanácsos, életrajzai: JTS 84:2806-8; XTS 108:4089-91.

²⁰² JTS 196a:5232-3, a kért munkák: a *Mao-shi* (mely Yu Xiu-lie szerint megtanít a védekezésre), a *Li-ji* (az időzítés tudományával), a *Zuo-chuan* (a csalás és aljasság szükségességének tudásával) és a *Wen-xuan* (a levélfírás tudományával). Az XTS (216a:6085) bejegyzése szerint Tibet a konfucianus kánont, a Wu-jinget kéri (azaz a Yi-jinget, a *Shi-jinget*, a *Shu-jinget*, a *Li-ji*t és a *Chun-qiut*). A ZZTJ (213:6794) szerint pedig a kért művek: *Mao-shi*, *Chun-qiut*, *Li-ji*, *Zheng-zi*. A Stein (1972:59) által említett, a Tunhuangból előkerült iratok közt előforduló *Shu-jing*ből származó részletek nem feltétlenül támasztják alá a történetet, később is Tibetbe kerülhettek. E részletekből készült fordítás és tibeti betűs átírt szöveg csakis oktatási célra készülhetett.

Yu Xiu-lie aktivitásáról a 760-as években is hallhatunk, életrajza azonban nincs.

Kína és Tibet a békekötés után néhány évig jószomszédi viszonyt ápol. Az OTA évenkénti rendszerességgel adja a Khri lDe-gtsug-rtsan szálláshelyén hódolatukat kifejező kínai követek nevét, s bár 731 és 736 közt a Tang évkönyvek egyike sem jelzi tibeti követ érkezését, jó okunk van feltételezni, hogy Tibet követe ebben az időszakban hasonló rendszerességgel, évente vitt ajándékot – vagy ahogy Kína számon tartotta: adót – Chang'anba.²⁰³

A békekötéshez kapcsolódhat, hogy még 730 év telén menesztik a Jin-cheng szolgálatára kinevezett tanácsost, **Cog-ro Zhing-khongot**, a menesztés időzítéséből arra következtethetünk, hogy azt a kínai fél, biztosan maga Jin-cheng kezdeményezte. Zhing-khong helyét a szintén sum-pa eredetű **Lang-gro Khong-rtsan** foglalhatja el.²⁰⁴

A Pamír északi oldalán Su-lu nem nyugszik bele az előző évben elszenvedett vereségbe, csatlakozva Kína és Tibet békeszerződéséhez, biztosítja a viszonylagos nyugalmat keleten, és 731 őszen nyugat felé fordul, szogd katonákkal erősíti meg seregét, Szamarkand hercegének, Ghuraknak és Tokharisztán *yabghu*jának támogatását maga mellett tudva megjelenik a frissen alapított szamarkandi helyőrség előtt. Junayd – vezérei tanácsa ellenére – maroknyi katonával siet a város segítségére, és bár türk csapatok bekerítik, végül komoly veszteségek árán sikerül megvédenie a várost. Su-lu kénytelen visszavonulni, Szogdia marad arab kézen, Junayd pedig a türkök visszavonulásától elégedetten visszatér Mervbe. Csak hazafelé úton csatlakoznak hozzá az Irakból segítségére érkező egyenként tíz-tízezres kúfai és bászrai seregek. A hatalmas létszámú arab sereg nem indul hódítani a következő években sem, előbb a

²⁰³ A Kai-yuan éra 19. éve 9 (hold)hónapjában (731 október 6 és november 3 közt) Chang'anba érkező **Lun-shang-ta-yu** (JTS 8:196) után a következő beszámoló az éra 24. éve első hónapjából (736 február 16 - március 16) való (JTS 8:203), majd a következő bő egy év tusakodásainak eredményeképpen „Tibet nem küld több adót” – olvashatjuk a JTS-ben (196a:5233, ugyanígy XTS 216a:6085), vagyis kínai forrásaink a békés időszakban, rendszerint csak ajándékot/adót hozó követek érkezését nem tartják feljegyzésre érdemesnek.

Nem úgy a tibeti fél: az OTA 729/30-tól 737/8-ig minden évben beszámol a Tibetbe érkező kínai követről, igaz, a feljegyzések mindig igen szűkszavúak, többnyire közvetlenül a császár szálláshelyének megnevezése után állnak, csak a követ nevének tibeti betűs átírását, illetve jövetelének általános célját tartalmazzák: *rgya'i pho nya ... 'phyag 'tshald* – Kína követe, ... hódolatát fejezte ki. A követek sorrendben: **Li Tsong-kan** (729/30 tél), **Tsva De-pu** (730/31 nyár), **Cang 'Do-shi** (731-2 nyár), **Li Kheng** (732/3 nyár), **Li Zhang-sho** (733/4 nyár), **'Vang 'Do-shi** (734/5 nyár), **Je'u Jang-shi** (735/6 nyár), Li Zhang-sho (másodsor, 736/7 tél – ekkor már hadban állnak a felek), 'Vang 'Do-shi (másodsor, 737/8 tél). A követek azonosításáról ld. Petech, 1967:263-67, h-r pontok.

²⁰⁴ OTA.256-257 (730/31 tél): *'dun ma mkar phrag du 'duste / kong co'i blon chog ro zhing khong phyung ste / lang gro khong rtsan bcug po'i rtsis bgyis / gtse nam yor du blon chen po cung bzang gyis mtong sod gyi mkhos bgyis par lo gcig* – a gyűlés Phrag várába lett összehívva. A Gong-zhu tanácsosa, Chog-ro Zhing-khong menesztése után Lang-gro Khong-rtsan kinevezési feljegyzését elkészítették. A főtanácsos, ['Bro] Cung-bzang gTse-nam-yorben [mDo-smad téli gyűlésén] mTong-sod (közigazgatási) rendezését elvégezte, egy év eltelt.

mTong-sod valamely nagyobb földrajzi/közigazgatási/politikai egység neve lehet a birodalom (észak)keleti felén, később még találkozhatunk vele (755/56-ban itt telepítik le a Lang és 'Bal, a császárgyilkos tanácsosok földműveseit), az elnevezés talán a környéken élő mthong-khyab (kínai tong-jia) törzshöz köthető, ahogy a Cog-ro nemzetség neve is, akik már mGar sTong-rtsan óta e törzs adminisztratív vezetői, **gTse-nam-yor** valószínűleg mTong-sod területén található, számos alkalommal szervezik ide mDo-smad téli gyűlését (709, 710, 711, 720, 722, 723, 726, 730, 757, 758, 761), pontos fekvése szintén ismeretlen.

Horaszánban pusztító éhínség miatt nem tudják megszervezni a hadsereg ellátását, majd 734-ben, Junayd halála után a Guzman környéki arab lakosságot összefogó **al-Harith** kiobbantotta lázadás veszi el a lehetőséget.²⁰⁵

A négy szarvról

A beállt csendben Tibetben végéhez érhetek a közigazgatási reformok, melyek, mint látni fogjuk a tulajdonképpeni Bod-yul területének növekedéséből eredeztethetőek. Még e télen személyesen a főtanácsos vezetésével elvégzik a birodalom keleti/észak-keleti felén fekvő mTong-sod terület közigazgatási rendezését, majd a következő év telén menesztik rTsang-chen *brung-páját*, Zha-snga Thang-rtsant, s tisztségét Seng-go Mon-bu veszi át.

A hivatal átadása azonban komolyabb változásokkal jár. Seng-go Mon-bu nevével már találkozhattunk, amikor 719 nyarán megkapja kinevezését a Három Szarv egyik *brung-pájává*. Új megbízatása nem a régi tisztség helyett, hanem a mellé szól, azaz 731 telén a mindenkori *brung-pák* száma háromról kettőre csökken. Korábban a Három Szarv területe két *brung-pa* közt volt felosztva, ami két, a szarvagnál magasabb területi egység léteire utal. Most, a Nagy rTsang (*rtsang-chen-gyi brung-pa*) és a Három Szarv egyik *brung-pája* tisztségek egyesülésével a korábbi felosztás megváltozik, a négy nagyobb területi egység vezetése a továbbiakban két kézben összpontosul: egyikük (Tshes-pong Tre-gong) továbbra is a Három Szarv területének nagy részét felügyeli, míg a másik (Seng-go Mon-bu) a Három Szarv maradványát és Nagy rTsang területét. E változások jól illeszkednek a 726/7-ben véget ért, a kormányzók számát és hatáskörét érintő reformokhoz, minden valószínűség szerint befejező lépései az új közigazgatási rendszer kialakításának, a kétszer kettes területi felosztás létrehozásának.²⁰⁶

A közigazgatásban bekövetkező változások végét, az új rendszer létrejöttét jelzi az OTA 733/4 téli bejegyzése is: „A Négy Szarv (Ru-bzhi) kihalt nemzetségeit összeírták”. Mint már említettük Közép-Tibet már a hetedik század második felétől két nagy egységre volt felosztva, ezek a Három Szarv (Ru-gsum) és Nagy rTsang (rTsang-chen(-pho)), a Három Szarv részei

²⁰⁵ Gibb,1923:72-76; Shaban,1970:112-117; Benke,2001:148-9. A Su-lut támogató szogd csapatokat **al-Ishkand**, Nasaf uralkodója vezeti. **Al-Harith ibn Surayj** a lázadás vezetője, a tartomány lakosságának elégedetlenségéből próbál meg tőkét kovácsolni, valódi támogatói Khuttal, Nasaf és Alsó-Tokharisztán királyai voltak, utóbbi csapatai végül cserbenhagyják. Al-Harith az abbaszid forradalom kiteljesedéséig harcol, 746-ban egy al-Kirmani elleni csatában veszi életét.

²⁰⁶ OTA.259-260 (731/2): *dgun 'dun skyi sho ma rar blon chen po chung bzang gyis bsduste / rtsang chen gyi brung pa / zha snga thang rtsan byung nas / seng go mon bu bcug pa'i rtsis bgyis bar lo chig* – A téli gyűlést a sKyibéli Sho-ma-raba [Bro] Chung-bzang főtanácsos hívta össze, Nagy rTsang *brung-pája*, Zha-snga Thang-rtsan menesztése után Seng-go Mon-bu kinevezési feljegyzését elkészítve egy év eltelt. A *brung-pa* tisztségben bekövetkező változásokról ld. Uray,1962/1:323-358.

pedig: Bal Szarv (g.Yo-ru), Középső Szarv (dBu-ru) és Jobb Szarv (g.Yas-ru), míg rTsang-chen területe egyezik a Kiegészítő Szarvéval (Ru-lag). A fent idézett bejegyzésben szereplő Négy Szarv nem elírás, az OTA beszámolóiból eltűnik a Ru-gsum kifejezés, ezután csak a Ru-bzhivel találkozhatunk. A birodalom növekedése, a határok mellett élő népek mind jelentősebb beolvasztása a birodalom testébe, szükségszerűvé tette a még mGar sTong-rtan által a hetedik század derekán kialakított régi közigazgatási szerkezet átalakítását, melynek keretében történtek már a kormányzók és a *brung-pák* hatáskörét érintő változtatások is, valamint ezeket lezárandó a megnövelt területű Bod-yul, azaz a Négy Szarv létrejötte. Ru-gsum nevével utoljára az OTA 719/20-as évi rovatában találkozhatunk, egy évvel Dags-po birodalomba olvadása után. Ru-bzhi születéséről nincsen közvetlen adatunk, abban biztosak lehetünk, hogy e két dátum (719 nyara és 733/4 tele) közé helyezhetjük azt. Ahogy Uray korai dolgozatában már jelzi, e változások hatásai máig élnek, ezek lehettek a későbbi dBus (hozzávetőleg dBu-ru és g.Yo-ru területe) és gTsang (hozzávetőleg g.Yas-ru és rTsang-chen területe) tartományok megszületésének első lépései.²⁰⁷

A tibeti udvar a békekötés utáni években – Kína rendszeresen érkező követei mellett – más országokból is fogad vendégeket, a császár igyekszik minden frontra békés esztendőket hozni. 732 nyarán négy nagyhatalom követi találkoznak, Tibet és Kína képviselője mellett a velük ekkor már szintén békében álló türgesek, valamint az arabok küldöttje ül le tárgyalni bTsan-yulben, a tárgyalások lefolyásáról nincs forrásunk, eredményeire, vagy eredménytelenségére csak a következő néhány év eseményeiből következtethetünk. A következő nyáron Kína és Myva követi tárgyalnak tibeti vendéglátójukkal, valószínűleg a közös határok mentén fekvő területek sorsáról.²⁰⁸

²⁰⁷ OTA.265-266 (733/4 tél): *blon chen po cung bzang gyis / lhas gang tshal du bsduste / ru bzhi rabs chad brtsis* – [a téli gyűlést] [’Bro] Chung-bzang főtanácsos lHas-gang ligetébe hívta össze, a Négy Szarv kihalt nemzetségeit összefűtők.

A Négy Szarv területéről, a szarvak határaitól szóló kutatásoknak egyetlen, két változatban ránk maradt hadsereg-lajstrom az alapvető forrása, mely a nyolcadik század második felére vonatkozóan tartalmazza a szarvak határait, a területhez tartozó ezredek (*stong-sde*) nevét, a szarv katonaságát irányító tábornok (*ru/dmag-dpon*) és segédje nevét és néhány más adatot. Ezek: DP1:19a.6-20b.1 (erről ld. TLTD I:276-86, II:418-9, III:16-8; Thomas,1948:33 n.1, :58; TPS II:737-8; TTK:67; Róna-Tas,1957:322-24) és KD:437-440 (erről ld. Tucci,1956/1:75-92); a szarvak rendszeréről: TLTD I:281-2; Uray,1960:31-57, 1962/1:353, :359-60; Yamaguchi,1970:97-101 és n.1.

²⁰⁸ OTA.261-262 (732/3): *spre’u lo la / dbyard btsan po ba chos gyi ding ding thang na bzhugs / shing / btsan yul du rgya’i pho nya li kheng dang / ta chig dang dur gyis gyi pho nya phyag tsald* – a majom évében nyáron a császár a Ba-cos-béli Ding-ding-tangban időzött, bTsan-yulban Kína követe, Li Kheng és perzsa és türges követek hódolatukat fejezték ki.

OTA.264-265 (733/4): *bya gagi lo la / btsan po pho brang na dron na bzhugs / btsan yul du rgya’i pho nya / li zhang sho dang myva la kag las / stsogs pa pyag ’tsald* – a madár évében a császár Dron palotájában időzött, bTsan-yulban Kína követe, Li Zhang-sho, Myva La-kag és mások hódolatukat fejezték ki.

Horaszán új kormányzója, **Asim** gyorsan megérti, hogy a tartományban állomásozó nagy létszámú arab katonaságot nem lesz képes csatasorba állítani sajátjaik ellen, jó diplomáciai érzékkel a lázadók közti széthúzásra épít, inkább képes rövid életű béke kötésére kényszeríteni a lázadók vezérét, mintsem legyőzni. A béke csak a következő évig él, al-Harith újra Mervet támadja, Asim pedig képtelen a helyzetet kezelni. A megoldást maga a kalifa adja, Horaszán irányítását visszarendeli közvetlenül Irak alá, s új kormányzó kinevezését javasolja.

Asim utódja, a régi-új kormányzó, az iraki alkirály öccse, **Asad** 735-ben érkezik Mervbe, ahol ekkor már nem jelent problémát a lázadás, al-Harith – az időközben mögüle kihátráló szövetségesei nélkül – kénytelen volt újra Merv ar-Rud erődjébe visszavonulni. Asad sikeresen összeállít egy megbízható katonákból álló hadtestet a még Junayd által hívott kúfai seregből, az egység vezetője az az **Abdurrahman ibn Nuaym** marad, aki Kúfából Mervbe vezette őket. Abdurrahman gyorsan, még 736 elején rendet teremt Merv környékén, Harith a hegyekbe menekül, ő maga pedig ellenállás nélkül bevonul Guzganba, ahol három helyőrséget alapít, melyek első legénységét éppen az általa vezetett katonák adják. Asad véghezviszi régi tervét, melyet még első kormányzósága alatt ötölt ki, elmozdítja a tartomány székhelyét. Merv helyőrségének megbízhatósága megkérdőjeleződött, az új székhelyet, Balkhot viszont szíriai katonákból álló helyőrség védi.²⁰⁹

Miután berendezkedett Balkhban, helyőrségeket, falvakat telepített a város környékére, 737-ben Asad két hadjáratot vezet Khuttalba. A város uralkodója természetesen Su-lutól kér segítséget, aki a Chu-völgyben lévő Suyabból 17 nap alatt ér Khuttalig, s októberben megtizedeli a folyón átkelő arab erőket, gyors visszavonulásra készítette őket. Ahogy még lesz szó róla, ekkortájt **sKyes-bzang IDong-tsab** tanácsos csapatai Balurban tevékenyek, egy esetleges türges-tibeti csapatösszevonásnak semmi akadálya nem lehet. A kagán nem tér haza, marad Tokharisztánban, ahol egyesülve előbb al-Harith lázadó seregével, majd szogd, tokharisztáni és talán tibeti harcosokkal még a télen Alsó-Tokharisztán ellen indul. Khulm frissen telepített szíriai helyőrsége visszaveri az egyesült csapatok támadását, akik aztán

A találkozónak helyet adó bTsan-yul azonosítatlan, talán kapcsolatos a Yar-klungs-béli bTsan-thanggal, ld. KHTS:51-52, :1289-29; BA:189.

²⁰⁹ Gibb,1923:76-81; Shaban,1970:117-124; Beckwith,1984:36-38; Benke,2001:148-9. **Asim** ibn Abd Allah **al-Hilali** a szíriai sereg egyik tábornoka, Horaszánban ő is csak jövevénynek számít, nincs helyi szövetségese. A tartományban fennálló helyzetet nem képes kezelni, ezért cseréli le őt igen gyorsan Hisham nyomására az Iraki alkirály, Khalid al-Qasri, aki aztán – szintén a kalifa tanácsára – öccsét, Asadot ülteti vissza a kormányzói székbe. Asad második kormányzósága végére (738-ban vesztí életét) az arab egyedüli erőként marad Belső-Ázsiában. Balkh helyőrségét ekkor Nasr ibn Sayyar vezeti, kapcsolata Asaddal távolról sem baráti, de mindketten képesek az együttműködésre.

Guzgan felé fordulnak, ahol elfoglalják a fővárost. Su-lu nem nyomul tovább délre, ideiglenesen berendezkedik a városban és kis létszámú, gyors csapatokat küld a négy égtáj irányába. Guzman királya, heftalita katonáival az arab erőkhöz csatlakozik, s váratlanul rajtaüt Su-lun, amikor seregének csak töredéke van vele. Amikor a Kharistan (San) közelében lezajlott csatában az arabok győznek, még nem is sejtik, sikerük milyen nagy jelentőséggel bír.²¹⁰

A tibeti **Dron-ma-lod** hercegnő 734 nyarán feleségül megy a türges kagánhoz, Su-luhoz²¹¹. A két nép szövetségének megerősítése semmi jót nem ígért a nomádokkal és tibetiekkel szemben folyton gyanakvó Xuan-zong számára, gyanakvása pedig csak erősödik, amikor – levelekkel és ajándékokkal Tibet felé tartó – türges követet fognak emberei a Pamírban. Ellenlépésként Horaszán arab urát kéri fel szövetségesnek. Ajánlata meghallgattatik, és a szövetség végleg megpecsételi a nyugati türk hatalom sorsát. Su-lu a következő tél folyamán Beiting és Aksu városait támadja, kevés sikerrel. A támadásokra válaszul **Niu Xian-ke** vezetésével egyesült arab-kínai csapatok kezdik meg a türgesek szálláshelye, Suyab környékén fekvő főbb hágók és hidak megszállását, cél a türges törzs teljes eltüntetése. Su-lu megrendítő vereséget szenved 736 elején, majd néhány hónap múlva újra, mindkétszer Beiting csapataitól. A nagyobb bajt megelőzendő a kagán békét ajánl Kínának, amit ősszel Xuan-zong elfogad ugyan, de a türk törzsek elpusztításáról nem mond le.²¹²

A 736-os év Kína és Tibet kapcsolatában a rövid béke végét jelenti, elindul az események görgetege, mely a következő két évtizedben sok tízezer áldozatot temet maga alá. Az év

²¹⁰ Gibb,1923:81-87; Shaban,1970:124-127; Benke,2001:148-9. **Bagha Tarkhan (Köl csor)** Saqal örököse, az On oq törzsek keleti ágából, a chu-mu-kun törzsből származik, a 720-as évektől aktív. Talán Bamiyan hercege, Asad és Su-lu csatározásai közepette Kína támogatását maga mögött tudva Khuttal királyának kiáltja ki magát, uralkodása rövid életű.

²¹¹ OTA.267-269 (734/5): *khyi'i lo la / btsan po pho brang dbyard dron na bzhugs / rgya'io pho nya 'vang 'do shi phyag 'tsald / je ba dron ma lod dur gyis kha gan la bag mar btang / 'dun ma zlor 'dus / 'a zha'i pha los bgyis / mdo smad gyi 'dun ma seb du 'duste / blon skyes bzang ldong tsab gyis / khyi sha can phab par lo gchig* – a kutya évében a császár nyáron Dron palotájában időzött, Kína követe, 'Vang 'Do-shi hódolatát fejezte ki. Je-ba Khri-ma-lodt a türges kagánhoz feleségül adták. A gyűlés Zloba lett összehívva, az 'A-zha családfők igazolásait elkészítették. MDo-smad téli gyűlése Sebbe lett összehívva, sKyes-bzang lDong-tsab tanácsos Khyi-sha-cant bevette, egy év eltelt. **Khyi-sha-can**ról semmilyen adatunk nincs, ahogy ez időbéli tibeti katonai akciókról sem. A házasságot említi még: JTS 194b:5192; XTS 215b:6068.

²¹² **Niu Xian-ke** hadvezéről lesz a chang'ani adminisztráció egyik előkelője. 729-36-ig Hexi *jie-du-shi*je, 736-tól Shuofang *jie-du-shi*je és az év végétől *gong-bu shang-shu*, majd 739-től Hedong *jie-du-shi*je. 742-ben vesztí életét. Életrajzai: JTS 103:3195-97; XTS 133:4555-6. Az elfogott türges követéről: Beckwith, 1987:111 n.15. Az arab-kínai szövetséget (734 végén) **Wang Hu-si**, Anxi *jie-du-shi*je kötötte Horaszán kormányzójával, aki ekkor még Asim. Beiting védelmét **Gai Jia-yun** *du-hu* irányítja. A 736-os türges-kínai békéről: XTS 5:139; ZZTJ 214:6821. A békekötés dátuma: Kai-yuan éra 24. év, 8. (hold)hónap *jia-yun* nap, azaz 736 szeptember 16. Türges részről Hu-lu-da-gan vezeti a tárgyalásokat.

Tudomásunk van még egy levélről, melyet Kasmír királya, **Mu-duo-bi** küldöttje, **Wu-li-duo** kézbesít Xuan-zongnak, s melyben arról tudósít, hogy Zhong Tian-zhu (Középső-Hindusztán) ura győzelmet aratott Tibet felett és elzárta a tibetiek öt fő útját a Pamír-Karakoram hegyeiben (XTS221b:6256; ld. még Chavannes,1903:209).

kezdetén még a szokásos mederben zajlanak a dolgok, az első hónapban Tibet követe aranyból és ezüsből készült dísztárgyakat hoz ajándékba, melyeket Xuan-zong utasítására az egyik palotakapu alatt állítanak ki, hadd gyönyörködjön benne a köznép²¹³. Cog-ro Mang-po-rje nyári, turkesztáni hadjáratát²¹⁴ követően az év végén Hexi katonai kormányzója, **Cui Xi-yi** mézesmázás szavakkal eléri, hogy Tibet visszavonja a közös határon szolgálatot teljesítő katonáit, akiket a földekre vezényelnek. A kormányzó a két nép közt élő békeszerződésre hivatkozva kérdi a tibeti **Qi-li-xu** tábornokot, van-e haszna a határon már amúgy is felépített deszkapalánk mellett magas költséggel nagy létszámú határőrséget állomásoztatni, végül a tibeti felet megnyugtatóan küldöttei és Qi-li-xu vezérei közös esküt tesznek a határok sérthetlensége mellett. Ekkor vonnak ki a térségből nagyszámú tibeti katonát. A kormányzó tudatja a hírt uralkodójával, aki gyorsan megérti, Tibet jelenleg nincs felkészülve egy kínai támadás ellen. Személyes megbízottja által 737 tavaszán támadni küldi Xi-yit, aki Liangzhouból indulva a Qinghai nyugati oldalán csap össze a sebtiben összehívott katonák alkotta tibeti sereggel. Xi-yi fényes diadalt arat, gazdag zsákmánnyal távozik és kétezernél több lefejezett katonát hagy maga után, Qi-li-xu maga elmenekül. Az események fontos vonzata, hogy „ezután Tibet nem küld adót”.²¹⁵

Xi-yi és Qi-li-xu tárgyalásaival párhuzamosan Tibet nyugaton Kis-Balurt támadja, a helyi király azonnal jelentést küld az összetűzésről Kínába, Xuan-zong pedig kéri Tibetet, hívja vissza csapatait a Pamírból. Tibet nem enged, sőt egy újabb rohammal megszállja az

²¹³ JTS 196 a:5233; Bushell,1880:35-6; HAT:23-4

²¹⁴ OTA.273-274 (736/7 nyár): *byi ba'i lo la / btsan po pho brang dron gyi mang ste lung na bzhugs / cog ro mang po rje khyi cung gyis / dru gu yul du drangs / dgun pho brang brag mar na bzhugs / rgya'i pho nya li zhang sho pyag 'tsald par lo chig* – a patkány évében a császár a Dron-béli Mang-ste-lung palotájában időzött. Cog-ro Mang-po-rje Khyi-cung Dru-gu- (Türk-)földre [hadjáratot] vezetett. Télen [a császár] Brag-mar palotájában időzött. Kína követe, **Li Zhang-sho** hódolatát fejezte ki, egy év eltelt.

A hadjáratról semmi más adatunk nincs. Nem elképzelhetetlen, hogy Cog-ro Mang-po-rje Su-lu valamelyik Beiting elleni támadását segítette, esetleg éppen ellene indult, miután fülébe jutott, hogy szövetségese Kínával tárgyal. Dru-gu-yulról ld. Chavannes,1903:81-2 n.1, :284; Uray,1979/2:284. **Li Zhang-sho**ról ld. Petech,1967:267.

²¹⁵ JTS 196a:5233; XTS 5:139,216a:6085; ZZTJ 214:6827; Bushell,1880:35-6; HAT:23-4, :103-4. A közös eskü alkalmával fehér kutyát áldoznak, e kutya kísértete hoz majd rontást Xi-yire és Hui-congra. Xi-yi támadásának időpontja az XTS szerint (5:139): Kai-yuan éra 25.év 3. (hold)hónap *xin-mao* nap (737 április 21), a JTS (9:208) a *ji-hai* napra (április 29-re) teszi azt és adja a helyszín nevének átírását: **Langzuosuwendzui**. **Qi-li-xu** a tibeti Khri-gzigs személynév átírt alakja, e személynévvel pedig két tanácsosról van adatunk. Egyikük, dBa's Khri-gzigs Zhang-nyen 721-ben vesztí életét, míg a másik **Cog-ro Khri-gzigs gNang-kong**, aki már 711 óta aktív a birodalom északkeleti részén, ld. Petech,1967:271. **Cui Xi-yi** Hexi *jie-du-shi*je (kivéve: XTS 5:139, ahol *jie-du fu-da-shi*), 738-ban többszöri lefokozás után, Henanban vesztí életét, bár a hagyomány szerint miután Hui-conggal a császár hívására Chang'anba érkeztek, fehér kutya szellemét látták, megbetegedtek, majd rövid időn belül meghaltak (JTS 216a:5233), életrajza nincs, a Cui családról:CHC/3:213. Forrásaink szerint a kínai támadás ötletének érdemi szerzője Xi-yi küldöttje, a törtető **Sun Hui**, aki a könnyű győzelemért gazdag ajándékokat kap, majd röviddel ezután menesztenek. A támadás parancsát Xuan-zong megbízottja, **Zhao Hui-cong** adja ki.

országot²¹⁶. Balur sorsáért rangok, s címek adományozásán túl nem sokat tett Kína, mostani érdeklődése sem magának a kis államnak szól, Xuan-zong mindenáron megakadályozná, hogy a tibeti és a nyugati türk csapatok egyesülve vonuljanak fel ellenük, ezért kell ellenőrzése alatt tartania a Tibetből északra vezető utakat a Qinghaitól a Pamírig. A Pamír azonban igen messze van, a kínai meglátás szerint Tibet összereje a közelebbi fronton is gyengíthető.

Az év végén mindkét fél követ érkezését jegyzi fel: Tibetből **Shu-lu-lun-man-zang** érkezik Chang'anba, Kínából **'Vang Do-shit** fogadja Khri lDe-gtsug-rtsan.²¹⁷

Ugyan Su-lu megmenekül a Kharistan közelében lezajlott csatából, s hazatér Suyabba, a következő évben, kínai segítséggel Bagha Tarkan (Köl csor) megöli őt. A személyes tekintélyén alapuló nyugati türk egység végleg felbomlik, a birodalom atomjaira hullik szét. Su-lu fiai, Köl csor és mások is harcba szállnak a hatalomért, végül – Gai Jia-yun segítségével – Köl csor megszabadul vetélytársaitól, majd engedélyt kér és kap Xuan-zongtól a letelepedésre Anxi területén.²¹⁸

²¹⁶ OTA.275-277 (737/8): *glang gi lo la / btsan po pho brang dron gyi mang ste lung na bzhugs / blon skyes bzang ldong tsab gyis / bru zha yul du drangs / dgun pho brang brag mar na bzhugste / bru zha'i rgyal po phabste phyag 'tshald / rgya'i pho nya vang 'do shi pyag 'tsald nas / rgyas chab srid bshig par lo gchig* – az ökör évében [nyáron] a császár a Dron-béli Mang-ste-lung palotájában időzött. [Bal] sKyes-bzang lDong-tsab tanácsos Bru-zhát támadta. Télen [a császár] Brag-mar palotájában időzött, Bru-zha királyát elfogták, majd hódolatát fejezte ki, Kína követe, Vang 'Do-shi hódolatát fejezte ki. Kína a királyságot [Bru-zhát] lerombolja, egy év eltelt.

JTS 196a:5233; XTS 216a:6085; ZZTJ 214:6827; Bushell,1880:35-6; HAT:23-4, :103-4. Beckwith (1987:114) azt sugallja, az első baluri incidens, melyről jelentett a király, nem más, mint Cog-ro nyári, turkesztáni hadjárata, melynek során itt vonulnak át a tibeti katonák. Az elképzelés nem alaptalan, bár a hadjárat útvonaláról – ahogy eredményeiről – nincs adatunk. Nem ismerjük pontos idejét sem. Kínai forrásaink itt sem adnak precíz adatokat, bár mindhárom forrásunkban azonos az események elbeszélésének sorrendje: Balur megtámadását, majd megszállását, Xi-yi és Qi-li-xu párbeszéde, a fehér kutya-áldozat és a Qinghai melletti csata követi, és mindhárom jelzi, az események hozzávetőleg egyidőben zajlottak, de a JTS és a XTS egyértelműen a Kai-yuan éra 24. événél (736/7-es év), míg a ZZTJ csak a következő évről szólva említi azokat. Ahogy már említettük a Qinghai melletti tibeti vereségre 737. 3 (hold)hónapjának végén (április 5-május 4) került sor, könnyen elképzelhető, hogy Xi-yi és Qi-li-xu levélváltása még az előző év végén zajlott, és ez lehet az oka, hogy a JTS és a XTS szerzői a 736-os évhez szerkesztik a teljes történetet (sőt a JTS még tovább megy és 738 nyaráig bekövetkező eseményekkel zárja elbeszélését – ld alább). Az OTA és a ZZTJ segítségével viszont megállapíthatjuk, Balur megszállása is csak a 737-es év kora nyarán történhetett.

Talán az északkeleti határról visszavont katonákat mégsem a földeken használták, hanem a nyugati fronton?

²¹⁷ A tibeti követ érkezéséről: JTS 9:208. **Shu-lu-lun-man-zang** neve azonosítatlan, tagolása megoldható: a *shu-lu* lehet valamely tibeti családnév kínai alakja, a *lun* – biztosan tudjuk – a tibeti *blon* (tanácsos) kínai megfelelője, míg a *man-zang* tibeti személynév átírt alakja (pl.: Mang-zham, Mang-bzang,...), így: Shu-lu Man-zan tanácsos. Beckwith (1987:121) a JTS rövid feljegyzéséből tudni véli, a tibeti követ békét kérni érkezett, bár a szövegben olvasható *gong* ige ajándék vagy adó felajánlását jelenti.

²¹⁸ Chavannes,1903:285-86 n.3.; Gibb,1923:86-87; Shaban,1970:126-127; Benke,2001:148-9. Su-lu egyéb lehetséges gyilkosairól ld. Beckwith,1987:118-9. A 738-as év nem csak Su-lu halálát hozza, Ghurak, Szamarkand királya is meghal. Halála után fiai felosztották egymás közt az országot. Horaszán kormányzója, Asad szintén elhalálozik az év elején. Utódját Nasr ibn Sayyart maga Hisham jelöli, s nevezi ki.

A nyugati türk harcosok persze nem tűnnek el azonnal, mint látni fogjuk még néhány évtizedig részt vesznek a belső-ázsiai államok és nagy szomszédjaik közti harcokban. A nyugati türk összefogás felbomlása egyúttal szabad utat nyit az arab erőknek Belső-Ázsiában, a vidék apró államai, hercegségei segítség nélkül nem képesek a hatalmas birodalom seregével szemben helytállni. Hozzájuk hasonlóan Tibet is legerősebb szövetségét veszti el. A Pamír kiszolgáltatott népei Tibettől várnának segítséget, amit rövid ideig meg is kapnak. Azonban az arab befolyás és így a muszlim hit szabadon áramlik kelet felé. Az arab és a kínai birodalom immáron ütköző nélkül néz szembe egymással, s hamar kiderül: Kína és Tibet sem képes a türkökéhez hasonló hatásfokkal ellensúlyozni az arab terjeszkedést Belső-Ázsiában. Asad halála után néhány hónappal, 738 közepén a kalifa megváltik Khalid al-Qasritól, Irak új alkirálya **Yusuf ibn Umar** lesz, majd röviddel ezután – Yusuf ellenében – a harminc év katonai tapasztalattal rendelkező **Nasr** nevezi ki a Horaszán élére, aki kinevezése után azonnal Mervbe költözteti vissza a tartomány székhelyét, a lakosság megnyerésére pedig csökkenti az adóterheket. Számítása fényesen beválik, 739-ben Transzoxánia népe behódol, ellenállás nélkül állíthatja helyre a rendet Szamarkandban, majd a két folyó közt. Miután Szogdia lecsendesült, Nasr 741-ben a még mindig aktív al-Harith megbüntetésére Shash ellen indul, ám legnagyobb meglepetésére a Jaxarteszen való átkelését Shash királya és al-Harith – nagyszámú türges harcossal seregükben – akadályozzák meg. A kormányzó békét köt Shash uralkodójával, aki elfogadja arab helytartó jelenlétét és elűzi al-Harithot. Egy erőtlen Fergána elleni támadás után visszatér Mervbe, s hátralévő éveiben a tartomány jólétének visszaállításáért és uralmának megtartásáért dolgozik. Hivatalban töltött évei alatt legkevesebb négyszer küld követet a kínai udvarba, a kereskedelmi kapcsolatok rendezése céljából. A felszín alatt megerősödött Hashimiyya mozgalom ekkor már nyílt forradalomra készül.²¹⁹

²¹⁹ Gibb,1923:88-94; Shaban,1970:127-131; Benke,2001:149. **Nasr** ibn Sayyar Balkh szír helyőrségének vezetője, képességei, horaszáni származása (a kis Kinana törzs tagja) és három évtized tapasztalata által segített helyismerete miatt jelentőségét a nagy előd, Qutayba alakjához mérhetjük. Az Asad halála és Nasr kinevezése közt eltelt négy hónapban, előbb Asad személyes választottja, Jafar, majd Yusuf választottja, Juday tölti be a kormányzói tisztséget. Első intézkedései közt három alkormányzót nevez ki: a már említett Qutayba fiát, **Qatant** bízza meg a szogd területek (talán Bukhara és Kish helyőrsége?) felügyeletével, **Muslim** ibn Abdirrahman **al-Bahilit** Balkhba és **Ziyad** ibn Abdirrahman **al-Qushayrit** Ahrshahrba, azaz Nishapurba. Adócsökkentéssel gyorsan megnyeri a tartomány lakosságát, majd a támasz nélkül maradt menekült szogd harcosokból álló szabadcsapatokat is maga mellé állítja. 747-ben Judaytól elszenvedett vereségei hatására menesztik, a következő évben Nishapurtól nyugatra, Abu Muslim elől menekülve éri el a halál. Követségei Kínába: 739 (Szamakand visszafoglalása után), 741, 744 (Tokharisztán, Zabul, Shash és türges követek kíséretében), 745 és 747, ld. Gibb,1921-23/2:620. **Yusuf** ibn Umar, az új iraki alkirály, Nasr politikai ellenfele annak kinevezésétől. **Jafar** ibn Hanzala **al-Bahrani** a szír sereg egyik vezetője, Asad saját utódjául jelöli. **Juday** ibn Ali **al-Kirmani** Azdból származó arab előkelő, a Horaszánba újonnan betelepülteket, az idegeneket segíti. 736-ban Asad segítőjeként bukkan fel először neve, amikor al-Harith szövetségeseinek maradványait indul megbüntetni Badakhshanba. Ahogy még lesz szó róla, jó évtized elteltével főszerep jut neki mind al-Harith halálában, mind Nasr menesztésében.

A két követ 737 telén nem sok sikerrel járt, a tibeti-kínai közös határon folytatódnak az összecsapások. 738 tavaszán Tibeti sereg fosztogat valahol Hexi területén, a betolakodókat Cui Xi-yi veri vissza. Közvetlenül ezután **Du Xi-wang** elfoglalja a tibeti **Xin(luo)** városát, ahol ezer katonával **Weirong** néven új helyőrséget hoz létre.²²⁰

A Xuan-zong által a nyár során hozott intézkedések önmagukért beszélnek: mindhárom határmenti tartomány (Hexi, Longyou, Jiannan) új katonai vezetőt kap, továbbá parancsot ad a 730. évi békét hirdető chilingi köemlék ledöntésére. Nyílt háború Tibet ellen. Kora ősztől az új parancsnokok több oldalról támadják a tibeti határt. Cog-ro Mang-po-rje a Su-lu halála után kitört viszály miatt nem képes nyugati türk katonákkal megerősíteni seregét. Xi-wang régi katonáival elfoglalja a Huanghe első hídját és Yanquan városát és itt is új helyőrséget alapít, neve: **Zhen-xi**. Még a helyőrség felállta előtt, Tibet 30.000 katonával tesz kísérletet a város visszafoglalására, Xi-wang visszaveri, majd lemészárolja őket. A longyoui támadással párhuzamosan Wang Yu a stratégiai fontosságú Anrong városát támadja nagy erővel, Anrongtól jobbra és balra is egy-egy földvárat emel, az ostromlók háttéréül. Minden igyekezete ellenére az ősz végén megsemmisítő vereséget szenved a tibeti seregtől, akik többezer kínai katonát fejeznek le, lerombolják a két földvárat és Yu minden készletét elveszik.²²¹ Egy másik sikerről olvashatunk az OTA ezévi rovatának zárásaként is: „sKun-kar-rma-chet visszafoglalva egy év eltelt.”²²²

²²⁰ A tibeti támadást és Xi-yit csak a JTS (9:209); a XTS (5:140) és a ZZTJ (214:6832) említi, *Xin cheng* bevétele az imént jelölt helyeken túl említve még: JTS 196a:5234; XTS 216a:6085; Bushell:36, HAT:24-5, :104. **Du Xi-wang** ekkor Shanzhou *du-duja* és Longyou *liu-houja* (ZZTJ uo.), majd sikerei elismeréseként átveszi Xi-yi tisztségét, Longyou *jie-du-shije* lesz (a XTS-ben (216a:6086) *jie-du-liu-hou*). **Xin cheng**ről nem sokat tudunk, a JTS-ben (9:209) a város neve **Xinluo cheng**. Az XTS (5:140) mindkét eseményt kai-yuan 26. éve 3. (hold) hónap *gui-si* (738 április 18) napjánál jegyzi, a JTS (9:209) tíz nappal korábban, *gui-wei* (április 8) napon, majd (216a:5234) Xin bevételét a 4. (hold)hónapra teszi (április 24 és május 22 közé). **Weirong jun** a Qilian és a Dadong hegyek közt állomásozik, kb. 200 km-rel nyugatra Liangzhoutól és légvonalban alig 30 km-re a Qinghai északnyugati partjától.

²²¹ JTS 9:210, 216a: 5233-4; XTS 5:140, 216a:6086; ZZTJ 214:6835; Bushell:35-6, HAT:25, :104. A kinevezések: JTS 196a:5233-4 (a 736-os évi események végén) és XTS 216a:6086 (738 év, 4. és 7. (hold)hónapok közt). Anxiban Qizhou ci-shije, **Xiao Jiong**, Longyouban a már említett Du Xi-wang, míg Jiannanban Yizhou *zhang-shije*, **Wang Yu** kapja a *jie-du-shi* székét, feladatuk egyértelmű: Tibet határainak nyugatra tolása több fronton. Megjegyzendő, hogy a JTS-ben (9:209-10) található bejegyzések szerint Xuan-zong a 2. (hold)hónap, *xin-mao* napján (738 március 7-én) a birodalom nagyhatalmú tanácsosát, **Li Lin-fu** nevezi ki Longyou, majd az 5. (hold)hónap *yi-you* napján (június 9-én) Hexi *jie-du-shijévé*, továbbá az XTS (216a:6086) szerint Xiao Jiong és Du Xi-wang új tisztsége: a *jie-du liu-hou* (ugyanígy a ZZTJ 214:6832 is), vagyis igen valószínűnek látszik, hogy Li Lin-fu személyesen dolgozza ki és bizonyára összehangolja a két tartományban folyó hadműveleteket, amiket a Jiong és Xi-wang vezényelnek le. (A XTS (5:140) bejegyzése nem illik logikánkba: itt Li Lin-fu az első (hold)hónap *ren-chen* napján (február 16-án) Longyou, majd június 9-től Hexi *jie-du fu-da-shijévé* lesz kinevezve, azaz csak a *jie-du-shi* segédjévé.)

Li Lin-fu 726-tól aktív, 736 ősztől (pontosan: 7. (hold)hónap *xin-chou* napjától, szeptember 3-tól) *bing-bu shang-shu*, a birodalom második embere, mely rangját haláláig, 752-ig megőrzi. A 736 és 752 közti időszakot gyakran emlegetik Li Lin-fu diktatúrájaként. Életrajzai: JTS 106:3235-41; XTS 223a:6343-49. **Wang Yut** kudarcai miatt még az év vége előtt menesztik, röiddel ezután meghal. **Xiao Jiong** még 749-ben is tevékeny. A **Zhenxi jun** állomáshelye Lanzhoutól mintegy 50 km-re, délnyugatra, a Taotól balra (itt: nyugatra). **Anrong**

A következő év (739) nyarán Tibet **Baicao** és **Anren** helyőrségeit támadja, Shuofang és Lintao csapatai sietnek a városok segítségére, de a tibeti csapatok még az úton megtámadják és szétkergetik őket. Végül a környék kifosztása után Hexi területén fojtanák, amit elkezdtek, itt azonban Xiao Jiong seregei készítetik őket meghátrálásra.²²³

Tibetben nem találnak említésre méltó katonai akciót az OTA szerkesztői, a 739-40-es esztendőben csupán házasságkötések és halálesetek kerülnek feljegyzésre. 739 nyarán maga a császár házasodik, majd a következő nyáron Khri-ma-lod hercegnő megy feleségül Bru-zha uralkodójához. Bár Khri lDe-gtsug-rtsan arájának neve nem lett feljegyezve, valószínű, hogy a két év múlva behódoló lJang uralkodóházból került ki, keresztházassággal erősítendő a két ország kapcsolatát. Eközben meghal lHa, majd a tél folyamán hitvese, Jin-cheng is, utóbbi halálhírével csak a következő évben indul követ Kínába. Ahogy az uralkodói vérből származó holttestektől szokás, nagyszabású temetési szertartáson búcsúznak, melyre a Mu-ra hegyen, 741 telén kerül sor. A máig fennmaradt hagyomány szerint ezidőben pestis-járvány dúlt Tibetben, ennek lett áldozata lHa és a hercegnő is. 740 telén elhunyt a (nagy) kincstárnok, Khri-mnyes sMon-zung nagybátya is, utódlásáról nem esik szó.²²⁴

Mes-Ag-tshoms öt temploma

Jin-cheng halála az általa támogatott buddhizmus felé tereli figyelmünket, s alkalmat ad szót ejteni Khri lDe-gtsug-rtsan személyes érdemeiről, melyeket a tan elterjedéséért tett. A

Sichuanban, Maozhoutól délnyugatra található, az itt aratott tibeti győzelem már a 9. (hold)hónapban (október 18 és november 15 közt) történt.

²²² OTA.278-279 (738/9): *stagi lo la / btsan po pho brang dbyard dron na bzhugste / chad ka bcad / dgun pho brang brag mar na bzhugs / dgun 'dun sgreys gyi bya tsal dang cu bgo'i rte'u mkar du 'duste / cad ka brtsis / skun kar rma che slar thob par lo chig* – a tigris évében, nyáron a császár Dron-béli palotájában időzött. A javakat lefoglalták. Télen [a császár] Brag-mar palotájában időzött. A téli gyűlést a sGregs-béli Bya ligetbe és a Cu-bgo-béli rTe'u várába hívták össze. A [lefoglalt] javakat összeírták. SKun-kar-rma-chet visszafoglalva egy év eltelt.

SKun-kar-rma-che, a rMa-chu, azaz a Huanghe nagy kanyarjánál fekszik valahol.

²²³ JTS 9:211-12, 216a:5234; XTS 5:141, 216a:6086; ZZTJ 214:6838; Bushell:37, HAT:26, :104. Az **Anren** sereg (Si-ma Guang szerint) Shanzhoutól nyugatra fekszik, a **Baicao** sereg Weirushuitól nyugatra, valószínűleg a közelben valahol. A támadás(ok) a 7-8. (hold)hónapokban (739 augusztus 9 és október 6 közt) zajlottak.

²²⁴ OTA.280-281 (739/40): *yos bu'i lo la / btsan po dbyard chab srid la beg du gshegste / sras lhas bon dron na bzhugs / bzhugs pa las nongs / btsan po yab dgun bod yul du slar gshegs / btsan mo kim sheng khong co nongs par lo chig* – a nyúl évében a császár nyáron birodalmába (Tibet=Bod határán túl), házasodni ment. A fiú, lHas-bon Dronban időzött, ott időzve elhunyt. A császár, az apa télen visszatért Tibetbe, a császárné, Kim-sheng khong-co elhunytával egy év eltelt.

OTA.282-283 (740/41 nyár): *'brugi lo la / btsan po po brang / dbyard mtshar bu sna'i ngang mo gling na bzhugste / je ba khri ma lod bru zha rje la bag mar btang / dgun pho brang brag mar na bzhugs / zhang khri mnyes smon zung gum bar lo gcig* – A sárkány évében, nyáron a császár a mTshar-bu-sna-béli Ngang-mo ligetében időzött, Khri-ma-lod hercegnőt a Bru-zha uralkodóhoz feleségül adta. Télen [a császár] Brag-mar palotájában időzött. Khri-mnyes sMon-zung nagybátya elhunytával egy év eltelt.

Je-ba Khri-ma-lod származásáról semmit sem tudunk, nem lehet azonos a császár 'Bro nemzetségbéli nagyanyjával, aki ekkor már rég halott. A házasságról ld. Tucci,1977:79, lHa sírhelyéről: GSM 2:198.5-6; VDL1:50.20-21; DKM:74.15-6; GSM 3:356-7 n.1143, a pestisjárványról: TLTD I:62, :83-4; Petech,1939:64-5.

buddhista hagyomány szerint Mes-Ag-tshoms megtalálja dédapja, Srong-btsan sGam-po jövendölését, s abban magára ismerve komoly erőfeszítéseket tesz a buddhizmus tanainak Tibetbe hozataláért. Két követet, **Bran-ka Mu-le-kho-shát** és **gNyags sNya-nam Ku-ma-rát** indítja a szent Tisze-hegyre, hogy onnan szentéletű tudós-szerzeteseket hívjanak meg²²⁵. A két meghívott, Sangs-rgyas gsang-ba és Sangs-rgyas gzhi-ba azonban visszautasítják a szíves invitálást, ők inkább maradnak. A két követ mégsem üres kézzel tér haza, öt mahájána szútrát hoznak, melyek őrzésére a császár öt templomot építtet. Forrásaink adják az öt templom nevét is, azonban a neveket illetően nem teljes az egyezés, bár az eltérések jórészt csak betűzésbeliek. A hagyomány szerint Mes-Ag-tshomshoz köthető öt *gtsug-lag-khang* tehát: a **mChim-phu-béli Nam-ral**, a **Lhasza-béli mKhar-brag**, a **bSam-yas-béli Ma-sa-gong** és **Brag-mar** két temploma, **Kva-cu** és **mGrin-bzang**²²⁶. Legrégibb adatot a Khri lDe-srong-brtsanhoz köthető sKar-chung templom alapításakor emelt kőoszlop felirata tartalmazza, mely csak két templom építését említi Khri lDe-gtsug-rtsan uralkodása alatt: Brag-marban Kva-cu névvel és mChim-phuban név nélkül. A másik három építéséről semmit sem tudunk. A sKar-chung szövege alapján úgy látszik halála után néhány évtizeddel Khri lDe-gtsug-rtsan éppenúgy a buddhizmus támogatójának tekintették, mint dédapját, Khri Srong-brtsant. A buddhizmus szerepe biztosan felértékelődött a kínai hercegnők érkeztekor, valamint a meggyőződéses buddhistának tekintett 'Bro nemzetség térnyerésével, de az új vallás nem szorítja ki a régit.²²⁷

Mes-Ag-tshoms uralkodása alatt az asztrológiai és a gyógyászati munkák fordításáról, e két tudományterület erősödéséről úgyszintén minden buddhista történeti munka megemlékezik. Bizonyos **Bi-tsi Tsandrashri**, a Szogdiából származó, a görög orvoslást gyakoroló gyógyító,

²²⁵ Srong-btsan próféciájáról és a két követ elindításáról: BZH2:1.8-12; BC1:183.23-25; DM:36.13-4; DP1:71a.3-4; GSM2:196.12-19; VDL1:50.2-7 és DKM:81.6-8. A két követről ld. Kapstein,2000:215 n.17. A gNyags és rNgegs nemzetségnevek egyezéséről ld. Yamaguchi,1970:114 n.84; Blondeau:91 n.219.

²²⁶ A *gtsug-lag-khang*ok építéséről: SKAR.10-12; BZH3:4a.3; BZH2:1.12-14; NYC:292a.5-292b.2, :293b.5-6; BC1:183.20-22; LDE:119.21-120.2; DTC:300.12-13; DP1:71a.4-5; GSM2:197.1-3; VDL1:50.8-9 és DKM:81.1-4. Közülük a NYC, a BC, a LDE és a DTC Ma-sa-gong helyett a **Gling-béli Khri-rtset** szerepelteti – hibásan, a SKAR (.7-9) e templom építését 'Du-srong idejére teszi, amit megerősít a tény, hogy Khri-rtse (a település) 701 és a következő év telén 'Du-srong szálláshelye volt, innen indul Gling déli szomszédja, lJang elleni háborúba majd 704-ben. Szintén a DTC sajátossága, hogy a két brag-mari templom helyett hármat jelez (sorrendben: Kva-cu, Brag-dmar és mGrin-bzang) és kimarad a felsorolásból mKhar-brag. Az itt nem Guazhout jelölő **Kva-curól**: Vitali,1990:2-35; GSM3:353 n.1128, **mGrin-bzangról**, Khri Srong-lde-brtsan szülőhelyéről: KHTS:44, :113 n.123; TTK: 83-84; GSM3:353 n.1129, **mChims-phu Nam-ralról**: TTK:83; Tucci,1956/3:125; KHTS:45, :115 n.145; GSM3:353 n.1131, **mKhar-bragról**, a 730. évi téli gyűlés színhelyéről: Vitali,1990:86 n.71; GSM3:353 n.1130, **Ma-sa-gongról**: Uebach,1987:96-7; GSM3:353 n.1132. MGrin-bzang és mKhar-brag templomait a császár halálát is okozó (anti-?)buddhista forradalom nyomán rombolják le.

²²⁷ A buddhizmus Khri Srong-lde-btsan előtti tibeti szerepléséről ld. TTK:46-55, :97-104; Demieville,1952:13 n.1, :184 n.2, :189; Tucci,1955:197-205, Stein,1972:59-60; Richardson,1977/1:19-20; Richardson,1980:62-73; Beckwith,1983:3 n.7, :7, :13 n.45; Dargyay,1991:115; Richardson,1998/10:198; Richardson,1998/12:212-13.

aki a császár személyes gyógyítója lesz fontos gyógyászati munkákat, míg **Ha-sang Ma-ha-ya-na** asztrológiai szövegeket fordít tibeti nyelvre.²²⁸

Közben Jiannan új vezetést kap, a katonai ügyekért **Zhang-qiu Jian-qiong** lesz a felelős, aki Anrong visszafoglalására kér segítséget a császártól. Xuan-zong pedig kitűnő tervet főz ki. Emberei életét védendő cselt alkalmaz, személyes megbízottját a császári vérvonalból választja: **Li Si-jing** a várost lakó qiang törzsekkel kezd titkos tárgyalásokba, akik meghatódva a vendég előkelő származásától, mellé állnak és 740 tavaszán Jian-qiong ellenállás nélkül vonulhat a városba, ahol kivégzteti az elfogott katonákat és kínai helyőrséget telepít. Tibet az év folyamán legkevesebb háromszor küld sereget a város visszafoglalására, de Jian-qiong mindannyit visszaveri, ahogy a tél eleji támadás alkalmával Weizhou is rátörő tibeti csapatokat is. Az év végén Anrong új neve **Pingrong** lesz.²²⁹

Tavasszal, tehát már a 741-es esztendőben megérkezik a Jin-cheng halálhírét hozó követ. Megtartják a hercegnő temetési szertartását (a palotakapun kívül) és a gyász jegyében az udvar három napra bezár. A tibeti követ egyúttal békét is kér, amit Xuan-zong elutasít. A nyár folyamán Khri lDe-gtsug-rtsan jelenlétében elvégzik a határőrparancsnokságok nagy (közigazgatási) rendezését, majd 400.000 katonát indítanak Longyouba, ahol Chenfengbaot, a Dadong-folyó **Changning**-hídját és az **Anren** sereget támadják. A kínai források egyöntetű beszámolóí szerint az óriási sereg támadását **Zheng Xi-ye** 5.000 íjással képes visszaverni. Az OTA adata szerint azonban a hódító sereg sikert is elér: beveszi **Dar-khva-hyvan** várát.²³⁰

²²⁸ BC1:183.23-25; LDE:120.7-8; DTC:300.19-21; DM:36.15-7; DP1:71a.4-5; GSM2:197.3-4 és DKM:80.1-4. **Bi-tsi Tsandrashríról** és munkáiról: Beckwith,1979/2:300-305, **Ha-sang Ma-ha-ya-náról**: GSM3:354 n.1134.

²²⁹ JTS 9:212, 216a:5234-5; XTS 5:141, 216a:6086; ZJTJ 214:6840-42; Bushell:37-8, HAT:26, :104-5. A *jie-du-shi* székébe egy adminisztrátor, **Zhang You** kerül, aki a katonai akciók irányítását Jian-qiongra bízta. **Zhang-qiu Jian-qiong** 738 nyarának végétől a *si-ma* tisztséget birtokolva keseríti a nyugati szomszéd életét, majd 741 utolsó hónapjától *jie-du-shi*. Elsődleges céljának Anrong bevételét tekinti. Anrong elestét a 3. (hold)hónapban, míg a visszafoglalását szolgáló tibeti rohamokat az 5., a 6. és a 10. (hold)hónapokban jegyezték föl.

²³⁰ JTS 196a:5235; XTS 216a:6086; ZJTJ 214:6844-45; Bushell:38-9, HAT:27, :105. A tibeti követ érkezésének időpontjáról legpontosabb a JTS (9:213) bejegyzése, de itt is csak a hónapot jelzik. Eszerint a követ a harmadik, vagyis az utolsó tavaszi hónapban érkezett, vagyis 741 március 22-e és április 19-e közt.

Zheng Xi-ye ekkor Hunyafeng *qi-jiang*ja, személyneve a ZJTJ-ben Zang, de Si-ma Guang is jelzi, a két személynév ellenére egy személyről van szó (214:6844).

OTA.284-285 (741/2): *sbrul gyi lo la / btsan po dbyard chab srid la gshegste / rgya'i mkhar dar khva hyvan phab / zho dong gyi zhang tsal du btsan po'i spyang sngar / khrom gyi mkos chen po bgyis* – a kigyó évében a császár birodalmába ment, a kínai Dar-kva-hyvan várát bevették. A Zho-dong-béli Zhang ligetben a császár jelenlétében a hadseregparancsnokságok nagy (közigazgatási) rendezését elvégezték.

A *khrom* kifejezésről, ld. Uray (1979:310-18) vizsgálatát a nyolcadik, kilencedik századbéli állapotról. A *khrom* (határőrparancsnokság) a kínai *zhounál* nagyobb katonai egység a birodalom határain, vezetője a *dmag-dpon* (hadseregparancsnok). Ez a legrégebbi előfordulása a kifejezésnek, adat híján nem tudjuk, mióta létezik, bár valószínűsíthető, hogy a Tarim-medence első tibeti megszállása (670-92) alkalmával jöhetnek létre. **Dar-khva-hyvant** Beckwith (1987:127 n.118) Dahua *xiannal* azonosítja a ZJTJ (214:6846) bejegyzése alapján, ami e járás elestéről tudósít, de csak jóval később a 12. (hold)hónap *yi-si* napjánál, azaz 742 február 8-án. A **Changning**-híd,

Az év utolsó hónapjában Tibet Shibaot ostromolja és a máshonnan ismeretlen bZo-zhal-cos vezette sereg beveszi a várost, sőt további területeket is elhódít Longyouból.²³¹

Kínában új uralkodói korszak veszi kezdetét, a nagy hatalmú Huang-fu Wei-ming kap kinevezést Longyou katonai vezetőjévé, és bár meghatározó eredményeket nem ér el, néhány apró sikert feljegyeztek a korabeli krónikások. Az év végén Wei-ming csapatai legyőzik a tibeti **Daling** sereget, majd a Qinghai mellett nagy verést mérnek Cog-ro Mang-po-rje csapataira, 30.000 lefejezett katonát hagyva maguk után a csatatéren. Két nap múlva pedig Hexi új *jie-du-shije*, **Wang Chui** elfoglalja a tibeti Yuhait.²³²

Eközben szépen beérnek a Bru-zhával és Myvával kötött házassági szövetségek gyümölcsei. A délkeleti határok mentén a már említett, 739 évbeli házasságkötés után, Fehér Myva királya, Kag-la-bong meghódol Tibetnek, várait, katonáit felajánlva Kína elleni hadjáratokhoz. A király a *gcung* (unokaöccs) címet kapja, vagyis a mindenkori 'a-zha uralkodóval kerül azonos rangba. Mint már említettük a császár IJang-béli feleségét tartja

a Heyuan seregtől nyugatra, a Datong-folyón ívelhetett át. Az **Anren** sereg ettől dél-keletre kb. 75km-re, Hunyafengnél állomásozik ekkor.

²³¹ JTS 9:213, 216a:5235; XTS 5:142, 216a:6086; ZZTJ 214:6845-46; Bushell:39, HAT:27, :105. A tibeti követ érkezésének időpontjáról legpontosabban a JTS (9:213) szól, de itt is csak a hónapot jelzik, eszerint a követ a harmadik, vagyis az utolsó tavaszi hónapban érkezik (741 március 22 és április 19 közt).

OTA.285-287 (741/2): *dgun chab srid las slar brag mar du gshegste / bzo zhal cos gyis / brgalte mkar lcags rtse slar thob / btsan po sras lhas bon dang / btsan mo khong co gnyis gyi mdad btang / bar lo gcig* – Télen [a császár] a birodalomból Brag-marba visszatért, bZo-zhal-cos megtámadja és visszaveszi ICags-rtse várát. Az uralkodó, a fiú IHas-bon és Khong-co császárné testét eltemetve egy év eltelt.

BZo-zhal-cos máshonnet ismeretlen. **ICags-rtse** talán a kínai forrásaink Shibaójának területén fekvő erőd elnevezése lehet (a város tibeti neve:Jid-par), más tibeti sikerről egyik fél sem szól. Shibaó védelmét **Gai Jia-yun jie-du-shi** nem képes ellátni. A JTS (9:214) a tibeti hódítás határait is adja: A Kuozhou-béli **Dahua xiantól** a Shibaó-béli Zhenwu *junig*. A ZZTJ (uo.) beszámolója szerint a tibeti sereg lemészárolja Dahua lakosságát, s jelzi a járás régi nevét: Qiaohe *xian*, az eseményt a hónap *yi-si* (42.) napjára helyezi (a JTS-ben (9:214) Shibaó elését a *ding-you* (34.) napra teszi).

²³² A Tian-bao éra kihirdetését a XTS (5:142) második (hold)hónap *ding-hai* (24.) napjára teszi, a három csatát említi a XTS 5:143, 216a:6086; ZZTJ 215:6856. A JTS (196a:5235) szerint Wei-ming sikertelen marad kinevezése után. **Daling** sereg, Yuhai azonosítatlan.

Az új éra kezdete, a régi lezárása ad alkalmat, hogy kínai forrásaink szerzői **leltárt** adhassanak a birodalom állapotáról. A JTS (9:216) a birodalom egészéről közöl adatokat (a közigazgatási egységek (*jun-fu= zhou, xian* és *xiang*) és a lakosság (család és „száj”=fő) számát), míg a ZZTJ (214:6848-51) a határvidék katonai felkészültségéről (sorolja a határtartományok (Hexi,Longyou, Jiannan, Shuofang, Hedong, Fanyang, Pinglu) felosztását, a hozzájuk tartozó városok, seregek nevét, elhelyezkedését, a tartomány székhelyének nevét, a katonaság létszámát). Ezek szerint a 742-es évben Kínának 48.909.800 lakosa volt, 8.525.763 családban. Hexiben 8 állandó sereg állomásozott, a tartomány központja: Liangzhou, az állandó katonaság létszáma 73.000 fő. Longyou 10 seregében 75.000 katona szolgál, a tartományi székhely: Shanzhou. Jiannan hat seregében pedig csak 30.900 katonát találunk, központ: Yizhou.

Mint már láthattuk a kínai hadvezetés nagyobb hadműveletek alkalmával, esetenként többszázézer sereget is képes volt felállítani, ilyenkor a „főállású” katonaság mellé a környék lakosságából és az elérhető nomád csapatokból besorozottakkal egészítették ki a hadtesteket. Szintén megjegyzendő, hogy Kína és Tibet hadi erejének létszáma e korszakban sosem mutat lényeges különbségeket, Tibet is képes több százezer embert csatasorba állítani. A katonaságra fordított összeg 713 óta ötszörösére nőtt, kétmillió fűzér rézpénzről tízmillióra, s a tendencia Xuan-zong haláláig nem változik. A hadurak hatalma egyre nő, s az erős zsoldosseregek növekvő fenyegetést jelentenek a központi hatalomra.

nyilván tévesen a buddhista hagyomány lHa herceg anyjaként. 742 nyarán pedig lJang másik része, Fekete Myva képviselője érkezik Tibetbe, újra egy asztalnál tárgyal Kína, lJang és Tibet.²³³

A fentiekkel párhuzamosan a Pamírban több mint húsz kis állam hódol be Tibetnek, köztük olyan stratégiai fontosságú fekvéssel bíró országok, mint Wakhan és **Jieshi**. Utóbbi ország uralkodója segítségével Tibet erődöket építhet a Kasmírba és Tokharisztánba futó kereskedelmi utak mentén és számottevő nyugati türk segítség nélkül nézhet szembe az arab és a kínai birodalmakkal. Pozícióit csak 747 után képes meggyöngyíteni Gao Xian-zhi.²³⁴

IV.

Az utolsó évtized

742-755

Az Altáj környékén két éve zajló szüntelen harcok eredményeképp 744 végére szétesik a Keleti Türk Birodalom, helyét egy furcsa szövetség veszi át, a basmil kagán irányítása alatt keleten ujjúr *yabghu*, nyugaton karluk *yabghu* szolgál. A szövetség gyorsan, még az év vége előtt felbomlik, miután ujjur-karluk-kínai erők megsemmisítik a basmil sereget, a kagán maga életét veszti, sok ezer katonája rabszolgasorba jut. A keleti türk törzsek, s az egykor általuk felügyelt területek felett az ujjúrok veszik át a hatalmat. Legfontosabb feladatuk a karlukok eltüntetése, segítségért pedig ki máshoz fordulhatnának, mint a nagy Tang uralkodóhoz. 746-ban a karlukok jelentős része nyugatra, türges területre menekül, ahol hosszú évekig harcolnak a saját területét védeni igyekvő, de egyre gyengülő tíz törzzsel.²³⁵

Khri Srong-lde-brtsan

742 év végén, talán 743 kora tavaszán (de még a ló évében) Brag-marban megszületik a

²³³ OTA.288-289 (742/3): *rta'i lo la / btsan po po brang dbyard mtshar bu sna na bzugs / rgya'i pho nya an da lang dang / myva nag po'i po nya la bri pyag 'tsald* – a ló évében, a császár nyáron mTshar-bu-sna palotájában időzött, Kína követe, **An Da-lang** és Fekete Myva követe, **La-bri** hódolatukat fejezték ki.

An Da-langról ld. Petech,1967:267-68. Szintén az OC: (.334-6) informál bennünket, hogy 'Du-srong megadóztatja Fehér és meghódítja Fekete Myvát, így jelen eseményekkel l(')Jang teljes egésze tibeti irányítás alá kerül.

²³⁴ ZZTJ 214:6884; XTS 221b:6251-52. Utóbbi forrásunk adja az ekkor uralkodó király és elődei nevét: A behódoló király Su-shi-li-zhi, akinek elődjei Ma-lai-xi és Nan-ni testvérek voltak, Mo-jin-mang gyermekei. **Jieshi** Si-ma Guang szerint (ZZTJ 212:6752) Kis-Balurtól 9000 *lire*, azaz kb. 4500 km-nyire található. Területén két fontos út, a Kis-Balurt Kasmírral és a Nagy-Balurt Tokharisztánnal összekötő utak találkoznak, innen geopolitikai fontossága, ld. Tucci,1977:80-81; Enoki,1977:86-91; Jettmar,1980:115-32. Beckwith (1979/2:34) a tibeti források Gog/Kog-yul-jével azonosítaná, bár e források megkülönböztetik a Kog (keleten) és Gog neveket (nyugaton).

²³⁵ Az ujjúr hatalomátvételről ZZTJ215:6854-55, :6860; Mackerras,1968:1-2, :125-26 nn 1, 4, 6, 7, 8. A három karluk és a kilenc oguz törzs 746 évi vándorlásáról ld. Golden, 1972:48-52; Klyashtorny,1982:343-44; Tekin,1982:49-50.

trónörökös, Khri Srong-lde-brtsan²³⁶. Születésének időpontját, édesanyja személyét illetően szintén legendával körített valótlan hagyomány maradt ránk. Középkori forrásaink teljes egyetértésben állítják, hogy Khri lDe-gtsug-rtsan gyermekének anyja nem más, mint a kínai császárné, Jin-cheng. A császár másik felesége, sNa-nam-bza' azonban elrabolja a csecsemőt, s azt vallja, ő maga hozta a világra. Jin-cheng ártó varázslatokkal akar bosszút állni Tibeten: a császári vérvonal megszakításáért a császár életlelkét megjelenítő hegyre (*bla ri*) menstruációs vérével csakrát rajzolt, a bölcs tanácsosok megjelenésének megakadályozásáért levágja a tanácsosok életlelkét megjelenítő hegy orrszerű nyúlványát (a hegy és nyúlványa közti részt folyékony bronzsal önti ki), a lázadások felélesztéséért szétvágja a Tigris és Oroszlán hegyek összekötött „farkait”, az éhínség megjelenéséért átvágja a Yar-lung Me-sna hegy gyökerét, a járványok megjelenéséért pedig az égen szálló Garudához hasonlatos Mang-mkhar hegyének „csőrét” vágja le. A császár s a tanácsosok tervet eszelnek ki, kiderítendő az igazságot. A gyermek első születésnapjára, lábra állásának megünneplésére (*zhabs-dzugs-kyi dga'-ston*) mindkét családot meghívják a palotába, hogy magának a gyermeknek adják meg a választás lehetőségét. Az ünnepség lezajlásáról részletes beszámolókat olvashatunk. A császár a terem közepén, aranytrónján ül, tőle jobbra a rengeteg ajándékkal, dísz tárgyakkal érkező sNa-namok, míg balra a kínaiak kaptak helyet, a gyermeket a terem közepére állítják. Mes-Ag-tshoms sörrel töltött aranykelyhet ad a fiú kezébe és felszólítja, adja azt át valódi anyai nagybátyjának. Khri Srong-lde-brtsan pedig figyelemre sem méltatva a sNa-namok hozta kincseket, a kelyhet a kínai oldalra viszi, s egyértelműen kinyilvánítja: „Én, Kri Srong-lde-brtsan kínai fiú vagyok, a sNa-nam nagybácsival nincs dolgom”. Jin-cheng és a kínai oldal igen boldog, fényes ünnepséget rendeznek, sőt a hercegnő kijavítja a hegyeken okozott károkat is.²³⁷

Mes-Ag-tshoms történetét, Srong-btsan sGam-po prófécijának meglelésétől Khri Srong-lde-

²³⁶ OTA.289-291 (742/3): *zlor shud pu khong zung dang / lang gro khong rtsan gnyis / 'byung 'jugi rtsis bgyiste thang khram btat / khu nye mon gangsu blon mang po rjes 'a zha'i mkhos bgyis / btsan po srong lde brtsan brag mar du bltam / yum mang mo rje nongs phar lo gchig* – ZLoban Shud-pu Khong-zung és Lang-gro Khong-rtsan, e kettő felmentési illetve kinevezési feljegyzése elkészült, a hatásköri jegyzéket átadták. Khu-nye-mon-gangban Mang-po-rje tanácsos az 'a-zhák (közigazgatási) rendezését elvégezte. A császár, Sron-lde-brtsan Brag-marban megszületett, az anya, Mang-mo-rje elhunytával egy év eltelt.

²³⁷ BZH2:3.15-4.12; LDE:121.2-4; DTC:300.9; BC1:184.2-3; Dp1:71b.6-72a.1; DM:36.20-22; GSM2:199.5-201.20; VDL1:51.22-52.18; DKM:78.6-80.12. Elődei adatait elemzi dPa'-bo gTug-lag (DP1:72a.1-75a.3), az 5. Dalai láma (VDL1:52.19-53.12), és Phun-tshogs Tshe-ring (DKM:83.5-15) is.

A fenti történet, az idézet a BZH2-ben található beszámolóból való, bár a fent sorolt munkákban a leglényegesebb eltérések is csupán terjedelmi jellegűek. A császár életlelkének hegyéről (*rje'i bla-ri*): GSM3:359 n.1154, :601 app. to n.1154; a tanácsosokéről (*blon-po'i bla-ri*): GSM3:359-60 n.1155; a Tigris (*sTag ri*) és az Oroszlán (*Seng-ge ri*), avagy a lhászai *dMar-po* és *ICags-kha* hegyekről GSM3:360 nn. 1156, 1157; KHTS:88-89 n.47, :91-92 n.60 a *Yar-lung Me-sna* hegyről GSM3:360 n.1158; *Mang-mkhar* hegyéről GSM3:360 n.1159. A BZH2 beszámolója szerint fia születésekor az apa a Brag-dmar-béli 'Om-bu liget palotájában tartózkodik, s a szülés hírére 'Phang-thangba (=Phang-dang?) siet, az OTA rovatából sajnos hiányzik a császár téli szálláshelyének megjelölése.

brtsan megszületéséig – ahogy azt a buddhista hagyományban fennmaradt – nagy terjedelemben őrizte meg a sBa'-bzhed kései, Stein által kiadott változata, azonban a néhány éve fellelt, korábbi változatban nincs szó sem a próféciáról, sem sNa-nam-bza' lopásáról.²³⁸ A hagyomány teremtette zavart ezúttal is két ótibeti forrásunk oldja fel. A trónörökös szüleinek valódi nevét megtudhatjuk a Genealógiából, míg születése idejéről és helyéről – ahogy jeleztük – beszámol az OTA, ezek szerint Khri Srong-lde-btsan szülei: Khri lDe-gtsug-rtsan és a fent lopással vádolt **sNa-nam-bza' Mang-mo-rje bZhi-steng**. A kínai hercegnő már csak azért sem lehet a gyermek anyja, mert ekkorra már három éve halott. Talán a Jin-cheng által a bizmusnak nyújtott támogatás készíthette a kései történetírókat arra, hogy Khri Srong-lde-btsan, az egyik Tankirály, a buddhizmust államvallássá emelő uralkodó anyjaként őt jelöljék meg. A hagyománytól megtépázott becsületű sNa-nam-bza' röviddel a szülés után – valószínűleg annak következtében – veszi életét.²³⁹

Hisham halálával (743) egyre inkább felerősödik az abbaszidák befolyása, a földalatti szervezetként létező Hashimiyyamozgalom és a titkos küldöttek rendszere már eléggé kiterjedt, eléggé olajozottan működik ahhoz, hogy rövid időn belül jól megalapozott, nyílt forradalmat robbantsanak ki Irakban. 743 eleje és 744 vége közt három kalifa váltja egymást, végül 744 végén **II. Merwan** ül a trónra, aki Irak élére új alkirályt állít **Yazid** személyében, Horaszánban pedig megerősíti Nasr kinevezését, bár ő már nem képes a forrongó tartományt kontroll alatt tartani. Nasr, al-Harith és Juday al-Kirmani viaskodásába 746-ban új szereplő, a forradalom küldöttje, az abbaszida **Abu-Muslim** csatlakozik, aki Judayban ismeri fel a legmegfelelőbb szövetségest – többi vetélytársa ellen. Még 746-ban Juday csatában legyőzi és megöli al-Harithot, majd maga is meghal al-Harith egyik fiának fegyverétől. Juday fia, **Ali al-Kirmani** folytatja apja harcát, Abu-Muslim mellett, Nasr ellen, a következő évben többször is

²³⁸ A BZH2 szövege a próféciával nyit, Mes-Ag-tshoms uralkodásának teljes története: BZH2:1.1-4.11, a munka változatairól, koráról: BZH3:1-14. A BZH3 három sort szentel Khri lDe-gtsug-rtsannek (:4a.2-5), legendás cselekedetei közül csak az öt templom építését és Jin-chenggel kötött házasságát említi.

²³⁹ OC-GEN.66-7; OTA.290-91. Khri Srong-lde-btsan születésének körülményeiről ld. még Petch,1967:275-77; Beckwith,1983:6-10, 1987:69-70; Vitali,1990:3-8; GSM3:596-601; Uebach,1997:66-67; Kapstein,2000:26-30. A **sNa-nam** nemzetség Richardson szerint (1977/1:22) Szamarkand környékéről való, a jüe-csi törzs ott letelepedett ágából, talán Khri lDe-gtsug-rtsan 739 nyarán, az említett házasságakor vette feleségül a sNa-nam lányt, családja ekkor kerülhetett Közép-Tibetbe. Tény, hogy a nemzetséggel eddig nem találkozhattunk, befolyásuk növekedéséhez biztosan köze van a gyermek születése után kapott új, kiemelt helyzetüknek a tibeti udvarban. Még a hagyomány teremtette történetben a *zhabd-'dzugs* ünnepről, a kínai féllal szemben is a sNa-namok kapnak helyet a császár jobb oldalán.

visszaveri a Mervet újra és újra megtámadó kormányzó seregeit. II. Merwan végül felmenti Nasrt. Az év nyarára már Ali lesz Horaszán valódi ura²⁴⁰.

A korábbiakhoz képest csendes évben, még a trónörökös születése előtt Cog-ro Mang-po-rje megpróbálja rendbe rakni több kudarcot elszenvedett seregét, s ehhez szorosan kapcsolódva az év nyarán elvégzi a stratégiai fontosságú területen élő 'a-zhák közigazgatási rendezését.²⁴¹ A következő évben pedig a főtanácsos felügyelete mellett összegyűjtik a lakosság, vadak és szelídek családfőinek igazolásait, pontos képet kapnak a hadviselésre kötelezhető férfiak számáról. A helyzet arra utal, a tibeti oldal nem kíván belenyugodni az északkeleti fronton az elmúlt években elszenvedett vereségeibe, melyek még nem értek véget: 743 elején Huang-fu Wei-ming beveszi és lerombolja a tibeti Hongji városát, majd újabb sikertelen próbálkozást tesz Shibao bevételére. Az év végén a császár téli szálláshelyére, Brag-marba érkező kínai követ a trónörökös születése alkalmából kifejezett jókívánságain túl, biztosan egyeztetett a közös határ mentén zajló eseményekről is.²⁴² A tibeti–kínai tárgyalások folytatódnak 744 nyarán a türges fél követével kiegészülve, eredményéről nem tudunk. A tárgyalásokkal párhuzamosan folyik a tibeti hadsereg megújulása, nyáron elkészül a Négy Szarv katonaságának szürke regisztere, majd a tél folyamán elvégzik (közigazgatási) rendezésüket is. Ugyancsak e téltől a császár parancsára az eddig használt vörös jegyzéket (regisztert) sárga

²⁴⁰ Gibb,1923:94-6; Shaban,1970:131-137; Benke,2001:150-51. Hishamot **II. Walid** ibn II. Yazid követi, akit a következő év elején szír katonák ölnek meg, utódját, **III.Yazid**ot (ibn I. Walid) már a szíriai sereg vezetői választják ki, a forradalom kibontakozóban. **II.Merwan** ibn Muhammad (I. Merwan unokája), az egyetlen olyan vezér ekkor, aki képes összefogni és a birodalom ügyeiben felhasználni az egykor az Omajjádok legfőbb támaszának számító szíriai hadtestet. 750 nyarán az egyiptomi Abusszírban éri utol a halál. **Yazid** ibn Umar ibn Hubayra, II.Merwan jelöltje az alkirályi székre. 749-ig őrzi posztját, aztán a kibontakozó forradalom elsodorja őt is, ugyan meghódol Abu-Muslimnak, ám nem sokkal később megölik. **Abu-Muslim** Abdurrahman ibn Muslim al-Khurasani, 746-ban érkezik Mervbe, Ibrahim, al-Abbas ükunokája a forradalom ügyének előmozdításával bízza meg, majd ő lesz a forradalom legerősebb vezére. 749-ben felveszi az *Amir al-Muhammad* címet. Juday gyilkosa al-Harith fia, **Hatim. Ali** ibn Juday **al-Kirmani** horaszáni felemelkedését Abu-Muslim segíti, pusztán taktikai megfontolásokból.

²⁴¹ OTA.290 (ld. fönn), az intézkedés helyszíne **Khu-nye-mon-gang**, a helységről ld. TLTD II:7; Petech,1967:249.

²⁴² OTA.292-294 (743/4): *lugi lo la / btsan po po brang dbyard ra mtshar na bzhugste / blon chen po cung bzang gyis / dbyar 'dun breng du bsduste / pha los gyi byang bu bor / dgun pho brang brag mar na bzhugs / skyi rnam su rgod g.yung gyi pha los cen po bkug / brag mar du rgya'i po nya kvag cung lang pyag 'tsald par lo gcig* – a juh évében, a császár nyáron Ra-mtshar palotájában időzött volt. [’Bro] Cung-bzang főtanácsos a nyári gyűlést Brengbe hívta össze, a családfők igazolásának tábláit kihelyezték. Télen [a császár] Brag-marban időzött, sKy-i-rnamsban vadak és szelídek családfőinek nagy igazolásait összegyűjtötték, Brag-marban Kína követe, Kvag Cung-lang hódolatát fejezte ki, egy év eltelt.

OTAC.1 (743/4 nyár): *...bsduste / bod yul gyi pha los mgo mdzad / dgun po brang brag mar na bzhugste / dgun 'dun blon ce cung bzang gyis rnam su bsduste / pha los bgyis par lo cig* – [a nyári gyűlés Brengbe] lett összehívva, Tibet családfőinek igazolásainak előkészítését elvégezték. Télen [a császár] Brag-marban időzött, a téli gyűlést [’Bro] Cung-bzang főtanácsos rNamba hívta össze, a családfők igazolását elvégezve egy év eltelt. A **rgod-g.yung** (vadak és szelídek) kifejezésről ld. Uray,1971:553-56. Hongji bevételéről: XTS 5:143, 216:6086; HAT:105, a város a Tian-bao éra 2. éve 4. (hold)hónap *ji-mao* napján (743 május 8-án) esett el. **Kvag Cung-lang** követéről ld. Petech,1967:268.

papírral cserélik fel.²⁴³

745 őszén Wei-ming újra Shibaot ostromolja, s támadását Cog-ro Mang-po-rje és a nemrégiben újraszervezett 'a-zha sereg veri vissza, Wei-ming a harcban elveszti segédjét, majd tavasszal posztját is. Longyou katonai vezetése ideiglenesen a Hexiben is azonos posztot betöltő Wang Zhong-si feladatai közé kerül. Azonban ő sem tartja reálisnak az uralkodó által oly kívánatos célt, Shibao bevételét, ami az erődítmény fekvése miatt csak aránytalanul nagy áldozatok árán volna lehetséges. Xuan-zong hajthatatlan, így Zhong-si nem tölthet sok időt új hivatalában.²⁴⁴

A 745-ös év téli gyűlésén is folytatódik a belső megújulás a tibeti közigazgatásban, ugyan nem tudjuk okát, tény hogy közel három évtized szolgálat után mindkét *brung-pát* egyidőben felmentik tisztségükből. Tshes-pong Tre-gong helyét **Cog-ro rMa-gong**, míg Seng-go Phan-la-skyesét **Myang 'Dus-khong** veszi át. Szintén a tél folyamán temetik *jo-mo Khri-btsunt*.²⁴⁵

²⁴³ OTA.295-298 (744/5): *spre'u lo la / btsan po dbyard byang roldu gshegs pa las slar 'khorte / pho brang ra mtshar du btab / rgya'i po nya / cang 'gvan 'ge dang / dur gyis gyi po nya pyag 'tsald / yul yul dmag myi khram skya brtis / dgun po brang brag mar na bzhugs / dgun 'dun skyi sho ma rar / blon chen po cung bzang dang blon skyes bzang gnyis gyis bsduste dmag myi mkhos chen po bgyiste / btsan po bkas khram dmar pa shog shog ser po la spos par lo chig* – a majom évében nyáron a császár északra ment, majd visszatérve rezidenciáját Ramtsharban rendezte be. Kína követe Cang 'Gvan-'ge és a türges követ hódolatukat fejezték ki. Az ország katonáinak sűrke jegyzékét (regiszterét) összeírták. Télen [a császár] Brag-marban időzött, a téli gyűlést a sKyi-béli Sho-ma-raba ['Bro] Cung-bzang főtanácsos és ['Bal] sKyes-bzang tanácsos, e kettő hívta össze, a katonaság nagy (közigazgatási) rendezését elvégezték. A császár rendelete a vörös jegyzéket (regisztert) sárga papírra cserélte, egy év eltelt.

OTAC.2-3 (744/5): *spre'u'i lo la babste / btsan pho pho brang / mtsar bu btabste / bya rol du gshegs / dgun 'dun skyi sho ma rar / blon ce cung bzang dang 'bal ldong tsab gnyis gyis bsduste / ru bzhi mkhos bgyis par lo chig* – a majom éve eljött, a császár [nyári] palotáját mTsar-buba rendezte be, majd Bya-rolba (ld. OTA: *byang-rol-du*, északra) utazott. A téli gyűlést a sKyi-béli Sho-ma-raba ['Bro] Cung-bzang és 'Bal lDong-tsab, e kettő hívta össze. A Négy Szarv (közigazgatási) rendezését elvégezve egy év eltelt.

Cang 'Gvan-'geröl ld. Petech, 1967:268.

²⁴⁴ OTAC.4-6 (745/6 nyár): *bya gagi lo la babste / btsan po pho brang / yar 'brogi yi gang na bzhugs / rgya'i dmag dpon 'ba'tsang kun / kog yul gyi rgya'i khyim po drang ste / dbon 'a zha rje dang / blon mang po rje gnyis gyis mkhar jid par la brgalde / rgya'i ram 'da' jid par du / pun rgon mkhar po cher drangste / rgya phal cher bkum / dgun btsan po brag mar na bzhugs par lo gchig* – a madár éve eljött. A császár [nyári] palotáját a Yar-'brog-béli Yi-gangba rendezte be. Kína tábornoka, 'Ba 'Tsang-kun a Kog-yul-béli kínai katonákat vezeti. dBon 'A-zha-rje és Mang-po-rje tanácsos, e kettő Jid-par váráért harcol, a kínai [sereg] a Ram-'da'-béli Jid-parban Pun-rgon nagy várát támadta. Sok kínai meghalt. Télen a császár Brag-marban időzött, egy év eltelt.

Ram-'da': *ram 'da' / ra mda' yi 'bri tshul gzhan zhig / dgra bo rje 'ded byed mkhan / A mdo dang khams khul gyi yul skad red* (TTH:787 n.106). **Jid-par** azonosítása Shibaoval a két feljegyzés alapján megalapozottnak tűnik. A Longyou irányításában bekövetkezett változásról: JTS 8:219; XTS 5:145; ZZTJ 215:6868. **Wang Zhong-si** életrajzában található, az uralkodóval történt párbeszédéről (levélváltásról) készült feljegyzés szerint Zhong-si megpróbálja meggyőzni Xuan-zongot arról, hogy Shibao bevétele sokkal több áldozatot jelent, mint amennyi haszon várható tőle, ld. JTS 103:3199-3200; XTS 133:4553; ZZTJ 215:6878. Zhong-sit 747 végén menesztik.

²⁴⁵ OTA.299-301 (745/6): *bya gagi lo la / btsan po dbyard 'o dang na bzhugs shing / dgun brag mar na bzhugs / dgun 'dun dra byer 'dus / brung pa zhang tre gong phyung ste / cog ro rma gong bcug pa dang seng go phan la skyes phyung ste / myang 'dus khong bcug pa'i rtsis bgyiste / jo mo khri btsun gyi madad btang bar lo gchig* – a madár évében a császár nyáron 'O-dangban, télen Brag-marban időzött. A téli gyűlést Dra-byebe lett összehívva, a *brung-pa*, [Tshes-pong] Tre-gongot menesztése után Cog-ro rMa-gong kinevezéséről és Seng-go Phan-la-skyes menesztése után Myang 'Dus-khong kinevezéséről feljegyzés készült. Khri-btsun császárné testét eltemetve egy év eltelt.

A következő évben megkezdik a Négy Szarv legelőinek és ugaron hagyott földjeinek (közigazgatási) rendezését, a munkában – melyet csak a következő nyáron fejeznek be – **'Bal sKyes-bzang lDong-tsab** és **Lang Myes-gzigs** tanácsosok segítik 'Bro Cung-bzang főtanácsost. A téli gyűlés során a a Négy Szarv rendezésén túl birodalom adózása kap központi szerepet, kihirdetik az adózás rendjét módosító császári rendeletet, összegyűjtik a befizetett adókat, majd azt **sKyes-bzang sTag-snang** kezelésébe adják.²⁴⁶

Nasr felmentése után egy év alatt, 748-ra Kelet-Horaszán teljes területe Abu-Muslim jelöltjeinek ellenőrzése alá kerül. Februárban Nasr újra Mervet támadja, Abu-Muslim pedig azonnal a város segítségére siet és megrendítő verést mér az ostromlókra. Nasr maga Nishapurba menekül, majd tovább nyugatra, ahol pár hónap múlva meghal. Abu-Muslim rövid két év alatt mindhárom vetélytársát elveszejt.

Abu al-Abbas (749-54) az új *Amir al-Muminin*, elsődleges feladatának az abbaszid ház uralmának a birodalom nyugati felére való kiterjesztését tekinti. Abu-Muslimnak pedig Horaszán teljes területén csak a még Nasr által kinevezett Ziyad és Muslim al-Bahili, azaz

Tshes-pong Tre-gong még 714 nyarán kapta kinevezését, Seng-go Phan-la-skyes pedig 719 nyarán, további sorsuk ismeretlen. **Jo-mo Khri-btsun** a császár lJang-béli felesége a hagyomány szerint (ld.fentebb) lHas-bon anyja, megjegyzendő, hogy a *jo-mo* cím nem csak az uralkodó házastársát illeti meg, gyakran használták előkelő származású hölgyek neve előtt, a nemzetségnév e címmel együtt nem szerepel.

²⁴⁶ OTA.302-305 (746/7): *khyi lo la / btsan por dbyard pho brang na mar na bzhugs / dgun brag mar na bzhugste / blon chen po cung bzang dang blon skyes bzang ldon tsab gnyis gyis / dgun 'dun skyi byar lings tsal du bsduste / ru bzhi 'brog sog gi mkhos bgyis / btsan po bkas / stong sde 'i gle'u thog sla // khral pa gu du spags / blon chen po man chad bro stsalte / bka' nan cen pho mjad nas / 'bangs mgo nag po khral thud stsungs par lo gcig* – a kutya évében a császár nyáron Na-mar palotájában, télen Brag-marban időzött. ['Bro] Cung-bzang főtanácsos és ['Bal] sKyes-bzang lDong-tsab tanácsos, e kettő a téli gyűlést a sKyí-béli Byar-lings ligetébe hívták össze. A Négy Szarv legelőinek és ugarainak (közigazgatási) rendezését elvégezték. Császári rendeletre az ezredek *gle'u-thogját* leszállítják, az adót Gu-ba szállították, a főtanácsos és az alacsonyabb [tisztiséget betöltő] személyek esküt tettek, [a császár] nagy utasításának megfelelően a feketefejú alattvalók adómentességet kaptak, egy év eltelt.

OTAC.6-9 (746/7): *khyi lo la babste / dbyar btsan po na mar na bzhugste / gser khung du rol du gshes / dgun po brag brag mar na bzhugs / mdun ma skyi bya rling tsal du blon ce cung bzang dang / 'bal ldong tsab dang lang myes gzigs gsum gyis bsduste / ru bzhi 'brog sog mkhos bgyis / dgu khol gyi khral phab pha bsduste / blon skyes bzang stag snang la tang btab par lo gchig* – a kutya éve eljött, nyáron a császár Na-marban időzött, majd pihenni gSer-khungba utazott. Télen [a császár] Brag-mar palotájában időzött. A [téli] gyűlést a sKyí-béli Byarling ligetbe ['Bro] Cung-bzang főtanácsos, 'Bal lDong-tsab és Lang Myes-gzigs, ők hárman hívták össze. Négy Szarv leelőinek és ugarainak (közigazgatási) rendezését elvégezték. A dGu-kholból származó adót összegyűjtötték, [őrzését] sKyes-bzang sTag-snangnak hatáskörébe adva egy év eltelt.

A *gle'u-thog* az adózással összefüggő kifejezés lehet, a *gle'u* tag Thomasnál (TLTD III:121a): *rough land*. **'Bal sKyes-bzang lDong-tsab** tanácsos, több általa vezetett sikeres hadjáratról is hírt ad az OTA, 729 nyarán és 734 telén a kínai határ mentén harcol, 737 nyarán Bru-zhába vezet hódító sereget. **Lang Myes-gzigs** neve itt bukkan fel először, Lang és 'Bal tanácsosoknak a császár halálában betöltött szerepéről még lesz szó később. **sKyes-bzang sTag-snang** nemzetségére nem utal semmi, a 750-es évek végén a kínai határ mentén aktív.

Balkh és Tirmidh próbál ellenállni – ők is hasztalan. 750 áprilisában Damaszkusz, majd nyáron Egyiptom is kicsúszik az omajjádok kezéből.²⁴⁷

Kína térvészése Belső-Ázsiában (747-51)

Az OTA ránk maradt szövege a 747/48-as év tárgyalása során félbe szakadt (a papírtekercs következő íve nem maradt ránk), továbbá az OTAC 1. leiratának szövegét is csak 747/8 teléig őrizte meg a tekercestöredék, így fosztva meg bennünket a Khri lDe-gtsug-rtsan uralkodásának utolsó éveiben történt eseményekről szóló beszámolóktól. Az OTAC 1. leiratának utolsó soraiban Bru-zha és Gog-yul, azaz Gilgit és Wakhan elvesztéséről olvashatunk²⁴⁸. Miután a későbbi tibeti irodalomban sem találunk e néhány évről szóló szövegrészeket, a továbbiakban az események számbavételét kizárólag kínai források segítségével oldhatjuk meg egészen 755-ig.

Kína a türgekerek erejének meggyengülését kihasználva a Pamírban szerezne állásokat. 747 elején **Gao Xian-zhi**, a koreai származású tábornok kapja a feladatot, hogy 10.000 lovassal támadja meg Kis-Balurt, s az ott állomásozó tibetieket. Xian-zhi gyorsan cselekszik, néhány hónap múlva nomád harcosokkal megerősített serege már a Pamírban állomásozik, augusztus első napjaiban csapatait három részre osztja, s három úton támadja meg Tibet erődjét Wakhanban, a Pjandzs folyó völgyében álló **Lianyunt**. Beveszi a várost és 3000 katonával kínai helyőrséget állít fel benne, majd tovább indul Kis-Balur felé. Az ősz közepén beveszi a fővárost, **A-nu-yuet**, elfogja az uralkodót és a tibeti Khri-ma-lod hercegnőt, elzavarja a városban székelő tibetiek által kinevezett hivatalnokokat és lerombolja a keletre vezető hidat a

²⁴⁷ Gibb,1923:94-99; Shaban,1970:137-168; Benke,2001:151. **Abu al-Abbas Abd Allah** ibn Muhammad szintén a forradalmi hadsereg választotta. 750 januárjában a Zab-folyó mellett veri II.Merwan seregeit, majd augusztusban a sereg nyugatra menekülő maradékát is Egyiptomban. Csúfneve:*al-saffah* – vérontó.

²⁴⁸ OTA.306 (747/8): *phagi lo la / btsan po po brang na mar na bzhugste / 'brog sog gcod pa'i ring lugs so sor bkye / khu ler chibs...* – a disznó évében [nyáron] a császár Na-mar palotájában időzött, a parancsot, miszerint a legelők és ugarok [összeírása] véget ért, kihirdették. Khu-leben a lovas...

OTAC.9-11 (747/8): *phagi lo la babste / dbyar btsan pho na mar na bzhugs / gog yul du rgya'i byim po byungste / bru sha dang gog stord / dgun btsan po brag mar na bzhugste / dgun 'dun dra'i rtsé gror blon ce cung bzang dang / 'bal ldong tsab dang blon mang po rje dang zhang bring rtsan las stsogs pas bsduste / 'brog sog rtsis kyi mjug bcade / zhing gyi ...* – a disznó éve eljött. Nyáron a császár Na-marban időzött. Wakhanban kínai *byim-po* (határőr)sereg tűnik fel, Bru-zha és Wakhan elveszett. Télen a császár Brag-marban időzött. A téli gyűlést a Dra-béli rTse-groba ['Bro] Cung-bzang főtanácsos, 'Bal lDong-tsab, Mang-po-rje tanácsos, zhang 'Bring-rtsan és mások hívták össze. Legelők és ugarok összeírásának maradékát elvégezték, a földek ...

A *byim-po* kifejezésről: Thomasnál (TLTD II:278 n.4, III:16; NAM:134-5; AFL:16, :17, :19, :41) a tibeti-kínai határ mentén élő nép nevéként szerepel, Wang Yaonál (TTH:78 n.108): *byim po (gyim po) / mtha' mtshams kyi so dmag* – határőr (katona); Richardson (1985:62-63) Thomast követi, a Zhwa'i lha-khang közelében talált kőoszlop szövegében (.7) más népnevek közt találkozunk a kifejezéssel. Mindkét eset lehetséges, ha a határvidéken élő *byim-pok* kínai szolgálatban állnak a határ védelmére, vagy akár, mint itt hódító háborúban. **Gog-yult** Beckwith előbb (1979/2:34) az egykor Afganisztán észak-keleti végén fekvő, Jieshivel, majd (1987:133 n.148): Moriyasut követve a kínai Humi (XTS221b:6255) = Hukan nevekkal, azaz Wakhannal azonosítja.

Suoyi folyón. Kis-Balur elveszett, de Tibetnek maradnak állásai a Pamírban, Nagy-Balurban, Jieshiben, valamint a legmagasabban fekvő hágókon még zavartalan mozoghatnak tibeti karavánok. Xian-zhi előkelő foglyaival még a tél beállta előtt Lianyun érintésével hazafelé indul, a Pamír völgyéből küldi el hivatalos jelentését az elért eredményekről, s csak a tél végén ér el Chang'anba, ahol átadja a királyi párt. Természetesen igen meleg fogadtatásban részesül, 748 február 1-én megkapja kinevezését Anxi és Sizhen katonai parancsnokává. Kis-Balur egykori uralkodója a palotaőrsegnél kap tisztséget, a hercegnő sorsáról nincs adatunk, személye biztosan alku tárgyát képezi a következő években.²⁴⁹

A Pamírban elért sikerek hírére 747 őszenek végén a keleti fronton is tovább támad a kínai fél, Zhong-si – bizonyára Xuan-zong nyomására – újabb ostromot indít Shibao ellen, ezúttal is alátámasztva saját véleményét: sok emberét elveszítve, hiába csatázott, sőt tibeti csapatok aratják le a Jinshi sereg ellátására vetett gabonát. A Huanghe és a Dadong folyók közt fekvő katonai-mezőgazdasági kolónia által felügyelt terület gúnynevet kap: *Tufan mai-zhuang*, azaz tibeti gabonacsíráztató. Xuan-zongnak változtatnia kell, olyan vezetőket keres a nyugati határok mellé, akik képesek áttörést elérni a tibeti csapatokkal vívott csatában. Gyorsan meg is leli emberét, a nyugati türk eredetű **Ge-shu Hant**, akit még Zhong-si nevezett ki maga mellé: 747 telén tehát Longyou új katonai parancsnokot kap, aki – a császár terveinek megfelelően – meggyőző eredményeket képes felmutatni igen gyorsan, kinevezése után rövid időn belül eléri azt, amivel Wei-ming főtanácsos évekig hiába próbálkozott, s amit Zhong-si értelmetlennek tartott: beveszi Shibaot, sőt állandó helyőrséget telepít a városba.

Han rögtön kinevezése után, még a tél folyamán a Qinghai keleti partjaitól délkeletre húzódó védvonal építésével próbálja megvédeni a Shenwei sereget, s még az építkezés közben rátörő tibeti csapatoktól elszenvedti első vereségét. Han nem sokat rágódik a kudarcon, a Shenwei sereggel a Qinghai felé fordul, veri a megállítására küldött tibeti sereget, sőt a tó közepén lévő szigeten, a Longjun fekvő fallal védett várost is sikerül elfoglalnia. Tibet közlekedése a tó

²⁴⁹ A teljes történet: JTS 104:3203-5; XTS 135:6577-78 és 221b:6251-52; ZZTJ 215:6884-87. A XTS 5:146: a Tian-bao ére 6. év utolsó hónapjánál, a *gui-chou* nap (748 január 16) eseményei után említi Gao győzelmét Kis-Balurban. Gao útja Anxitól Telemanig és a támadó csapatok útvonalai: JTS 104:3203-4; ZZTJ 215:6884-85, a ZZTJ szerint Xian-zhi a 7. (hold)hónap *bing-zi* napján, 747 augusztus 12-én ér Lianyun alá. A Lianyunben felálló kínai helyőrség létszámát illetően nem egyeznek forrásaink: JTS109:3298: 3000 fő, de CFYG999:19r-19v:11724: 2000 fő; XTS221b:6252: 1000 fő. **A-nu-yue** bevételét és Khri-ma-lod elfogását Si-ma Guang az éra hatodik évének (747/48) 12. (hold)hónap *ding-mao* napjára (748 január 30) teszi, majd említi egy levelet, melyben még a 8. (hold)hónap folyamán (747 szeptember 9 és október 8 közt) Xian-zhi arra bízta az ország uralkodóját, fogja el és adja át neki a tibeti hercegnőt (ZZTJ 213:6885-6).

Gao Xian-zhi életrajza: JTS 104:3203-07; XTS 135:6576-79; kinevezése *jie-du-shivé* 747. 12. (hold)hónap *yi-si* napján, 748 január 8-án történt: ZZTJ 215:6884-87. Xian-zhi segédje, az egyik sereg vezetője, majd a Wakhanban hagyott helyőrség vezetője: **Bian Ling-cheng**, **Lianyun** a mai Sarhad, a Pjandzs völgyében, **Suoyi** és a Pjandzs azonosításáról: Chavannes, 1903:154 n.d., **A-nu-yue**ről: Beckwith, 1987:132 n.143, a XTS221:6251-ben Yeduo. **Suoyi** folyóról: Beckwith, uo: n.144: azonosítatlan.

környékén kevésbé biztonságos, de Shibaot még védik.²⁵⁰

Han mindenre elszánt, úgy számol egy mindent eldöntő rohammal be tudja venni a várost, ha nagyságrenddel növeli meg az ostromló sereg létszámát. 749 nyarán Longyouból és Anxiből válogatott katonáit Shuofang és Hedong tartományokból 10.000 íjással erősíti meg, majd – már indulása után – türges csapatokkal egyesülve, összesen 63.000 emberrel rátör Shibaó néhány ezres helyőrségére. Terve végső soron beválik, hatalmas, több tízezres emberáldozat árán, egyetlen, három napig tartó rohammal beveszi a várost, ahol kínai helyőrséget alapít **Shen-wu** néven. Még az év vége előtt hazatérhet, hogy gazdag jutalmát átvegye.²⁵¹

Még 749 őszen újra hírt hallunk a nyugati végekről is. Tokharisztán *yabghu*ja beadványban jelzi Xuan-zongnak, hogy bár Xian-zhi helyőrséget hagyott maga után Wakhanban, a helyzet nem túl biztató. A helyi lakosság nem képes megoldani a helyőrség ellátását élelmiszerrel, a több ezer katona igényeit a legkézenfekvőbb módon Kasmírból behozott behozott áruval volna lehetséges pótolni. A karavánok közlekedésével azonban komoly problémák vannak. Wakhan déli szomszédja, a Hunza-völgyi Gilgit még mindig tibeti érdekeltség, sőt igen komoly akadályt jelent egy apró hercegség is a Kunar völgyében. A szóban forgó hercegség, a Tokharisztánnal határos **Jieshi** még a Khri-ma-lod házassága kiváltotta áramlatban ajánlotta fel szövetségét Tibetnek, amit ma is komolyan vesz. A völgyben futó kereskedelmi utak mentén végig tibeti erődítmények állnak, az út forgalmát teljes egészében kezükben tartják. A *yabghu* Tang sereget kér Kis-Balurba vezényelni, megoldandó az ellátmányt – és nyilván a kereskedők portékáit – szállító karavánok közlekedését. Xuan-zong pedig teljesíti kérését. Xian-zhi vezetésével Anxiből indulnak katonák és átvonulva Kis-Baluron, megtámadják Jieshit. A támadás átmeneti sikert hoz, Xian-zhi a magasabban fekvő hágókra szorítja a tibeti csapatokat, trónfosztja a helyi királyt, majd még a tavasz folyamán császári kinevezéssel új uralkodót iktat be. Kasmír piacai újra nyitottak Wakhan lakosai és az ott állomásozó katonák

²⁵⁰ JTS 103:3200-01, :196a:5235; XTS 5:146, 216a:6086-87; ZZTJ 215:6879, :6896-7; Bushell,1880:39; HAT:105. **Ge-shu Han** az öt nyugati türges törzs egyikéből, a ge-shu törzsből származik, életrajza: JTS 104:3111-3216; XTS 135:4569-74. A tibeti aratásról: JTS 104:3212; ZZTJ 215:6877.

Csak az XTS szerzőjének figyelmetlensége folytán kerülhet a Tibetről szóló fejezetben Ge-shu Han kinevezése és Shibaó elfoglalása a 744-es év eseményeihez (XTS 216a:6086-87), a rendelkezésünkre álló adatoknak megfelelően Zhong-si menesztése, Han kinevezése a Tian-bao éra 6. évének 11. (hold)hónapjának *xin-mao* napján, azaz 747 december 25-én történt (JTS 103:3200, 196a:5235; ZZTJ 215:6879), első vereségéről, az azt követő azonnali támadásról a Qinghai ellen: JTS 104:3212-13; XTS 135:4571; ZZTJ 215:6892. **Longjuról**: ZZTJ 215:6892, a szigeten fekvő város új neve **Yinglong** lesz.

²⁵¹ Shi-bao ostromáról: JTS 9:223, 103:3201, 104:3213, 196a:5235; XTS 5:146; ZZTJ 216:6896; CFYG 992:11655, a város bevételére a 749-es év nyarán, a 6. (hold)hónap *yi-mao* napján, 749 július 11-én kerül sor (XTS 5:146), az új sereg, **Shenwu** felállítását az év szökőhónapjának (itt az év 6. hónapja után) *yi-chou* napjára, 749 július 21-re esik (JTS 9:223; ZZTJ uo.; CFYG uo.). Han elfog egy tibeti tanácsost (XTS 216a:6087), akiről nevén túl (**Wu-lun-yan-guo**) csak titulusát tudjuk: *xiang* („állami tanácsos”). Han két segítőjét megnevezi a JTS (104:3213): Gao Xiu-yan és Zhang Shou-yu. Han megjutalmazásáról: JTS 104:3213; XTS 135:4570.

számára is.²⁵²

Fergána és Taskent királya közt 750 elején kirobbant viszályba Fergána bevonja az épp jó helyen járó kínai sereget. Az eseményekről a hazaúton értesített Xian-zhi segít szövetségesén, előbb egyezséget köt a taskenti uralkodóval, majd az év végén orvul megtámadja és beveszi a várost, legyilkoltatja lakosságát, a munkaképes fiatalokat rabszolgaként magával viszi, sőt igazán előkelő foglyokat is ejt: elfogja a város királyát és a vele szövetségben álló türges kagánt. Az újabb diadalról személyesen számol be Xuan-zongnak. 751 tavaszán ér haza, s adja át az elfogott előkelőségeket a császárnak – az előbb említett taskenti királyon és a türges kagánon kívül – Jieshi uralkodóját, és néhány tibeti főnököt.²⁵³

Taraz: csata Belső-Ázsiáért

Xian-zhi taskenti vérfürdőjét a foglyul ejtett király fiának sikerül túlélnie, aki azonnal Szamarkandba siet és a várost kormányzó Ziyadtól kér segítséget Kína ellen. Ziyad pedig továbbítja a kérést Abu-Muslimhoz. A kormányzó megadja a kért támogatást, gyors toborzás után Tokharisztánból indít vegyes nemzetiségű erősítést, amely 751 májusában érkezik Szamarkandba, hogy betagolva Ziyad seregébe a végső előkészületek után a Tang erők ellen vonuljon. Xian-zhi érzi a veszélyt, maga is növelni szeretné serege létszámát, több tízezer karluk zsoldost fizet meg, majd már út közben fergánai és türges katonákat is maga mellé állítva készül megütközni az egyesült taskenti-arab erőkkel. A csatára a hetedik (hold)hónap során, Taskenttől északkeletre, az Athlakh lábánál, a Talas folyó bal partján fekvő Taraz mellett kerül sor. Gao – miután karluk szövetségesei a csata előtt ellene fordultak – nem volt képes komoly ellenállásra, Ziyad csapatai néhány nap alatt megsemmisítő verést mérnek rá. Xian-zhi maga megmenekül, de több tízezer katonája a csatatéren marad.²⁵⁴ A vereség azonban nem emiatt maradt fájó emlék Kína történetében. Bár néhány kis állam, mint Sugh, Khwarezm és Tokharisztán Xian-zhi veresége után is küld segélykérő leveleket, segítséget

²⁵² XTS 221b:6252; ZZTJ 216:6897-98; CFYG 965:4v (:11349), 975:21r (:11458). **Jieshi** területén találkoznak a Kis-Balurt Kasmírral és a Nagy-Balurt Tokharisztánnal összekötő utak a Kunar folyó völgyében. A hercegségről ld. Enoki,1977:86-91; Jettmar,1977:416. A yabhgu levelének érkezésével párhuzamosan Wakhan királya ismeretlen okból Chang'anba utazik, s engedélyt kér letelepedni. Xuan-zong a palotaőrsgbe nevezi ki, ZZTJ 216:6897; CFYG 975: 21v (:11458). Xian-zhi valószínűleg a 2. (hold)hónap során, vagyis 750.március 13 és április 11 közt indul útra. Jieshi új uralkodójának beiktatása pedig a Tian-bao éra 9. év harmadik (hold)hónap *geng-zi* napján, azaz 750 április 22-én történt, ZZTJ:216:6898. Ayabhgu beadványának fordítását ld. Chavannes,1903:215-16.

²⁵³ Taskent lerombolásáról JTS 109:3298; ZZTJ 216:6901, a hazaérkezéséről: JTS uo., XTS 5:148, 216a:6087; ZZTJ 216:6904. Xian-zhi újabb elismeréseiről: JTS 104:3206; ZZTJ uo. A város lerombolására 751 januárjában, Xian-zhi hazaérkezésére pedig még a negyedik (hold)hónap kezdete (751 április 30) előtt kerül sor.

²⁵⁴ JTS 109:3298-99; XTS 5:148, 138:4616; ZZTJ 216:6907-08; Gao seregében 30.000 nomád harcolt, a Taraz/Athlakh melletti csatáról ld. még: Chavannes,1903:142, :297; Gibb,23:96; Dunlop,1965:326-30; Shamolin,1964:66; Beckwith,1987:138-40 Az összecsapás időpontja a 7. (hold)hónap, 751 július 27-e és augusztus 25-e közti időszak.

nem kaphattak, nem maradt Tang bástya a Tarim-medencétől nyugatra. Az egységes nyugati türk erő eltűnésével, majd Kína kiszorulásával Transzoxánia védelem nélkül marad, az abbaszidok felügyeletét, a muszlim hit terjedését a térségben külső erő nem veszélyezteti. A kínai befolyás nyugaton örökre véget ért. Abu-Muslim azonban megértette, hogy a nagy szomszédal célszerűbb lesz az együttműködést keresni, ebbéli hajlandóságának kifejezésekképpen a csatát követő évben három küldöttsége érkezik Chang'anba. Tibet a csata előtt már csak Nagy-Balurig bírt érdekeltséggel, Kína kiszorulásával, aztán a Kasmíri Királyság gyengülésével, majd összeomlásával most zavartalanul építheti tovább kapcsolatait a Hindukus-Karakoram-Pamír térségében, hogy néhány évvel később a Négy Helyőrség megszerzéséért harcba induló tibeti seregek biztonságban, kényelemben vonulhassanak fel ott.

Kína a keleti fronton további stratégiai győzelmeket könyvelhet el. 750-751 telén egy eddig ismeretlen kínai hadvezér, **Wang Nan-de** több verést mér Tibetre, támadja Tibet „Öt hídját” és elfoglalja **Shudun** városát.²⁵⁵ Az igazi csapás csak eztán jön, Ge-shu Han beveszi a tibeti **Hongji** és **Damomen** városokat és visszafoglalja Jiuqu teljes területét. Jiuqu, vagy a Huanghe nagy kanyarja fölötti felügyeletet még Jin-cheng érkeztekor, mintegy nászajándékkul adta Xuan-zong. A területet a következő négy évtized során alaposan megerősítették és ez lett a Longyou déli részén fekvő városok fosztogatására induló tibeti támadások legfőbb alappontja, a császár minden erőt megmozgatott visszaszerzéséért, s most, hogy sikerült, Han azonnal megbízást kap, ossza fel Jiuqu újra *jun*ökre és *xian*ekre, azaz tagolja vissza területét a kínai közigazgatásba. Han két év alatt végez feladatával, majd megerősítendő munkáját, három új, állandó sereget állít fel a térségben.²⁵⁶

IJang

Úgy kétezer lival délebbre, Kína aggódva figyeli egy alig száz esztendeje alapított kis hercegség növekvő aktivitását. A mai Yunnan területén, a Dali tótól délre fekvő **Nanzhao** uralkodója a környéken élő törzsek együttműködésének élére áll, s együttes támadásaik következtében Kína területe és adófizetőinek száma egyaránt csökken, majd rövidesen elveszti az ellenőrzést az Indiát délről közelítő karavánutak felett is. 750-ben **Ge-luo-feng**,

²⁵⁵ ZZTJ 216:6901, a katonai akciók a 12. (hold)hónap *yi-hai* napján kerültek feljegyzésre, 751 január 22-én. A siker következtében Nan-det előléptetik: Guanxi *you-yi-shijé*ből a Baishui sereg parancsnoka lesz, életrajza nem maradt fenn. Az „Öt híd” és Shudun fekvéséről nincs adat.

²⁵⁶ XTS 216a:6087; Bushell,1880:39; HAT:105-06. A három új sereg: a Shenci *jun* Lintaotól nyugatra, a Jiaohe *jun* Jishitől nyugatra és a Wanxiu *jun*, utóbbi elhelyezkedéséről nincs további adat. A XTS évkönyveiben csak Jiuqu újracsapása befejeztével számolnak be a terület visszaszerzéséről is, 754 harmadik (hold)hónapjában (754 március 29 és április 26 közt), XTS 5:150. A JTS-ben nincs szó ezen eseményekről.

Nanzhao uralkodója 32 várost foglal el, s kétszer veri a kínai sereget.²⁵⁷ A következő év fejleményei csak tovább gyengítik Kína amúgy is gyenge állásait. Tibet követe érkezik Nanzhaoba, ahol a két hatalom szövetséget köt, és közös támadást indít **Louan** ellen. Jiannan katonai parancsnoka, **Yang Guo-zhong** nem képes kezelni az új helyzetet, bár Xuanzongnak küldött jelentése szerint hatvanezres yunnani sereget vert és elfoglalta Hongzhou három városát, a valóság egészen más képet mutat. A fenyegető szövetség hírére reagálva, Guo-zhong még 752-ben három útvonalon indul Nanzhao ellen, s mindhárom útvonal súlyos vereséghez vezet. Két évvel később **Li Mi**, Jiannan *jie-du liu-hou*ja többszázvezres hódító sereggel érkezik **Erhai** északi részére, de sikerre ő sem számíthat, Ge-luo-feng és szövetségesei rövid úton megsemmisítik csapatait, **Li Mi** maga is életét veszti. A Tibet által segített Ge-luo-feng birodalma 754-re magában foglalta Yunnan keleti és Guizhou nyugati részét.²⁵⁸ A délkeleti szomszédal kötött szövetségről megemlékezik az OC is. Bár a megállapodás részletei rejtve maradnak, megtudhatjuk a behódoló országot, Fehér Myva királyának és egy tanácsosának nevét: **Kag-la-bong** és **Dvan-cung-kog**, valamint három tényt: Myva 'Jang része, Kag-la-bong a *gcung* (öccs) címet kapta és Tibet rendelkezésére bocsátotta az elmúlt években Kínától zsákmányolt területeket, a hozzájuk tartozó várakkal, erődökkel együtt.²⁵⁹ Tibet az északkeleten elszenvedett veszteségeiért Yunnanban próbálja

²⁵⁷ **Nanzhao** felemelkedéséről ld. Stott,1963:190-220; Marks,1978:3-26; Ecsedy,1993:3-28. Két egykorú kínai nyelvű forrás maradt ránk: a *Man-shu* és a Tai-pu felirat, ld. Petech,1987:1082-83. A 750 évi hódításokról: XTS 5:147. **Ge-luo-feng** 749 és 779 közt uralkodik, az uralkodó dinasztiát Tang forrásaink még Man néven említik, később Da-liként, a főváros **Manhua**, majd Tai-pu, végül Da-li. A **Dali tó** ismert még Erhai vagy Xi Erhai neveken is.

²⁵⁸ A kínai fél a Tian-bao éra 11. évében az első hónap első napján (752 január 21-én) regisztrálta, hogy Man Ge-luo-feng (a tibeti források Kag-la-bongja) a *zan-bu zhong* (vö. tibeti *btsan-po gcung*) címet kapja a tibeti uralkodótól, ld. Stott,1963:200; Ecsedy,1993:8. A tibeti követ Dengquan körzetébe érkezik, vagyis az ország fővárosa, Dali szomszédságába. **Yang Guo-zhong** a császár ágyasa családjának feje, a hatalmas Li Lin-fu legfőbb vetélytársa, majd utódja a főtanácsosi székben, életrajza: JTS 106:3241-47; XTS 206:5846-52; származásáról: ZZTJ 215:6867-68; hamis jelentéséről: XTS 5:149, 216a:6087. A három kínai sereg vereségéről: XTS 5:150, JTS 9:228; Stott,1963:199-200. A 754-es győzelemről: JTS 9:228; XTS 5:150 (a 6. (hold)hónap *yi-chou* napján, azaz 754. június 25-én, az összecsapás folyamán Ge-luo-feng harcosai 200.000 kínai katonát mészárolnak le, ld. még Chavannes,1903:298.

754-ben új leltár készült a Tang Kínáról: az ország területe 321 tartományra (*jun-fu*, az egykori *zhouk* új neve), 1538 járásra (*xian*) és 16.829 körzetre (*xiang*) van osztva, ahol 9.619.254 családban 52.880.448 lakos él, ld. JTS 9:229.

²⁵⁹ OC1.:343-351: *lho phyogs kyi smad na 'jang dum myva dkar po zhes bya ba 'i rgyal po sde myi cung ba zhiq 'dug pa / rgyal po thugs sgam po 'i rlabs dang thabs kyis bka' stsal te / myva 'i rgyal po kag la bong zhes bya ba // 'bangs su pyag 'tshal nas / thabs gcung stsal te / myi mang gi snon btob / yul che 'i ni 'dab bskyed do // 'jang gi rgyal po bod kyi 'bangs su bzhes pas // rgya 'i chab srid la yang shin du dma' zhing / myi bde bar byas so // 'jang myva 'i rgyal po lta zhiq rgya la lta lta ba las // rgya rjes dgrar blangste // btsan po khri lde gtsug brtsan gyi zha sngar glo ba nye nas / rgya yul phab kyis ni yul dang // mkhar du bchas te pul / g.yul sprad kyisni / rgya btsan lug lta bskyang so / 'ung nas btsan po khri lde gtsug brtsan gyi zha sngar // phang dang gi khag mo cher // kag la bong gi blon po / dvan cung kog pyag tshal ba 'i tshe // btsan po rjes 'bangs kyis mgur blangs pa tshig la – lenn, délen 'Jang Fehér Myva elnevezésű részének királya nem kevés alattvalóval bírt. A király bölcsessége erejével és szertartásokkal nyilatkozta ki. Myva Kag-la-bong nevű királya alattvalóvá behódolt. A [császár] az öccs (*gcung*) címet adományozta [Kag-la-bongnak], sok ember átadásával az ország mérete megnőtt. Azzal, hogy 'Jang királya tibeti alattvalónak vallotta magát, a kínai birodalmnak nagy megaláztatást és*

kárpótolni magát. A kis délkeleti királyság által az előző évek során elfoglalt területeken igen fontos kereskedelmi út fut, amelyen haladva Burma érintésével érhető el India. Az itt közlekedő karavánok megadóztatása pedig ugyanolyan jól jövedelmez, mint a Selyemút északra fekvő ösvényei.

Kína legkomolyabb problémái belülről fakadnak. Xuan-zong uralkodása alatt hatalmas anyagi áldozatokkal építi ki északi és nyugati határainak védelmét, állandó seregeket telepítve a határmenti tartományokba. Mivel komolyabb létszámot igénylő katonai műveletekben jelentős szerep jutott a környéken mozgósítható nomád harcosoknak, egyre több kiváló képességű, céltudatos nomád vezér kap tisztséget a kínai határvédelemben. 751-re a helyzet odáig jutott, hogy Jiannan kivételével valamennyi határmenti tartomány katonasága idegen parancsnok kezében van. Anxi a koreai Gao Xian-zhi, Longyou a türges Ge-shu Han, Fanyang és Pinglu a félig szogd, félig türk **An Lu-shan**, Hexi és Shuofang pedig utóbbi unokaöccse, An Si-shun kezén van. A keménykezű Li Lin-fu 752-ben bekövetkező halála után legfőbb ellenlábasa, ekkor az egyetlen kínai katonai parancsnok, Yang Guo-zhong kap kinevezést a főtanácsosi székbe, ezzel párhuzamosan pedig egyre jobban kibontakozik az An Lu-shan és Ge-shu Han közti ellentét. An és unokaöccse négy tartomány katonaságát irányítja, Han csupán egyet, mégis igen jó helyzetben van, serege 143.000 katonát számlál, övé a legnagyobb és a legtapasztaltabb lovasság, valamint ő felügyeli Longyou állami legelőit, melyektől a birodalom teljes lóállománya függ. A pattanásig feszült helyzetben An Lu-shan maga mellé gyűjti legjobb katonáit és vér nélkül bevonul Luoyangba, majd Chang'anba is. Han kivonja katonáit a határmenti helyőrségekből, de nem vonul fel An ellen, marad Longyouban, s megszállja a hágókat, elzárva a nyugatra tartó utakat. Xuan-zong uralma véget ér.²⁶⁰

Jiuqu elvesztése az utolsó, a két ország kapcsolatában történt esemény, melyről kínai forrásaink megemlékeznek Xuan-zong uralkodása alatt. Tibet az új helyzetben a Pamír

boldogtalanságot okozott. Mivel a 'Jang-béli Fehér Myva királya küllemre kínainak látszott, [miután felismerte tévedését] a kínai uralkodó ellenséggé nyilvánította őt. A császár Khri lDe-gtsug-rtsan előtt lojális volt, az [általa] elfoglalt kínai területeket és erődöket [Tibet rendelkezésére] bocsátotta, az átengedett sereg a kínai foglyokat báránként őrizte. Aztán a császár, Khri lDe-gtsug-rtsan előtt, a Phang-dang-béli Khag-mo-ceben, amikor Kag-la-bong tanácsosa Dvan-cung-kon hódolatát fejezte ki, a császár, az úr alattvalói énekét hallgatta.

Ecsedy (1993:8) jelzi, a szövetségkötés napján használják először a kínai naptárt Nanzhaoban, amit Kína először tekintélyének elismeréseként értelmzett, talán e látszathasonlóságra utalnak az OC fenti sorai is. Nanzhao igen hatékonyan képes a kínai kormányzati eszközöket saját körülményeihez igazítva alkalmazni, ld. Stott,1963:210-19; Ecsedy,1993:3-5. Fehér és Fekete Myva l'Jang két körzete, ld. fönn, n.11.

²⁶⁰ **An Lu-shan** életrajzai: JTS 200a:5367-72; XTS 225a:6411-21; An, Ge-shu Han és Yang Guo-zhong közti súrlódásokról ld. ZZTJ 217:6923-24, :6929-32; a lázadásról: JTS 9:230; XTS 5:150-51; ZZTJ 217:6932-50; valamint Pulleyblank,1955; CHC/3: 453-61,;468-86, :561-71. Han csapatkivonására még a Tian-bao éra 14. évében, valamikor a 12. (hold)hónap *geng-zi* napja (756 január 21) után kerül sor, ld. ZZTJ 217:694344.

vidékén megtört kapcsolatait építi tovább, hogy lassan ismét tibeti, vagy általuk kinevezett helyi főnökök köszönthessék az India és Kína közt közlekedő karavánokat. Délkeleten pedig a formálódó Nanzhao szövetségének segítségével ellenőrzése alá vonja a Kínát Indiával délen összekötő utat is. Nincs üzletkötés a két ország közt a tibeti adók megfizetése nélkül. A belső feszültség erősödésével Kína ereje csökken, hamarosan a Sárga-folyó nagykanyarja is újra tibeti kézre kerül.

755. Khri lDe-gtsug-rtsan haláláról

Khri lDe-gtsug-rtsan haláláról – ahogy az illik – minden középkori tibeti forrásunk megemlékezik egy hasonló mondattal: Mes-Ag-tshom hatvanharmadik életévében, a Yar-'brog-béli sBa ligetben hunyt el, síremlékét a Mu-ra hegyre, atyjáétól balra építették fel, neve: lHa-ri gtsug-nam. A mondat szerkezete, s a benne szereplő tények majd minden forrásunkban azonosak, eltekintve a tulajdonnevek betűzésében fellelhető jelentéktelen eltérésektől. A halál okára csak a BZH2-ben és a dPa'-bo gTsug-lag által gyakran idézett rBa'-bzhedben találunk utalást, miszerint a császár lovasbaleset áldozatává vált, akárcsak a néhai lHa-dbon, útban a kínai hercegnő felé. Több szerző is említi a tényt, hogy a fiú, Khri Srong-lde-brtsan 13. életévében jár apja halálakor.²⁶¹

Korabeli tibeti forrásaink között is találunk szövegrészeket, melyek a császár halálával kapcsolatosak. A haláleset körülményeiről nincs adat a Tunhuangi dokumentumokban, viszont a Lhászában található feliratos köoszlop, a Zhol *rdo-ring* déli oldalának szövege éppen Khri lDe-gtsug-rtsan halálának tárgyalásával kezdődik. Pontosabban az addigi *rje-blas*, **Ngan-lam sTag-sgra Klu-khong** szerepének leírásával a császárgyilkosság körüli eseményekben. A gyilkosság szót használjuk, mivel a szöveg szerint a császár halálát egyértelműen az okozza, hogy két tanácsosa, **'Bal lDong-tsab** és **Lang Myes-gzigs** a császár „testében kárt tettek”. A két tanácsos már közel jár a Khri Srong-lde-btsan elveszejtéséhez is, amikor Ngan-lam leleplezi az ifjú trónörökös előtt apja gyilkosait, amiért persze gazdag jutalomban részesül.²⁶² Az OTAC szövege megerősíti a Zhol *rdo-ring*on olvasottakat. A

²⁶¹ GSM2:201.20-202.2; ugyanezekkel az adatokkal dolgozik a DTC:300.20-21; LDE:120.17-19; NYC:296 a.6-b.3; BZH2:7.17; DP1:72b.1, :75a.3-7; DM1:36.15-16; VDL1:53.18-19; A DKM (:82.1-7) is e hagyomány fennmaradásáról tud, de jelzi a Tunhuangi szövegek és a Zhol *rdo-ring* felirata szerint is Mesát tanácsosai ölik meg, Lang és 'Bal. A lovasbaleset okozta elhalálozásról: BZH2:7.17; DP1:75a.7. a dBa'-bzhed legrégebbi ismert változata igen szűkszavú: „A császár és a hercegnő (!) elmentek”, BZH3:4a.5. sBa ligetről: GSM3:362 n.1168.

²⁶² ZHOL S.1-20: *btsan pho khri lde gtsug rtsan gyi ring la' // // ngan lam klu khong gis // glo ba nye ba'i rje blas byas pha // 'bal ldong tsab dang / lang myes zigs / blon po chen pho byed byed pa las / glo ba rings nas // btsan pho yab khri lde srong rtsan gyi sku la dard te / gdung du gshegs so // btsan pho sras khri srong lde btsan gyi sku la ni dard du nye // bod mgo nag po'i srid ni 'khrug tu byad pa las / klu khong gis / 'bal dang / lang glo ba rings pa'i gtan gtsigs / btsan po sras khri srong lde brtsan gyi snyan du gsold nas 'bal dang lang glo ba rings / bden par gyurd te / khong ta ni bkyon phab ste // klu khong glo ba nye'o* – Khri lDe-gtsug-rtsan császár idején

tudósítások a 755/56-os év nyarán indulnak újra, a császár ekkorra már halott. A nyár folyamán szétkergetik a császár udvaroncait, majd a következő, a két tanácsos ügyéhez kapcsolódó intézkedések kerültek feljegyzésre: még e nyáron száműzik és az északi mTong-sodban telepítik le a kegyvesztett Lang és 'Bal földjeihez tartozó *branokat*, a téli gyűlésen számba veszik vagyonukat, majd a következő év nyári gyűlésén vagyonuk maradványát is összeírják. A két tanácsos tehát a legsúlyosabb büntetést kapja, a vád pedig, ami alatt elbuktak – ahogy azt a Zhol *rdo-ring* szövege nevesíti – a császár testében való károkozás volt.²⁶³

Az ifjú Khri Srong-lde-brtsan csak 756/7 nyarán foglalhatja el a trónt, tehát a hagyománynak megfelelően 13. életévét betöltve, felnőtt férfiként, mindez azt is jelenti, Tibetben közel egy éven át nem volt névleges uralkodó. A DP-ben a rBa'-bzhedre hivatkozva azt olvashatjuk, mivel a koronaherceg kiskorú volt, az uralmat nagybátyja, **Ma-zhang Khrom-pa-skyes** szerzi meg. A BZH3 részletes beszámolóval áll elő a császár halála után történekről. Eszerint a birodalomban buddhizmus ellenes forradalom veszi kezdetét, melynek vezetője maga Ma-zhang, társai pedig **sNa-nam Khri-tog-rje Thang-la-'bar** és **Cog-ro sKyes-bzang rGyal-gong**. A Ra-mo-ceből a Wen-cheng által hozott Shakya-mu-ni szobrot visszavinnék Kínába, de a szobor, melyet addig egy ló probléma nélkül képes volt szállítani, útközben egyre

Ngan-lam Klu-khong lojális *rje-blasként* szolgált. 'Bal lDong-tsab és Lang Myes-gzigs, bár főtanácsosok voltak, hűtlenné váltak. A császár, az apa, Khri lDe-gtsug-rtsan testében kárt tettek, [így ő] elhunyt. A császár fia, Khri Srong-lde-brtsan testében való károkozáshoz is közel [jártak]. A feketefejű tibeti alattvalók birodalma nyugtalanságban van, Klu-khong viszi meg a 'Bal és Lang hűtlenségéről szóló híreket a császár, a fiú, Khri Srong-lde-brtsan számára. Miután 'Bal és Lang hűtlensége beigazolódott, elítélték őket. Klu-khong lojális volt.

A *rje-blas* tisztségéről: TLTD III:5-6; Richardson,1952/1:2, :20, 1985:7; Lalou,1955:205; Beckwith,1983:2 n.6; Coblin:63-67. 'Bal sKyes-bzang lDong-tsab neve 729 nyarán bukkant föl először, ő váltja 'Bro Cung-bzangot a főtanácsosi székben valamikor 747 és 748 fordulóján, posztját csak kegyvesztésekor adja fel, **Lang Myes-gzigs**ről, mint a nyári gyűlés egyik szervezőjéről 746 nyarán hallunk. Bizonyos Lang-bu mTha'-la-btsan és dBal sKyas-bzang Lo-tsab kegyvesztésének tényét említi a LDE (:120.5-6), igaz lDe'u Jo-sras dBa's Khri-gzigs (705-721) és 'Bro Cung-za (727-747/8) tanácsosként töltött éveiről szóló közlései között helyezi el az eseményt.

²⁶³ OTAC.12-16 (755/6): [*lug gi lo la babste...*] *yab gyi khor pha dag dmag myis phab / stong sar stong sde gsum gyi stong dpon bskos / lang 'bal gyi bran spyugste / mtong sod du bton / blon khri bzang dang zhang stong rtsan gnyis gyis / mkhar te'u cu phab / rma grom phyir bcugste / zhang mdo bzher rma grom gyi dmag dpon du bka' stsald / mdo smad gyi dbyar 'dun dbu le lam nag du / blon khri sgra dang / mang rtsan 'phan gang dang / blon mdo bzher las stsogs pas bsduste / te'u cur dra ma drangste / dgun 'dun zhang rgyal gzigs gyis rag tagi kog du bsduste / lang 'bal bkyon bab pa'i nor brtsis par lo cig* – [a birka éve eljött...] az apa [a császár] kíséretét (udvaroncait) és katonáit szétkergették, sTong-sar három ezredének vezetőit kinevezték. Lang és 'Bal *branjait* száműzték, mTong-sodba telepítették. Khri-bzang tanácsos és sTong-rtsan nagybátya **Te'u-cu** várát elfoglalták, rMa-gromot visszaszerezték. mDo-bzher nagybátya a rMa-grom [ezredének] vezetőjévé fölesküdt. mDo-smad nyári gyűlést dBu-le-lam-nagba Khri-sgra tanácsos, Mang-rtsan 'Phan-gang, mDo-bzher tanácsos és mások hívták össze. Te'u-cuba hódító sereget vezettek. A téli gyűlést rGyal-gzigs nagybátya a Rag-tag-béli Kogba hívta össze. A kegyvesztett Lang és 'Bal vagyonát összeszámolva egy év eltelt.

OTAC.16-19 (756/7): *spre'u lo la babste / dbyar btsan pho zung kar na bzugs / btsan po'i mtsan khri srong lde brtsan du 'ond / cab srid phyag du bzhes / 'bangs mta' bzhi la bka' sho cen pho phyung / dbyar 'dun glagi bu cung du blon skyes bzang rgyal kong gyis bsduste / lang 'bal gyi nor gyi mjug brtsis /* – a majom éve eljött, nyáron a császár Zung-karban időzött, császári nevét: Khri Srong-lde-brtsan kihirdették, a birodalom irányítását kezébe vette, a négy égtáj [minden] alattvalójára magas adókat vetett ki. A nyári gyűlést a Glag-béli Bu-cungba sKyes-bzang rGyal-kong tanácsos hívta össze, Lang és 'Bal vagyonának maradványát összeszámolták.

A **bran** földműves rétegről ld. Róna-Tas,1955:261-63; Stein,1972:131; Sperling:30-31. **Te'u-cu** valószínűleg a főként qiangok lakta Taozhou.

súlyosabb lesz, végül mozdítani sem tudják, s tehetetlenségükben eltemetik. Ma-zhang hatalomátvétele nem lehetett váratlan esemény, hiszen ő a trónörökös anyai nagybátya, a *zhang* cím viselője, elképzelhető persze, hogy idegen származása miatt érték őt támadások, s ezek vezettek kisebb-nagyobb összecsapásokhoz. Lang és 'Bal neve nem szerepel Ma-zhang szövetségesei közt. Egy esetleges anti-buddhista forradalom lefolyásáról nincs máshonnan adatunk, így valódiságát sem tudjuk alátámasztani. A *rdo-ringok* feliratait, a Tunhuangban előkerült korabeli szövegek egyike sem ejt szót a buddhizmus üldözéséről.²⁶⁴

Az üresen álló trón – akárcsak az esetlegesen zajló belviszály – nem jelent akadályt az ország ügyeinek haladásában. Az An Lu-shan vezette puccs a Tang-ház minden erejét leköti, a határokról a birodalom belsejébe hívják vissza a katonákat, a tibeti katonai vezetés nem hagyja kihasználatlan a kínálkozó alkalmat. **Khri-bzang** tanácsos és **sTong-rtsan** nagybátya még 755 nyarán elhanyagolható ellenállás mellett visszahódítja Te'u-cu várát és rMa-gromot, azaz a Sárga-folyó nagy kanyarjának vidékét, melyet néhány éve Ge-shu Han hatalmas áldozatok árán foglalt el, rMa-grom azonnal saját katonai parancsnokot kap **mDo-bzher** nagybátya személyében.²⁶⁵ A következő nyáron pedig már nagyüzem van a tibeti külpolitikában. Előbb nyugatról Chaganiyan és Fekete Banjag követeit fogadja az ifjú császár, s két diplomata kitüntetésével jelzi, Tibet továbbra is kiemelt figyelmet fordít a Pamír térségére. Aztán a nyár folyamán „Khri-bzang tanácsos, sTong-rtsan nagybátya és Kag-la-

²⁶⁴ BZH3:4a.6-5a.2, ford.:35-38; DP1:75a.7-b.4. Az esetleges antibuddhista forradalomról ld. még: BZH2:8.1-15; BC1:184.3-12; GSM2:202.5-203.4; VDL1:53.24-55.2; és Kuznetsov,1981:47; Beckwith, 1983:1-16; Li,1983:177; GSM3:363-66 és nn.1170-1184. Ma-zhang teljes neve a BZH3-ból ismert: **sNa-nam zhang Ma-zhang Khrom-pa-skyes**, tehát a trónörökös nagybátyja volt, személye logikus megoldás a régens szerepébe, a tunhuangi kéziratokban nem szerepel neve, ld még GSM3:365 n.1183. **sNa-nam Khri-tog-rje Thang-la-'barról**: BZH3:35 n.62. **Cog-ro sKyes-bzang rGyal-gong** nevével viszont – igaz, nemzetségének megjelölése nélkül – találkozhatunk az OTAC 756/57 évi rovataiban, 757 nyarán hunyt el. Richardson (1977/1:19) egyenesen buddhista forradalomról beszél, szerinte a két buddhista tanácsos (Lang és 'Bal) azért ölik meg a császárt, mert az valamely intézkedésével a buddhizmus ellen fordult.

A JTS (196a:5236): is beszámol az uralkodóváltásról: (Shibao bevétele és a Shenwu *jun* felállítását után) „a Tianbao éra 14. évében (755-6) a *zan-bu*, Qi-li-suo-long-lie-zan elhunyt, fia, Suo-xi-long-lie-zan foglalja el a trónt”, hasonló a beszámoló a ZZTJ-ben, közvetlenül Su-zong trónralépése előtt, a 755-ös év utolsó eseményeként (217:6950) és a XTS-ben (216a:6087). A tibeti uralkodók neveinek kínai formájáról ld. Laufer: 92-93 n.1.

²⁶⁵ OTAC.12-15, ld. fenn, **Zhang rGyal-gzigs** talán **mChims-rgyal rGyal-gzigs Shu-thenggel** azonos, akinek nevét sok korabeli és kései forrásunk ismeri, a főtanácsosok listáján mGos Khri-bzang Yab-lagot követi (ld. OC.114), utódja pedig Ngan-lam sTag-sgra Klu-gong, a Zhol *rdo-ringon* (S.57) Khri Srong-lde-btsan egyik tanácsosaként bukkan fel, ld még GSM3:351 n.1118. **Blon Khri-bzang** talán **mGos Khri-bzang Yab-lag**, aki szintén Khri Srong-lde-brtsan főtanácsosa, dBa's sNang-bzher Zu-brtsan utódja (OC.112), a következő évek hódításaiban aktív szerepet vállal (ld. OTAC.13, .21, .22, .32, .35, .37, .40, .60. **Zhang sTong-rtsan** – gyakran épp Khri-bzang mellett – állandó szereplője lesz az OTAC hátralévő rovatainak (ld. OTAC.12, .21, .26, .30-31, .35, .37, .44, .51, .53, .61), szintén a hódításokból veszi ki részét, nemzetségéről nem tudunk biztosat, mivel a zhang címet viseli a mChims, Tshes-pong vagy a 'Bro nemzetségek egyikéhez tartozhatott, akárcsak **zhang mDo-bzher**, rMa-grom katonai parancsnoka, érdekes módon a későbbiekben csak gyűlések szervezőjeként tűnik fel neve (OTAC.15, .28, .34).

bong, e három seregeikkel elfoglalták **Se-cut**, **Tse-ciig** lefelé [mindenki] meghódolt”.²⁶⁶

Kína pillanatnyi gyengeségét a JTS is elismeri: „a Qian-yuan éra [a 758/9-es év] után problémáinkat kihasználva Tibet naponta támadja a határvidék városait, a lakosságot kirabolják, bántalmazzák és lemészárolják, vagy a csatornába ölik. Néhány év elteltével Fengxiangtól nyugatra és Binzhoutól északra [fekvő területek] a tibeti barbárok kezébe kerültek, elveszett néhány tíz tartomány.”²⁶⁷

Zárás

Tibet kapcsolatai kelet és nyugat felé egyaránt kedvezően alakulnak, a nyugati magashegyek vidékén Kína kiszorulásával, majd Kasmír gyengülésével nincs igazi vetélytársa, a Tarim-medencét Indiával összekötő karavánutak mentén szabadon épülhetnek tibeti erődök. Kína és India kapcsolatát keletről biztosító főbb utak pedig – ahogy már említettük – a hű szövetséges Kag-la-bong segítségével maradnak tibeti fennhatóság alatt. Az átutazók fizette adókból szép bevétele keletkezik a Tibeti udvarnak, ami a nagy szomszéd átmeneti gyengeségét kihasználva, könnyen használható a birodalom területének növelésére. Az északkeleti végeken a Huanghe nagy kanyarja és a Kokonor vidékén a határvidék katonaságának kivonása miatt Kína szintén visszaszorul. Khri Srong-lde-brtsan pedig él az ölébe hulló lehetőséggel, néhány éven belül bevonul a Tang fővárosba, s – igaz, csak két hétre – báburalkodót ültet a trónra, majd újra elfoglalja Négy Helyőrséget, lerakva a második tibeti gyarmati birodalom alapjait a Tarim-medencében.

Khri Srong-lde-btsan atyjához hasonlóan bő négy évtizeden át tartja kezében a hatalmat, e negyven évet nem csupán a minden eddigit felülmúló hódítások miatt emlegeti a Tibeti

²⁶⁶ OTAC.19-22 (756/7): *dgun 'dun skyi phyi tsaldu / skyes bzang rgyal kong dang rgyal ta khri gong nyis gyis bsduste / ban 'jag nag po dang gog dang / shig nig las stogste / stod phyogs gyi pho nya phyag 'tsald / pho nya'i lan du pa gor na 'don dang ce snang rtsan gnyis bka' stald / blon khri bzang dang zhang stong rtsan dang / kag la bong gsum gyi dmagis / se cu phab / tse ci man chad 'bangsu bkug / mdo smad gyi dbyar 'dun yol du blon khri bzang gyis / bsduste / gsar bu pal pho ce mchis / dgun 'dun yol du blon snang bzher gyis bsdus / par lo cig* – a téli gyűlést a sKyi-béli Phyi ligetébe sKyes-bzang rGyal-kong és rGyal-ta Khri-gong, ők ketten hívták össze. Fekete Banjag, Gog, Shig-nig és más országok követei hódolatukat fejezték ki. A követséget viszonzva Pa-gor-na-'dont és Ce-s nang-rtant, e kettőt kiténtette. Khri-bzang tanácsos, sTong-rtan nagybátya és Kag-la-bong, e három seregeikkel elfoglalták Se-cut, Tse-ciig lefelé [mindenki] meghódolt. MDo-smad nyári gyűlését Yolbe Khri-bzang tanácsos hívta össze, nagyszámú új résztvevő érkezett. A téli gyűlést Yolbe sNang-bzher tanácsos hívta össze, egy év eltelt.

Ban-'jag nag-po, Fekete Banjag: a mai Bunji körzet az Indus völgyében, a Gilgit folyó torkolatától délre (Uray,1979/2:283); Beckwith (1987:144-5 n.7) szerint a középperzsa *ganjak* (kender) szó átírása lehet, a Kashgar fölött (?) fekvő Ganjak országgal azonosítja. **Shig-nig:** azonos a kínai Shinivel, Shugnannal, azaz Chaganiyannal, ld Uray,1979/2: 283; Beckwith,1987:145 n.8.

Se-cu, azaz Suizhou elvesztését a ZZTJ (218:7000) is feljegyezte, az eseményről a 9. (hold)hónap végén, *bing-zi* nap (756. október 23) után és még a 10. (hold)hónap kezdete (október 28) előtt esik szó. **Se-cu** a két feljegyzés alapján Suizhouval lehet azonos, **Tse-ci** azonosítatlan.

²⁶⁷ JTS 196a:5236

Birodalom aranykoraként minden buddhista forrásunk. Az ő nevéhez köthetőek olyan kiemelkedő fontosságú események, melyeknek a buddhizmus elterjedése, népvallássá válása, a buddhista intézményrendszer létrejötte és megerősödése köszönhetőek. Uralkodása alatt épül a bSam-yas, ekkor érkeznek és térít Padmasambhava, Shantarakshita, Kamalashila és egy sor – javarészt észak-indiai – tudós tanító, akiknek segítségével nagy lendülettel kezdik meg a buddhista szövegek tibeti nyelvre való átültetését. Uralkodása alatt államvallássá emeli a buddhizmust, s ekkor dől el, Tibet inkább a Tan ind ágát támogatja a kínaival szemben.

Khri Srong-lde-btsan gyermekei folytatják apjuk elkötelezett munkáját az új vallás terjesztéséért. Mu-ne-brtsan (Mu-ne *btsan-po*) a hagyomány szerint háromszor osztja szét vagyonát népe között, öccse, Khri lDe-srong-btsan (Sad-na-legs) uralkodását pedig már szerzetes-tanácsosok segítik, a birodalma élén töltött másfél évtizedben, valamint fia, Khri gTsong-lde-btsan (Ral-pa-can) alatt a buddhista intézmények úgy megerősödnek, hogy a régi vallás híveinek elégedetlensége nyílt felkelésbe sodorja Közép-Tibetet.

Ral-pa-can utódja, gLang-dar-ma üldözi a buddhizmust, a vallás hívei, a szerzetesek a birodalom határai mellett találnak menedéket, s vészeli át a következő időszakot. Négy év elteltével (842-ben) megölik gLang-dar-mát, s halálával megkezdődik a Tibeti Birodalom gyors szétesése. Utódai – a hatalmi vákuumot kitölteni igyekvő nemzetségek segítségével – versengenek a trónért, ám új császár már nem kerül a birodalom élére. A belső problémákra válaszul Kína azonnal visszafoglalja négy helyőrségét, örökre kiszorítva a tibeti hadsereget a Tarim-medencéből.

Az ezt követő mintegy kétszáz év az anarchia éveiként tartja számon a hagyomány, e kor történéseiről alig van tudomásunk²⁶⁸. Aztán a 11. század végétől a buddhizmus lassan visszazivárgó tanai mentén alapított új iskolák, és a támogatásukat vállaló nemesség újratekdi a birodalomszervezést.

²⁶⁸ a széthullott birodalom sorsáról, a 9-11. század Tibetjéről ld. Richardson,1957; Stein,1972:70-73; Richardson-Snellgrove:111-15; Hoffmann,1975:50-52; Aris,1979:83-94; CHEIA:385-95; Petech,1994.

elsődleges irodalom

- AAP** *Annals of 'A-zha Principality*
Stein Document, Tunhuang, vol.69, fol.84.1-55
- BA** *Deb-ther sngon-po* (szerző: 'Gos gZhon-nu-dpal)
The Blue Annals, fordította: Roerich, Calcutta, 1949. rep.: Motilal, Delhi, 1976, 1979, 1988, 1995
- BC** *Bu-ston chos-'byung* (szerző: Bu-ston Rin-chen-grub)
BC1 Khrung-go'i bod-kyi shes-rig dpe-skrun-khang, Qinghai, 1988, 1991
BC2 *History of Buddhism (chos-'byung) by Bu-ston*, fordította: Obetmiller, Harrasowitz, Heidelberg, 1931-32
- BDY** *Bod-kyi yi-ge-dang dril-bu'i kha-byang*, Mi-rigs dpe-skrun-khang, Beijing, 1984
- BZH** *sBa'-.bzhed* (szerző: sBa' gSal-snang)
BZH1 Mi-rigs dpe-skrun-khang, Peking, 1980,
BZH2 szerk.: Stein, *Une chronique ancienne de bSam-yas*, Paris, 1961
BZH3 *dBa'-.bzhed*, tr., facs.szerk.: Pasang Wangdu and H. Diemberger, Wien, 2000
- CFYG** *Ce fu yuan gui* (szerző: Wang Qun-ruo, Yang Yi és mások), i-xii, Beijing, 1960
- CMP** *Chos-'byung me-tog spyang-po sbrang rti'i bcud*, (szerző: Nyang-ral Nyi-ma'od-zer)
CMP1 Bod-ljongs mi-rigs dpe-skrun-khang, Lhasa, 1998
CMP2 szerk.: Meisezahl, *Monumenta Tibetica Historica* 3, Sankt-Augustin, 1985
- CPJ** *Chos-'byung dPag-bsam-ljon-bzang* (szerző: Sum-pa Ye-shes dPal-'byor)
CPJ1 kan-su mi-rigs dpe-skrun-khang, Lanzhou, 1992
CPJ2 szerk.: Das, Calcutta, 1908, pt.1-2 +
+szerk.: L.Chandra, New Delhi, 1959, pt.3
- DC** *lDe'u chos-'byung* (szerző: dGe'-bshes lDe'u and lDe'u Jo-sras)
Gangs-can rig-mdzod 3, Bod-ljongs mi-rigs dpe-skrun-khang, Lhasa, 1987
- DKM** *Deb-ther kun-gsal me-long* (szerző: Phun-tshogs Tshe-ring)
Bod-ljongs mi-dmangs dpe-skrun-khang, Xining, 1992
- DM** *Deb-ther dmar-po* (szerző: Tshal-pa Kun-dga-rdo-rje)
DM1 Mi-rigs dpe-skrun-khang, Peking, 1981, 1993
DM2: Namgyal Institute of Tibetology, Gangtok, 1961
- DMC** *Mdo-smad chos-'byung*
DMC1 Kan-su mi-rigs dpe-skrun-khang, Lanzhou, 1982
DMC2 *An-duo zhen jiao-shi* (tr.by Wu Jun), Gan-su Min-zu chu-ban-shi, Lanzhou, 1989
- DMS** *Deb-ther dmar-po gsar-ma* (szerző: bSod-nams-grags-pa)
DMS1 Bod-ljongs mi-rigs dpe-skrun-khang, Lhasa, 1982, 1989,
DMS2 *Tibetan Chronicles by bSod-nams-grags-pa*, szerkesztette és fordította: Tucci, SOR XXIV, Roma, 1971
- DTC** *lDe-ston chos-'byung* (szerző: mKhas-pa lDe'u)
Bod-ljongs mi-dmangs dpe-skrun-khang, Xi-ning, 1987
- DP** *mKhas-po'i dga'.ston* (szerző: dPa'-bo-gtsug-lag)
DP1.szerk.: Lokesh Chandra, SPS, 9 (4vols), NewDelhi, 1959
DP2.mi-rigs dpe-skrun-khang, Peking, 1986 (2vols)
DP3.Kar-ma-pa rgyal-ba'i gsung-rabs dpe-skrun-khang, NewDelhi, 1981
DP4 *Chos-'byung mkhas-pa' dga'-ston-gyi yan-lag gsum-pa bod-kyi skabs le'u bcu-las skabs gnyis-pa Bod-kyi rgyal-rabs*, Nang-bstan shes-rig 'dzin-skyong slob-gnyer-khang, sBag-sa, 1965
- GSM** *rGyal-rabs gsal-ba'i me-long* (szerző: bSod-nams-rgyal-mtshan)
GSM1 Kuznetsov átírása (Scripta Tibetana I.), Leiden, 1966
GSM2 Mi-rigs dpe-skrun-khang, Peking, 1981
GSM3 *Tibetan Buddhist. Historiography, The Mirror Illuminating the Royal Genealogies*, fordította: Per Sorensen, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1994
GSM4 *Saskya Bsod-nams rgyal-mtshan, A Clear Mirror, A Traditional Account of Tibet's Golden Age*, fordította: McComas & Lama Choedrak Yuthok, Snow Lion, 1996
- JTS** *Jiu Tang-shu* (Liu Xu), i-xvi, Beijing, 1975
- KD** *Bka'-thang sde-lnga* (szerző: U-rgyan-gling-pa)
Mirigs dpe-skrun-khang , Peking, 1986, 1990
- KKH** *bKa'-chems ka-khol-ma*, Kan-su mi-rigs dpe-skrun-khang., Lanzhou, 1989
- KHTS** *mK'yen-brtse's guide to the Holy Places of Central Tibet*, (fordította: Ferrari), SOR XVI, Rome, 1958
- LDE** *lDe'u chos-'byung chen-mo bstan-pa'i rgyal-mtshan* (szerző: lDe'u Jo-sras)
Bod-ljongs mi-dmangs dpe-skrun-khang, Lhasa, 1987

- LT** Law of Theft
Ch.88, vi.:48-56
- NYC** *rNying-ma chos-'byung* (szerző: Thub-bstan 'Od-gsal bsTan-pa'i Nyi-ma)
Bod-ljons mi-dmangs dpe-skrun-khang, Lhasa, 1992, ii /segítség!/
OC Ótibeti Krónika
P.T. 1286.:1-69 és P.T.1287.:1-536
- OTA** Ótibeti Évkönyvek
P.T.1288.:1-52 és I.O. 750 (ch.79,viii.7):.53-303
- OTAC** Ótibeti Évkönyvek
British Museum 8212.:1-61
- PK** *Padma thang-yig* (szerző: U-rgyan-gling-pa)
PK1.fordította: Toussaint, *Le dict de Padma*, Paris 1993.
PK2 *Yeshe Tsogyal, The Life and Liberation of Padmasambhava*, fordította: K Douglas – Bays, ,
Berkely, 1978.
- SC** *Shel-dkar chos-'byung* (szerző: Ngag-dbang sKal-ldan rGya-mtsho)
History of the "White Crystal", tr.,facs. szerk.: Pasang Wangdu and H.Diemberger, Wien, 1996
- TTH** *Tun-hong-nas thon-pa'i bod-kyi lo-rgyus yig-cha*, szerkesztette és fordította: Chen Jian és Wang Yao,
Peking, Mi-rigs dpe-skrun-khang 1980
- TTN** *Tun-hong-nas thjon-pa'i gna'-bo'i bod-yig shog-dril*, szerkesztette és fordította: Chen Jian és Wang Yao,
Peking, Mi-rigs dpe-skrun-khang 1983, majd 1985
- VDL** *rGyal-ba lnga-pa'i deb-ther* (szerző: V.Dalai Láma, Ngag-dbang bLo-bzang rGya-mtsho)
VDL1 Mi-rigs dpe-skrun-khang, Peking, 1957, 1991
VDL2 szerk.: Kalsang Lhundup, Varanasi, 1967
VDL3 *A History of Tibet*, tr.by Zahiruddin Ahmad, Indiana Univ. Press, Bloomington, 1995
- XTS** *Xin Tang-shu* (szerző: Song Chi és On-yang Xin), i-xx, Beijing, 1975
- ZZTJ** *Zi zhi tong-jian* (szerző: Si-ma Guang), i-x, Beijing,1956, reprint Taipei,1979

másodlagos irodalom

- AFL**, Thomas, *Ancient Folk Literature from North-Eastern Tibet*, Berlin, 1957
- Aoki** *Study on Early Tibetan Chronicles, The Japan Society for the Promotion of Science*, Tokyo, 1955
- Aris**, 1979 *Bhutan, the early History of a Himalayan Kingdom*, Warminster, 1979
- Aris (szerk.)** *High Peaks, Pure Earth. Collected Writings on Tibetan History and Culture*, Serindia, London, 1998
- Aris és Aung-san (szerk.)** *Tibetan Studies in honour of H.E. Richardson*, Oxford, 1979
- Aziz, B.N. és Kapstein (szerk.)** *Soundings in Tibetan Civilization*, New Delhi, Monohar, 1985
- Backus**, *The Nan-chao Kingdom and Tang China' Southwestern Frontier*, Cambridge Univ. Press, 1981
- Beckwith**, 1977 *Tibet and Early Medieval Fluorissance in Eurasia*, CAJ, XXI(1977):89-104
- Beckwith**, 1979/1 *The Introduction of Greek Medicine into Tibet in the VII-VIIIth Centuries*, JAOS, XCIX(1979): 293-313
- Beckwith**, 1979/2 *The Tibetan Empire in the West*, in: Aris és Aung-san:30-38
- Beckwith**, 1983 *The Revolt of 755 in Tibet*, in:., Vienna, 1983:1-16
- Beckwith**, 1987 *The Tibetan Empire in Central Asia*, Princeton Univ. Press, 1987
- Bellezza**, *New Archeological Discoveries in Tibet*, Asian Art, 1998/12
- Benedict** *Tibetan and Chinese Kinship Terms*, HJAS, 1941/6:313-337
- Benke**, Az arabok története, Kossuth, 1978, újra (itt használt) Alexandra, 2001
- Bira** *Some Remarks on the Hu-lan deb-ther of Kun-dga'-rdo-rje*, AOH XVIII (1964):69-81
- Blondeau** *Le Lha-'Dre bka'-than*, in: *Etudes Tibétaines dédiées á la mémoire de M. Lalou*, Paris, 1971:23-126.
- Bushell** *The Early History of Tibet from Chinese Sources*, JRAS, 1880:1-107
- Cabezón és Jackson (szerk.)** *Tibetan Literature*, Snow Lion, New York, 1996
- Chakravarti** *A Cultural History of Bhutan*, Calcutta, 1979, újra 1981, 1992, ii
- Chan** *Tibet Handbook. A pilgrimage guide*, Moon Publications, Chico, California, 1994
- Chavannes**, 1903 *Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux*, St. Petersburg, 1903, reprint: Taipei, 1969
- Chavannes**, 1904 *Notes additionnelles sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux*, TP, V(1904): 1-110
- CHC** *The Cambridge History of China*, Cambridge, 1979, iv
- CHEIA** Sinor (szerk.), *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge Univ. Press, 1990
- Choix** Macdonald-Spanien és Imaeda (szerk.) *Choix de Documents Tibétains conservés á la Bibliothèque Nationale complete par quelques manuscrits de l'India Office et du British Museum*, Paris, 1979
- Coblin** *Notes on Old Tibetan rje-blas*, in: Steinkellner (szerk.):63-110
- Csongor és Ferenczy** *A kínai nevek és szavak magyar átírása*, Akadémiai Kiadó, 1993
- Cutler** *The Early Rulers of Tibet: Their Lineage and Burial Rites*, TJ, 1991/3:28-51
- Czeglédy**, 1973 *Gardizi on the History of Central Asia (746-780)*, AOH, XXVII(1973):257-267
- Daffina (szerk.)** *Indo-Sino-Tibetica. Studi in onore di Luciano Petech*, Rome, 1990
- Dargyay** *Sangha and State in Imperial Tibet*, in: Steinkellner (szerk.): 111-127
- Denwood** *Some Remarks on the Status and the Dating of the sBa-bzhed*, TJ, XV(1990)/4:135-148
- Dowman** *The Power-Places of Central Tibet. The Pilgrim's guide*, Routledge & Kegan Paul, London, 1988
- DTH** Bacot-Thomas-Toussaint, *Documents de Touen-houang Relatif á l'Histire du Tibet*, Paris, 1940
- Dunlop**, 1964 *A New Source of Information on the Battle of Talas or Atlakh*, UAJB, XXXVI(1964):326-330
- Dunlop**, 1973 *Arab Relations with Tibet in the 8th and Early 9th Centuries*, ITED, V(1973):301-318
- Ecsedy**, 1972 *Tribe and Tribal Society in the 6th century Turc Empire*, AOH, XXV(1972):245-262
- Ecsedy**, 1977 *Tribe, Empire and Society in the Turc Age*, AOH, XXXI(1977):3-15
- Ecsedy**, 1993 *Nancsao: egy archaikus állam Kína és Tibet között*, Keletkutatás, 1993/1:3-28
- Emmerick** *Tibetan Texts concerning Khotan*, Oxford University Press, London, 1967
- Enoki** *Appendix I*, EW, XXVII(1977):86-91
- Epstein és Sherburne (szerk.)** *Reflections on Tibetan Culture, Essays in Memory of Turell V Wylie*, Lewiston, 1990
- Francke**, 1907 *A History of Western Tibet*, London, 1907, revised: Motilal, Delhi, 1998
- Francke**, 1910 *La-dvags rGyal-rabs*, JRASB, 1910:393-423
- Gibb**, 1921-23/1 *Chinese Records of the Arabs in Central Asia*, BSOAS, II(1921-23):613-622
- Gibb**, 1921-23/2 *The Arab Invasion of Kashgar in 715*, BSOAS, II(1921-23):467-474
- Gibb**, 1923 *The Arab Conquest in Central Asia*, New York, 1923 (reprint 1970)
- Guoli és Lanciotti (szerk.)** *Orientalia Iosephi Tucci Memoriae Dicata*, SOR LVI, Rome, 1987, i-ii
- Haarh** *The Yarlung Dynasty*, Copenhagen, 1969
- Harmatta (szerk.)** *Prolegomena to the Sources on the History of Pre-Islamic Central-Asia*, Budapest, 1979
- HAT**, Pelliot, *Historie ancienne du Tibet*, Paris, 1961

- History of Civilization of Central Asia*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 1998,iv
- Hodgson** *The Tribes of Northern Tibet*, JASB, 1926: 121-
- Hoffmann,1969** *An Account of the Bon Religion in Gilgit*, CAJ, XIII(1969)/2:137-145
- Hoffmann,1970** *Tibetan Historiography and the Approach of the Tibetans to History*, JAH, IV(1970)/4:169-177
- Hoffmann, 1975** *Tibet: a Handbook*, Indiana Univ.Press, Bloomington, 1975
A tibeti műveltség kézikönyve, ford.: Csatlós, Terebess, Budapest, 2001
- Huber, T (szerk.)** *Powerful Places and Spaces in Tibetan Religious Culture*, TJ 18 (1994)/4
- Ihara és Yamaguchi (szerk.)** *Proceedings of the 5th Seminar of the IATS in Narita,1989, Narita,1992*
- Jettmar,1977** *Bolor – A Contribution to the Political and Ethnic Geography of North-Pakistan*, ZAS, XI(1977):411-448
- Kania** *The Seventh Chapter of the rGyal-rabs gsal-ba'i me-long and a Problem of Tibetan Etymology*, TJ, III(1978)/3:13-20
- Karmay,1972** *The Treasury of Good Sayings: A Tibetan History of Bon*, Oxford Univ. Press, London, 1972
- Karmay,1992** *Mount Bon ri and its Association with Early Myths*, in: Ihara és Yamaguchi, vol I: 527-39
- Karmay,1994** *The Origin Myths of the First King of Tibet as Revealed in the Can Inga*, in: Kvaerne (szerk.): 408-29
- Karmay és Sagant (szerk.)** *Les habitants du toit du monde*, Paris, 1997
- Keleti nevek magyar helyesírása** Ligeti Lajos és Terjék József (szerk.), Akadémiai kiadó, Budapest, 1981
- Klyashtorny** *The Terkhin Inscription*, AOH, XXXVI(1982):335-366
- Kolmas** *Tibet and Imperial China*, The Australian National University, Canberra, 1967
- Krasser et al (szerk.)** *Proceedings of the 7th Seminar of the IATS in Graz,1995, Wien,1997*
- Kvaerne,1971** *A Chronological table of the Bonpo: the bstan-rtsis of Nyi-ma bstan-'dzin*, AO, XXXIII (1971): 205-282
- Kvaerne (szerk.)** *Tibetan Studies, Proceedings of the 6th Seminar of the IATS in Fagernes, 1992*, Oslo, 1994
- Kuijp, A** *Recent Contribution on the History of the Tibetan Empire*, JAOS, CXI(1991): 94-107
- Lalou,1952**, *Rituel Bon-po des funerailles royales*, JA, 1952:339-60
- Lalou,1955**, *Revendications des fonctionnaires du Grand Tibet au VIII siecle*, JA,1955:171-212
- Lalou,1958** *Fiefs, poisons et guerisseurs*, JA,1958:175-201
- Lalou,1965** *Catalogue des Principautes du Tibet Ancien*, JA, 1965:189-215
- Laufer** *Bird Divination among the Tibetans*, TP, XV(1914):1-111
- Li Fang-Kuei,1956** *The Inscription of the Sino-Tibetan Treaty of 821/22*, TP, 1956
- Li Fang-Kuei,1983** *Notes on sTag-sgra Klu-khong*, in: Steinkellner és Tauscher (szerk.):75-83
- Lai és Lancaster (szerk.)** *Early Ch'an in China and Tibet*, Berkeley,1983 XXX
- Macdonald** *Une lecture des Pelliot Tibétian 1286, 1287, 1038, 1047, et 1290.*, in: *Études Tibétaines Dédiées à la mémoire de Marcelle Lalou.*, Paris, 1971:190-391
- Macdonald (szerk.)** *Mandala and Landscape*, New Delhi, 1997 XXX
- Mackerras** *The Uighur Empire*, Canberra, 1968
- Marks** *Nanchao and Tibet in South-western China and Central Asia*, TJ, III(1978)/4:3-26
- Martin** *Tibetan Histories*, Serindia, London, 1997
- Matsuda,1981** *The T'ian-shan Range in Asian History*, AA, XLI(1981):1-28
- NAM, Thomas**, *Nam, an Ancient Language of the Sino-Tibetan Borderland*, London, 1948
- Pa-tshab Pa-sangs dBang-'dus** *gSar du rnyed pa'i khrom chen bangs so'i tshogs la dpyad pa*, in: Kvaerne (szerk.): 629-39
- Petech,1939** *A Study on the Chronicles of Ladakh*, Calcutta, 1939
- Petech,1967** *Glosse agli Annali di Tun-huang*, in: Petech,1988:261-300
- Petech,1980** *Ya-ts'e, Gu-ge, Pu-rang: a new study*, in: Petech,1988: 369-394 -**semmi**
- Petech,1987** *The Succession to the Throne in 704-705*, in.: Guoli és Lanciotti (szerk.):1079-88
- Petech,1988** *Selected Papers on Asian History*, (SOR LX) Roma,1988 XXX
- Petech,1994** *Disintegration of Tibetan Empire*, in: Kvaerne (szerk.):
- Peter**, *Glossary of Places Names in Western Tibet*, TJ, II(1977)/2:5-37
- Rabgong Dorje Khar** *A Brief Discussion on Tibetan History Prior to Nyatri Tsanpo*, TJ, XV(1991)/3:52-62
- Richardson,1963** *Early Burial Grounds in Tibet and Tibetan Decorative Art of the VIIIth and IXth centuries*, CAJ, VIII(1963)/2:73-92
- Richardson,1967** *Names and Titles in Early Tibetan Records*, BT, IV(1967):5-20
- Richardson,1969/3** *The Inscription at the tomb of Khri-Ide-srong-btsan*, JRAS, 1969/1:29-38
- Richardson,1970** *Ming-si-lie and the Fish-bag*, BT, VII(1970):5-7
- Richardson,1973** *The sKar-chung inscription*, JRAS, 1973/1
- Richardson,1977/1** *The Ministers of the Tibetan Kingdom*, TJ, II(1977)/1:10-27

- Richardson,1977/2** *The Dharma that Came Down from Heaven:a Tun-huang Fragment*, in:*Buddhist Thought and Asian Civilization. Essays in Honour of H.V.Guenther on his 60th Birthday*, Dharma Publishing, 1977:219-229
- Richardson,1978** *The Sino-Tibetan Treaty Inscription of 821/232 at Lhasa*, JRAS, 1978/2
- Richardson,1985** *A Corpus of Early Tibetan Inscriptions*, James G. Forlong Series XXIX, Royal Asiatic Society, London, 1985
- Richardson,1998** **High peaks, pure earth** (szerk. Aris), London,1998
- Richardson,1998/2** *Bal-po and Lho-bal*, in:*High Peaks,...:102-105*
- Richardson,1998/4** *The mGar Family in 7th century Tibet*, in: *High Peaks,... :114-123*
- Richardson,1998/5** *The Origin of Tibetan Kingdom*, in: *High Peaks,...: 124-134*
- Richardson,1998/7** *Great Monk Ministers of the Tibetan Kingdom*, in: *High Peaks,...:140-148*
- Richardson,1998/10** *Political Aspects of the snga-dar, the first Diffusion of Buddhism in Tibet*, in: *High Peaks,...:196-202*
- Richardson,1998/12** *Two Chinese Princess in Tibet. Mun-shang Kong-co and Kim-shing Kong-co*, in: *High Peaks,...:207-215*
- Richardson,1998/13** *Monuments of the Yar-lung Dynasty*, in: *High Peaks,...:292-301*
- Richardson-Snellgrove** *A Cultural History of Tibet*, 1968 (itt használt kiadás: Shambala, 1995)
- Rock** *The Amnye Ma-chhen Range and Adjacent Regions*, SOR XII, Rome, 1956
- Roerich** *The Animal Style among the Nomad Tribes of Northern Tibet*, *Seminarium Kondakovianum*, Prague, 1930:27-46
- Róna-Tas,1955** *Social Terms in the List of Grants of the Tibetan Tun-huang Chronicle*, AOH V(1955):249-270
- Róna-Tas,1956** *Tally-Stick and Divination-Dice in the Iconography of lHa-mo*, AOH VI (1956):163-79
- Róna-Tas,1968** *A Brief Note on the Chronology of the Tun-huang Collections*, AOH, XXI(1968):317-320
- Rong** *Mthong-khyab or Tongjia: A Tribe in the Sino-Tibetan Frontiers in VIIth toXth centuries*, MS, XXXIX(1990-91):247-299
- Ryavec** *Important New Sources for the Study of Tibetan Geography*, CAJ, XXXVIII(1994)/2:214-235
- Samolin** *East Turkistan to the twelfth century*, Mouton c Co, The Hague, 1964
- Schafer** *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of Tang Exotics*, Berkeley & Los Angeles, 1963
- Shaban** *The Abbasid Revolution*, Cambridge Univ. Press, 1970
- Shakabpa** *A Political History of Tibet*, Potala Publications, Yale Univ.Press, New Haven, 1988
- Tibet Története*, ford: Szántai, Osiris, Budapest, 2000
- Skopnrski (szerk.)** *Indo-Tibetan Studies: papers in honour and appreciation of Prof. D.L.Snellgrove's contribution to Indo-Tibetan Studies*, *Buddhica Britannica, Ser Centinua 2, The Institute of Buddhist Studies*, Tring, 1990 XXX
- Snellgrove** *Indo-Tibetan Buddhism*, Shambala,1987, ii
- Sorensen** *Dynastyc Origins and Regal Successions, Etiological Theories and the Prehistoric Line in the Tibetan Yar-lung Dynasty Reflected in Tibetan Sources: New Material and Assessments*, SCEAR, IV (1991): 63-81
- Sperling** *A Captivity in 9th century Tibet*, TJ, IV(1979)/2:17-67
- Stein, 1961** *Les tribus anciennes des marches sino-tibetaïnes*, Paris, 1961
- Stein,1972** *Tibetan Civilization*, Stanford University Press, 1972
- Steinkellner (szerk.)** *Tibetan History and Language. Studies Dedicated to Uray Géza on his 70th Birthday*, WSTB, Wien, 1991
- Steinkellner és Tauscher (szerk.)** *Contributions on Tibetan Language, History and Culture (Proceedings in the Csoma de Kőrös Symposium Held at Vel- Vienna, 1981.sept.13-19)*, *Wiener Studien zur Tibetologie und Buddhismuskunde 10*, Wien,1983, ii
- Szerb** *Two Notes on the Sources of the chos-'byung of Bu-ston Rin-chen-grub*, in: Epstein és Sherburne (szerk.): 143-45
- Takeuchi** *Tshan: subordinate administrative units of the thousand districts in the Tibetan Empire*, in: Kvaerne (szerk.): 848-862
- Tatz** *T'ang Dynasty Influences on the Early Spread of Buddhism in Tibet*, TJ, III(1978)/2:3-32
- Tekin (Talat)** *The Tariat (Terkhin) Inscription*, AOH, XXXVII(1983):43-68
- Thomas,1967** *The Zhang-zhung Language*, AM, XIII(1967):211-218
- TLTD** Thomas, *Tibetan Literary Texts and Documents concerning Chinese Turkestan*, London, 1935-1955, i-iv
- TPS** Tucci, *Tibetan Painted Scrolls*, Rome, 1949, i- iii
- TTK** Tucci, *The Tombs of Tibetan Kings*, SOR I, Rome,1950
- Tucci,1941** *Indo-Tibetica*, Rome, 1932-1941, i-iv
- Tucci,1947** *The Validity of Tibetan Historical Tradition*, IA, *Commemoration Volume in Honour of J.Ph.Vogel*, 1947:309-322
- Tucci,1955** *The Secret Characters of the Kings of Ancient Tibet*, EW, III(1955):197-205

- Tucci,1956/1** *Preliminary Report of two Scientific Expedition in Nepal*, SOR X, Rome,1956
- Tucci,1956/3** *To Lhasa and Beyond*, Ithaca, New York, 1987
- Tucci,1958** *Minor Buddhist Texts*, Rome,1958, reprint: Delhi,1986, i-ii
- Tucci,1962** *The Wives of Srong btsan sgam po*, OE, 1962:121-26
- Tucci,1977** *On Swat, the Dards and Connected Problems*, EW, XXVII(1977):9-85
- Uebach,1979** *Notes on a Tibetan Kinship Term dbon*, in: Aris és Aung-san (szerk.):301-309
- Uebach,1985** *An 8th Century List of Thousand Districts in Ne'u Pandita's History*, in: Aziz és Kapstein (szerk.): 147-151
- Uebach,1991** *dByar-mo-thang and Gong-bu Ma-ru. Tibetan Histrographical Tradition on the Treaty of 821/823*, in: Steinkellner (szerk.):497-526
- Uebach,1992** *Notes on the Section of Law and State in the Chos-'byung of IDE'u*, in: Ihara és Yamaguchi (szerk.):823-831
- Uebach,1997** *Eminent Ladies of the Tibetan Empire acc. to Old Tibetan Texts*, in: Karmay és Sagant (szerk.): 53-74
- Uebach és Panglung (szerk.)** *Proceedings of the 4th Seminar of the IATS in Munich,1985*, Kommission für Zentralasiatische Studien, Bayerische Akademie der Wissenschaften. , Munchen,1988
- Uray,1960** *The Four Horns of Tibet acc.to the Royal Annals*, AOH, X(1960):31-57
- Uray,1961** *Notes on a Tibetan Military Documents from Tun-huang*, AOH, XII(1961):223-230
- Uray,1962/1** *The Offices of the Brung-pas and Great Mngans and the territorial division of Central Tibet in the early 8th century*, AOH, XV(1962):353-360
- Uray,1968** *Notes on a Chronological Problem in the Old Tibetan Chronicle*, AOH, XXI (1968):289-299
- Uray,1970** A VII-IX. századi tibeti források személynévtana és a tibeti történelem kutatása, Nyelvtudományi Értekezések, 1970:265-270
- Uray,1972/1** *Queen Sad-mar-kar's Songs in the Old Tibetan Chronicle*, AOH, XXV(1972):5-38
- Uray,1972/2** *The Narrative of Legislation and Organization of the Mkhas-pa'i dga'-ston*, AOH, XXVI(1972):11-68
- Uray,1975** Évkönyvírás a VII-IX. századi Tibetben, Keletkutatás, 1975:39-65
- Uray, 1979/1** *Khrom: Administrative Units of the Tibetan Empire in the 7th-9th centuries*, in: Aris és Aung-san (szerk.):310-318
- Uray,1979/2**, *The Old Tibetan Sources of the History of Central-Asia up to 751 A.D.: a survey*, in: Harmatta (szerk.): 275-304
- Uray,1982** *Notes on the Thousand Districts of the Tibetan Empire in the first half of the 9th century*, AOH, XXXVI(1982):545-548
- Uray,1983** *Tibet's Connections with Nestorian and Manicheism in the 8-10th century.*, in: Steinkellner és Tausher (szerk.): 399-431
- Uray,1992** *The Structure and Genesis of the Old Tibetan Chronicle of Dunhuang*, in Turfan and Tun-huang Texts, Firenze, 1992:123-141
- Uray és Uebach**, *Clan versus thousand district versus army in the Tibetan Empire*, in: Kvaerne (szerk.): 913-915
- Vetsch**, *Analyse des rouleaux P.T.1286 et 1287*, in Macdonald-Spanien-Imaeda:23-31
- Vitali,1990** *Early Temples of Central Tibet*, Serindia,London, 1990
- Vitali,1996** *The Kingdoms of Gu-ge Phurang*, New Delhi, 1996
- Vostrikov**, *Tibetan Historical Literature*, Calcutta, 1970
- Wylie,1957** *A Place Name Index to G.N.Roerich translation of the Blue Annals*, SOR XV, Rome, 1957
- Wylie,1959** *A standard System of Tibetan transcription*, HJAS XXII (1959):94-107
- Wylie,1960** *Dating the Tibetan Geography 'Dzam-gling rgyas-bshad*, CAJ, IV(1960)/4:300-312
- Wylie,1962** *The Geography of Tibet acc. to 'Dzam-gling rgyas-bshad*, SOR XXV, Rome,1962
- Yamaguchi,1970** *Su-p'i and Sun-po: A Historico-Geographical Study on the Relation between rTsang-yul and Yan-lag gsum-pa'i ru*, AA,XIX(1970):97-133
- Yamaguchi,1983** *The Geographical Location of Sum-yul*, AM, XXIX(1983): 20-42
- Yao, Wang,1990**, *A Brief Introduction to the Discovery of Ancient Tombs in Tibet*, kézirat, Hopp Ferenc Könyvtár,
Fü. 2640 (22.025):1-7
- Yao, Wang,1991** *Notes on rtse-rje. A Tibetan Official in Tunhuang*, in: Steinkellner (szerk.):527-536

Rövidítések

AA *Acta Asiatica*
AEMA *Archivum Eurasiae Medii Aevi*
AM *Asia Major*
AO *Acta Orientalia Copenhagen*
AOH *Acta Orientalia Hungarica*
AS *Asiatische Studien*
BSOAS *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*
BT *Bulletin of Tibetology*
CAJ *Central Asiatic Journal*
EW *East & West*
HJAS *Harvard Journal of the Asiatic Studies*
IA *India Antiqua*
IHQ *Indian Historical Quarterly*
IJ *Indo-Iranian Journal*
ITED *Islam Tektikleri Enstitüsü Dergisi*
JA *Journal Asiatique*
JAH *Journal of Asian History*
JAOS *Journal of the American Oriental Society*
JASB *Journal of the Asiatic Society of Bengal*
JESHO *Journal of the Economic and Social History of the Orient*
JRAS *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*
JTS *Journal of the Tibet Society*
MS *Monumenta Serica*
OE *Oriens Extremus*
SCEAR *Studies in Central and East Asian Religions*
TJ *Tibet Journal*
TPT *oung-pao*
TR *Tibetan Review*
UAJB *Ural-Altäische Jahrbücher*
ZAS *Zentralasiatische Studien*

Mutató

- I. Merwan (ibn Hakam) – 33, 39, 71
 II. Merwan (ibn Muhammad) – 71, 75
 II. Umar (ibn Abd al-Aziz) – 33, 39
 (I.) Yazid (ibn Muhallab) – 27, 32, 33, 39
 II. Yazid (ibn Abd al-Malik) – 37, 39, 40, 50
 III. Yazid (ibn I. Walid) – 71
 I. Walid (ibn Abd al-Malik) – 13, 26, 27
 II. Walid (ibn II. Yazid) – 71
- al-Abbas – ld. Abu al-Abbas Abd Allah ibn Muhammad
 abbaszidák, Abbaszid ház – 2, 55, 70, 71, 74, 78
 Abd al-Malik (ibn I. Merwan) – 13, 14, 27, 33, 39
 Abd Allah (ibn Mamar) al-Yaskuri – 33
 Abd Allah (ibn Zubayr) – 13
 Abd Allah – ld. Abu al-Abbas Abd Allah ibn Muhammad
 Abdulqays – 14
 Abdurrahman – ld. Abu-Muslim Abdurrahman ibn Muslim al-Khurasani
 Abdurrahman (ibn Nuaym) al-Ghamidi – 37, 57
 Abrshahr – 62
 Abu al-Abbas Abd Allah (ibn Muhammad), *al-saffah*, a vérontó – 74
 Abu-Muslim Abdurrahman (ibn Muslim) al-Khurasani – 71, 72, 74, 79
Abu Muzahim, A Versengés Apja – ld. Su-lu
 Abusszír – 71
 Aksu – 33, 34, 79
 Ali (ibn Juday) al-Kirmaní – 55, 62, 71
 A-liao-da, –
 Altáj – 68
 A-lye-bang-dig-zhing – 29
 Amr (ibn Muslim) – 22
 An Da-lang – 68
 An Lu-shan, – 2, 25, 81, 84
 Anren *jun* (sereg), – 63, 64, 66, 67
- Anrong *cheng*, – 63, 66
 A-nu-yue, – 75
 Anxi, – 6, 12, 13, 24, 46, 59, 61, 63, 75-77, 81
 Asad al-Qasri – 51
 A-shi-na Huai-dao, – 32
 A-shi-na Que-chuo (Köl Csor) Zhong-jie, – 12, 39
 A-shi-na Tui-zi, – 8, 12, 13
 A-shi-na Xian, – 28, 33
 A-shi-na Xing, – 32
 Ashras (ibn Abd Allah) al-Sulami – 51
 Asim (ibn Abd Allah) al-Hilali – 58
 Aslam (ibn Zura) – 40
 Athlakh – 78
 Azd – 62
 'A-zha, 'A-zha *yul*, tu-yu-hun, tui-hun – 4, 19, 46, 58, 68, 72,
- Ba-cos – 52, 57
 Bagha Tarkan (Köl csor, Que-chuo) – 39, 58, 61
 Baghdis – 14
 Baicao, – 63, 64
 Bai Man, –ld. Myva dkar-po
 Baiqingpa, – 18
 Baishui, – 79
 Balkh – 14, 58, 62, 74
 Bal-po – 15, 25, 37, 38, 42, 43
 'Bal sKyes-bzang lDong-tsab, *blon-che* – 49, 50, 58, 59, 60, 69, 70, 72, 73, 82, 83, 84
 Bal Szarv – ld. g.Yo-ru
 Balur – ld. Bru-zha és sBal-ti
 Bamiyan – 58
 Ban-'jag nag-po, Fekete Banjag – 85
 Bashak – 26
 Basmil – 36, 68

Bászra – 55
 Bayarqu – 32
 Beiting, , Beshbalik – 28, 36, 41, 59
 Bian Ling-cheng, – 75
 Bilge, Mo-ji-lian – 13, 23, 32, 38, 47
 Bilge Tonyokuk – 23
bing-bu shang-shu, – 31, 48, 63
 Binzhou, – 85
 Bishkek – 28
 Bi-tsi Tsandrashri – 65, 66
 bLo-bo – ld. Mustang
 Bod, Bod-yul, Tufan – 23, 26, 30, 39, 49, 55, 56, 64, 72, 80, 83
 Bogda hegy – 28
 Bohai, – 27
 Bo Ju-yi, – 47
 Bolu-folyó, – 13
 Bolü – ld. Bru-zha és sBal-ti
 'Bon 'A-zha-rje – 45
 'Bon Da-rgyal bTsan-zung, Fen-da-yan – 15, 25, 29-31, 37, 38
 Bon-mo-na-la-tse – 9
 Brag-mar – 6,7, 25, 29, 35, 38, 42, 43, 44, 49, 53, 59, 60, 63, 64, 65, 67, 69, 71, 72, 73, 74
bran – 83
 Bran-ka Mu-le-kho-sha – 64
 'Bring-rtsan, *zhang* – 35
 'Bring-rtsan – ld. Seng-go 'Bring-rtsan Mon-chung
 Bri'u-thang – 43
 'Bro, Mo-lu – 4, 5, 6, 10, 11, 18, 35, 40, 49, 65, 66
 'Bro bTsan-bzang, *zhang, blon*, Chang Bi-bi – 5, 11
 'Bro bTsan-to-re lHas-byin, *zhang, blon*, Shang Zan-duo – 6, 10, 16, 18, 19, 20, 30, 35, 37, 38, 40, 52
 'Bro Chung-bzang 'Or-mang, *zhang, blon* – 44, 49, 56
 'Bro Khri-bzang Kha-ce-btang, *zhang, blon* – 19
 'Bro Khri-bzang sTag-tshab, *zhang, blon* – 40, 41
 'Bro Khri-ma-lod yum, *pyi* – 4-6, 10, 15, 25, 29, 58, 64, 75, 77
 'Bro sKyes-bzang sTag-tshab, *zhang* – *brung-pa* – 15, 38, 44, 55, 56, 73
 Bru-zha, Xiao Bolü, Kis-Balur, Gilgit – 41, 60, 64, 69, 74-77
 bSam-yas – 7, 16, 65, 86
 bTsan-bzang – ld. 'Bro
 bTsan-ma-tog – ld. mChims-bza' bTsan-ma-tog Thog-steng
btsan-mo – 9, 19, 20
btsan-mo Khri-bangs – 19
btsan-mo Kim-shang Khong-co – ld. Jin-cheng *gong-zhu*
btsan-po, zan-bu – 5-10, 15, 16, 18, 25, 29, 35, 37, 38, 42-45, 49, 51, 57, 59, 60, 63, 64, 66-69, 71-74, 80, 82, 84, 86
btsan-po gcen – 7, 20
btsan-po gcung, zan-bu zhong – 80
btsan-po sras – 7, 9
btsan-po yab – 15
 bTsan-to-re lHas-byin – ld. 'Bro
 bTsan-yul – 57
btsun-mo – 17
btsun-mo Ga-tun – 8
 Bu-cung – 83
 'Bug-cor – 38
 Buhe – ld. Dafei *chuan*
 Bukhara – 14, 22, 36, 62
 Bunji – 85
 Burma – 80
 'Bu-shing-kun – 30
 Bu-sna – 43, 49
 Bya – 63
 Bya-rling – 73
 Bya-rol – 72
 Byar-lings – 44, 73
byim-po – 9, 74

- bZang-sum – 39
bZo-zhal-cos – 67
- Cang 'Do-shi – 54
Cang 'Gvan-'ge – 72
Ce-snang-rtsan – 85
chab-srid – 45, 46, 60, 67, 80
Chaganiyan – ld. Shig-nig
Chang'an, – 8, 12, 16-19, 24, 27, 33,
36, 42, 47, 51, 53, 54, 59, 60, 61, 75, 77, 78, 81
Chang-bang-sna – 38, 43
Chang Bi-bi – ld. 'Bro bTsan-bzang
Changluo *xian*, – 46
Changning-híd, – 66
chang-ping cang, – 27
Chenfeng *bao*, – 66
chibs-pon – 35
Chiling, – 52, 53, 63
Chitral – 36
Chog-ro – ld. Cog-ro
Chos-gong – 43
Chu-long Mang-bu-zhi – ld. Cog-ro Mang-po-rje
Khyi-cung
Chung-bzang 'Or-mang –ld. 'Bro
Chun-qiú, – 54
Chu-völgy – 58
ci-shi, – 34, 63
Cog – 20
Cog-ro, Chog-ro – 42, 54, 60
Cog-ro-bza' – 8
Cog-ro Khong-ge – 23
Cog-ro Khri-gzigs gNang-khong, *blon* – 41, 60
Cog-ro Mang-po-rje Khyi-chung, *blon*, Chu-
long Mang-bu-zhi – 45-47, 53, 59, 63, 67, 69,
71-72, 74
Cog-ro rMa-gong, *brung-pa* – 73
Cog-ro sNya-zhin-kong, *mngan* – 42
Cog-ro sTong-te Khong-zung – 29
Cog-ro Zhing-khong, *kong co'i blon* – 54
Cu-bgo – 63
- Cui Lin, – 52, 53
Cui Xi-yi, – 59, 60-63
- Da Bolü – ld. sBal-ti
Dadong hegység, – 49, 62
Dadong-folyó, – 66, 75
Dadong *jun*, – 49
Dafei *chuan*, , Buhe, Bukhain köl
– 45
Dags-po – 7, 15, 30, 37-38, 56
Dahua *xian*, , Qiaohé *xian*, – 67
Daling, – 67
Dali-tó, Erhai, Xi Erhai – 79, 80
'Dam, Damu – 8, 47
Damaszkusz – 26, 40, 74
Damomen, – 24, 48, 49, 79
Dar-gyal Mang-po-rje – ld. 'Bon Da-rgyal bTsan-
zung
Dar-khva-hyvan – 66
dbang-ris – 10, 15
dBa's – 3, 10-11, 29,
dBa's Khri-gzigs Zhang-nyen, *blon-che* – 11,
15, 25, 29, 30, 31, 35, 38, 40, 82
dBa's Khri-sum-rje rTsaṅ-bzher, *khud-pa*
chen-po, *blon-che* – 29, 30, 35, 37-43
dBa's Khrom-bzher – 5, 11
dBa's Sum-po-skyes – 45
dBa's sTag-sgra Khong-lod, *blon-che*, Xi-nuo-
lu Gong-lu – 44-46, 48-49
dBu-ru – 56
dBu-ru-shod – 43
dBus – 19, 56
Ding-ding-tang – 52, 57
Dingzhou, – 27
dirhem – 14
dPa'-bo gTsug-lag 'Phreng-ba – 10, 18, 70, 82
'Dra – 38
Dra-bye – 73
Drib-nag – 42
dmu-thag, *rmu-dag* – 21

Dron – 6, 15, 25, 57-60, 63, 64
 Dron-ma-lod – 58
 Dru-gu, Dru-gu-yul – 49, 50, 59
drung-pa – 15
 Du Bin-ke, – 48
 Du-dan, – 28
du-du, – 6, 13, 24, 48, 63
du-hu, – 46, 59
du-hu-fu, – 28
 Dungs – 35, 38
 Dunhuang, – 1, 19, 54, 82, 84
 'dun-ma, (nemzet)gyűlés – 6, 10, 15, 20, 23, 25, 29,
 30, 34-44, 49, 54-56, 59, 63, 65, 71-74, 82-85
 Dushan *jun*, – 28
 'Du-srong – 4-11, 15, 17, 18, 21, 23, 25, 41, 65, 68
 Du Xian, – 46, 47, 53
 Du Xi-wang, – 62, 63
 Dvan-cung-kog – 80
 Dzsungária – 29

 Egyiptom – 71, 74
 Eltabar – 28
 Elteris – 8, 13
 Erhai – ld. Dali-tó
 'E-yul – 37

 Fanyang, – 67
 Farankath – 23
 Fehér Myva – ld. Myva dkar-po
 Fekete Banjag – ld. Ban-'jag nag-po
 Fekete Myva – ld. Myva nag-po
 Fen-da-yan, – ld. 'Bon Da-rgyal
 Fengxiang, – 85
 Fergána – 12, 23, 26, 29, 39, 40, 62, 77, 78
fu-da-du-hu – 46
fu-jiang – 48
 Fu-ku – 32
fu-shi – 41

 Gai Jia-yun, – 59, 61, 67
 Gai Si-gui, – 34
 Gandhara – 22
ganjak – 85
 Gansongling, – 53
 Gansu, – 31, 39, 48
 Gansu-folyosó – 44, 46
 Ganzhou, – 36, 44, 45, 47, 48
 Gao Xian-zhi, – 68, 75-78, 81
 Gao Xiu-yan, – 77
 Gao-zong, – 21
 Ga-tun *btsun-mo* – 8, 13
ga-tun – ld. *qatun*
 Ge-luo-feng, – 79, 80
 Ge-shu Han, – 76-78, 79, 81,
 82, 84
 ge-shu törzs, – 76
 Ghurak – 55, 61
 Gibraltár – 23
 Gilgit – ld. Bru-zha
 Glag – 83
 Glagu-chung – 10
gle'u-thog – 73
 Gling – 65
 Gling-rings-tsal – 10
 gNam-ri Srong-btsan – 3, 11
 gNubs, gNubs-yul – 10, 11, 15
 gNubs Kho-ma-re, *brung-pa* – 15
 gNubs Khri-mnyen Mon-tsan, *khud-pa*
 chen-po – 29
 gNubs Khri-sum-rje sTag-rtsa, *mngan* – 42
 gNyags – ld. rNgegs
 Gog, Gog-yul, Humi, Hukan, Wakhan – 36, 37, 68,
 74-77
gong-bu shang-shu, – 59
gong-zhu, , *kong-co* – 17, 18, 20, 22,
 25, 27, 54
 Gro-pu – 37
 gSer-khung – 73
 gSer-rigs – ld. Se-rib
 gTsang-po – 3, 7, 37

gTsang tartomány – 15, 56
gtsang tisztség – 39
 gTse-nam-yor – 54, 55
 Gu – 73
 Guanxi, – 79
 Guazhou, , Kva-cu – 45-48
 Guizhou, – 80
 Gung-srong Gung-rtsan – 4, 10, 17, 21
 Guo Qian-guan, – 12
 Guo Yuan-zhen, – 6, 7, 12, 13
 Guo Zhi-yun, – 34
 Gurgan – 33
 Guzgan – 50, 55, 57, 58
 g.Yas-ru, Jobb Szarv – 56
 g.Yo-ru, Bal Szarv – 24, 56

 al-Hajjaj (ibn Jusuf) – 13, 14, 26, 39
 al-Harashi – ld. Said ibn Amr al-Harashi
 al-Harith (ibn Surayj) – 55, 57, 58, 62, 71
 al-Hasan (ibn Abi) al-Amarrata – 51
 Ha-sang Ma-ha-ya-na – 65
 Hashimiyya mozgalom – 62, 70
 Hatim (ibn al-Harith) – 71
 Hayyan an-Nabati – 14, 27, 33
 Három Szarv – ld. Ru-gsum
 Hebei, – 27
 Hedong, – 27, 59, 67, 76
 Heftalita – 14, 50, 51, 58
 Henan, – 60
 Hengyi jun, – 27
 Hengzhou, – 27
 Hexi, – 24, 36, 44-45, 47, 48, 51, 53,
 59, 60, 62-64, 67, 72, 81
 Heyuan, – 21, 30, 31, 67
 Hindukus – 34, 41, 78
 Hindusztán – 36, 59
 Hisham (ibn Abd al-Malik) – 50, 58, 61, 71
 Hongji, – 24, 72, 79
 Hongzhou, – 80

 Horaszán – 13, 14, 26, 27, 32, 33, 36-40, 50, 51,
 58-62, 71-72, 74
 Huang-fu Wei-ming, –
 51-53, 67, 68, 72, 73, 76
 Huanghe, Sárga-folyó, rMa-chu – 24, 27, 63, 64,
 76, 79, 86
 Hui-cong – ld. Zhao Hui-cong
 Hukan, – ld. Gog
 Hu-lu-da-gan, – 59
 Hu-lu-wu, – 12
 Humi, – ld. Gog
 Hunyafeng, – 67

 Ibrahim – 71
 Indus – 85
 Irak – 13, 27, 32, 33, 39, 50, 55, 57, 58, 62, 71
 al-Ishkand – 55
 Issik-köl – 28
 Istemi – 13

 Jafar (ibn Hanzala) al-Bahrani – 62
jaqhr, béka – ld. Ashras
 'Jang – ld. Myva
 Jarrah (ibn Abdill ah) al-Hakami – 33
 Jaxartes – 22, 23, 26, 39, 40, 50, 62
 Je-ba Khri-ma-lod – 59, 65
 Je'u Jang-shi – 54
jiang-jun, – 12, 13, 48, 52
 Jiannan, –
 Jian-qiong – ld. Zhang-qiu Jian-qiong
Jiaohe jun, – 79
 Jia Shi-shun, – 46
 Ji Chu-ne, – 18
 Jid-par, Shibao – 24, 49, 53, 67, 71-73, 75, 76, 84
jie-du fu-da-shi, –
 60, 64
jie-du liu-hou, – 64, 80
jie-du shi, – 28, 31, 41, 43,
 45, 48, 49, 59, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 76
 Jieshi, – 68, 75, 77, 78

Jilian, – 48
 Ji-ma-gol – 45
 Jim-shar – 28
 Jin-cheng *gong-zhu*, ,
 Kim-shang *kong-co* – 9, 17-22, 24, 31, 40, 42, 51-54, 64, 65, 67, 69-71, 79
 Jincheng *xian*, – 19
jin-yu, – ld. *yu-dai*
 Jishi *jun*, – 48, 76, 79
 Jiuqu, , Kilenc Kanyar – 18, 24, 28, 31, 34, 48, 79, 82
Jiu Tang shu – 1, 6, 18
 Jobb Szarv – ld. g.Yas-ru
jo-mo – 73
jo-mo Khri-btsun – 73
 Jor-gong-sna – 45
 Juday (ibn Ali) al-Kirman – 62, 71, 72
 al-Junayd (ibn Abdirrahman) al-Muri – 50, 51
 Junayd – ld. al-Junayd ibn Abdirrahman al-Muri
jun-fu, – 68, 80
 jüe-csi törzs – 71

 kagán, *ke-gan* – 8, 12, 13, 19, 32, 36, 38, 58, 59, 69, 78
 Kag-la-bong – 68, 80, 81, 85, 86
 kalifa, kalifátus – 13, 27, 32, 33, 39, 40, 50, 57, 58, 62, 71
al-kamil, a tökéletes – ld. Ashras
 Kapisha – 22, 36
 Karakoram – 34, 41, 59, 79
 Karakum – 33
 Karashar – 28, 36
 karluk – 29, 33, 69, 78
 Kashan – 26
 Kashgar, Shule – 12, 27, 28, 33, 41, 85
 Kasmír – 26, 36, 42, 59, 68, 69, 77, 79, 86
 Kebogu, –48
ke-dun, – ld. *qatun*
 keleti türk, Keleti Türk Birodalom – 8, 12, 23, 28, 36-39, 47, 69

 Khag-mo-ce – 81
 Khalid al-Qasri – 50, 58, 62
 Kharistan, San – 58, 61
 Khe-rgad mDo-snang – 9
 Kho-brang – 6, 7
 Kho-nye-du-ru – 43
 Khotan – 28
 Khri-btsun – ld. lJang-mo Khri-btsun
 Khri-bzang – ld. 'Bro Khri-bzang Kha-ce-btang
 Khri-bzang – ld. gNyags Khri-bzang Yang-stod
 Khri-bzang – ld. mGos Khri-bzang Yab-lag
 Khri-bzang sTag-tsab – ld. 'Bro
 Khri-do-re Mang-tshab – ld. Mong
 Khri 'Du-srong – ld. 'Du-srong
 Khri-gzigs gNang-kong – ld. Chog-ro
 Khri-gzigs Zhang-nyen – ld. dBa's
 Khri-gzigs, Qi-li-xu – 60, 61
 Khri lDe-gtsug-rtsan, Qi-li-su-zan, rGyal-gtsug-ru, Mes-Ag-tshoms – 1, 2, 6-9, 16, 17, 20, 22, 25, 26, 31, 32, 34,37, 39-41, 43, 47, 52, 54, 61, 64-71, 74, 81-83
 Khri lHa Bal-pho, Qi-li-ba-bu – 6-9, 17, 21, 22
 Khri-ma-lod – ld. 'Bro
 Khri-ma-lod *je-ba* – 59
 Khri-mnyes mNyen-lod, *zhang, chibs-pon* – 35
 Khri-mnyes sMon-zung, *zhang, brung-pa, khud-pa chen-po* – 29, 35, 42, 43, 65
 Khri-rtse – 65
 Khri-sgra, *blon* – 83
 Khri Srong-lde-brtsan – 65, 69, 70, 82-86
 Khri Srong-rtsan, Srong-btsan sGam-po – 1, 3, 4, 10, 11, 17, 64, 65, 70
 Khri-sum-rje rTsang-bzher – ld. dBa's
khrom – 66
 Khrom-bzher – ld. dBa's
 Khu Mang-po-rje lHa-zung, *blon-che* – 10, 11, 42
khudhayna, kislány – ld. Said ibn Abd al-Aziz
khud-pa chen-po, (nagy) kincstárnok – 35
 Khuganda – 26, 40
 Khu-le – 75

- Khulm – 58
- Khu-nye-mon-gang – 69, 72
- Khuttal – 36, 50, 55, 58
- khyim* – 35, 36
- khyim-yig* – 36
- Khyi-sha-can – 59
- Khyung-po sPung-sad Zu-tse, *blon-che* – 3, 10, 11
- Khwarezm – 22, 78
- Kiegészítő Szarv – ld. Ru-lag
- Kilenc Kanyar – ld. Jiuqu
- Kim-shang Khong-co, Kim-sheng Khong-co – ld.
Jin-cheng *gong-zhu*
- Kinana törzs – 62
- kincstárnok – ld. *khud-pa chen-po*
- Kis-Balur – ld. Bru-zha
- Kish – 62
- kitaj – 29
- Klu-khong – ld. Ngan-lam sTag-sgra Klu-khong
- Kog, Kog-yul – 69, 73, 83
- Kokonor, Qinghai – 8, 45, 48, 49, 53, 60, 61, 63,
67, 76, 86
- kormányzó – ld. *mngan*
- köl csor, que-chuo* – 12, 39, 58
- Köl Tegin – 13, 23, 31, 32
- Középső-Hindusztán – ld. Zhong Tian-zhu
- Középső Szarv – ld. dBu-ru
- Kucha – 28, 46, 47
- Kunar völgy – 77
- Kuozhou, – 34, 67
- Kutluq Elteris – 13, 32
- Kúfa – 55, 57
- Kva-cu – ld. Guazhou
- Kva-cu *gtsug-lag-khang* – 65
- Kva-cu Sin-cang – 45
- Kvag Cung-lang – 72
- La-bri – 68
- Lang, (r)Lang(s)-gro – 34, 37, 52, 55, 83
Lang Myes-gzigs, *blon-che* – 73, 74, 82, 83
Lang Sa-ceng, *brung-pa* – 34, 35
- Lang-gro Khong-rtsan, *kong co'i blon* – 54, 69
- Lang-gro sNya-brtsan Khong-lod, *mngan* – 42
- Lang-xie-he-ye, – 52
- Lang-zuo-su-wen-zi-zui, – 60
- Lanzhou, – 5, 30, 64
- lCags-kha – 70
- lCags-rtse – 49, 67
- lCam lHa-spangs – 52
- lCi'u-lung – 43
- ldeg-ren-pa* – 9
- lDe'u Jo-sras – 8, 83
- lDong-dkar, lDong-mkhar – 7
- lDu-nag – 49
- lHa Bal-pho – ld. Khri lHa Bal-pho
- lHa-lung – 6
- lHa-ri gtsug-nam – 82
- lHas-bon, lHa-(d)bon – 8, 9, 16, 17, 21, 22, 65, 67,
73, 82
- lHas-gang – 56
- lHa-zung – ld. Khu Mang-po-rje lHa-zung
- Lhásza – ld. Ra-sa
- lHo 'Du-sregs – 15
- Liangzhou, – 13, 36, 47, 60, 63, 68
- Lianyun, – 75, 76
- li-bu shang-shu*, – 49
- Li Chong-mao, – 25
- Li-ji*, – 54
- Lijiang, – 6
- Li Kheng – 54, 57
- Li Lin-fu, – 64, 80, 81
- Li Long-ji, – ld. Xuan-zong
- Li Mi, – 80
- Lintao, – 30, 31, 64, 79
- Li Quan, – 53
- Li Si-jing, – 66
- Li Tsong-kan – 49-51, 53, 54
- liu-hou*, – 63, 64, 80
- Liu Yu-qiu, – 25
- Li Wei, – 49, 50, 53
- Li Zhang-sho – 54, 57, 60

Li Zhi-gu, – 52
 lJang – ld. Myva
 lJang-mo Khri-btsun – 9, 17, 73
 lJang-tsha lHa-dbon – 8
 Lod-chung – ld. Pa-tshab
 Lod-po – ld. Pa-tshab
 Longju, – 76, 77
 Longyou, – 18, 24, 31, 34, 43-48, 51,
 53, 63, 64, 67, 68, 73, 76-79, 81
 Lounan, – 80
 lTam, 30 –
 Lun-shang-ta-yu, – 54
 Luo-tuo, – ld. Rag-tag
 Luoyang, – 25, 27, 33, 81
 Lü Xiu-jing, – 29

 Ma-ga tho-gon Kha-gan – 19, 29
 Ma-lai-xi, – 68
 Mal-thro – 30
 Man Ge-luo-feng, – ld.
 Ge-luo-feng
 Mang-mkhar – 70
 Mang-mo-rje Khri-skar, *kong-co* – 15
 Mang-pangs – 15
 Mang-rtsan 'Phan-gang – 83
 Mang-slön Mang-rtsan – 5, 10, 15
 Mang-ste-lung – 59, 60
 Mang-zham – ld. rNgegs Mang-zham sTag-tsab
 Manhua, – 79
Man-shu, – 79
Mao-shi, – 54
 Maozhou, – 27, 64
 Mard – 38,
 Mar-mun – 10
 Ma-sa-gong – 65, 66
 Maslama (ibn Abd al-Malik) – 39
mawali – 27
mChims – 7, 10, 30, 35, 37, 84
 mChims-bza' bTsan-ma-tog Thog-steng,
 mChims-bza' bTsan-mo rTog-ge, mChims-
 bza' Ma-thog Thog-steng – 7, 41, 42
 mChims Mang-bzher Ngan-pa – 37
 mChim-phu, mChims-phu Nam-ral – 66
 mDo-bzher, *blon* – 83, 85
 mDo-smad – 10, 15, 24, 35, 38, 40, 41, 54, 55, 59,
 83, 85
 Mekka – 13
 Merv – 14, 26, 47, 55, 57, 58, 62, 65, 71, 74
 Mes-Ag-tshoms – ld. Khri lDe-gtsug-rtsan
 mGar – 4, 5, 8, 9
 mGar bTsan-nyen Gung-rton, *blon* – 4
 mGar bTsan-snya lDom-bu, *blon-che* – 4
 mGar Khri-'bring bTsan-brod, *blon-che* – 4, 9
 mGar Mang-po-rje sTag-rtsan, *blon* – 8
 mGar sTa-gu Ri-zung, *blon* – 4
 mGar sTong-rtsan Yul-bzung, *blon-che* – 4, 5,
 37, 55
 mGrin-bzang – 65, 66
 miao, – 6
 mi-bu-lang, – 51
 Ming-xi-lie, – 51-53
 mKha-bu – 38
 mKhar-brag – 65, 66
 mKhas-pa lDe'u – 8, 57
 mKhris-pa-thang – 20
mngan, (nagy) kormányzó – 15, 29, 30, 35, 41, 42,
 44, 65
mNon – 3, 9, 11, 30
 mNon sNang-grags, *ldeg-ren-pa* – 9
 Moaviya – 13
 Mo-ji-lian, – ld. Bilge
 Mo-jin-mang, – 41, 68
 Mo-lu, – ld. 'Bro
 Momen *jun*, – 24, 48
 Mon-bu – ld. Seng-go Mon-bu
Mong – 10
 Khri-do-re Mang-tshab, *blon-che* – 10
 Mong-kar – 29, 35, 42
 Mozhou, – 27

- mthong-khyab, tong-jia – 45, 55
mTong-sod – 54, 55, 83
mTsar-bu – 72
mTshar-bu-sna – 65, 68
mTsho-bgo – 49
Mu-duo-bi, – 59
al-Mufaddal – 13
Mug-Iden – 29
 Mug-Iden-bza' – 29
 Mug-Iden Ha-rod-pa – 29
Mukhtar-mozgalom – 13
Mu-le-cu-le – 49, 53
mun sereg – 49, 50
Mun-sheng *khong-co* – ld. Jin-cheng *gong-zhu*
Mu-ra hegy – 64, 82
Musa (ibn Nusair) – 14, 23
Muslim (ibn Abdirrahman) al-Bahili – 62, 74
Muslim (ibn Said) al-Kilabi – 40, 50
Mustang – 11
Myang – 3, 10, 11, 37
 Myang 'Dus-khong, *brung-pa*, – 73
 Myang Mang-po-rje Zhang-snang, *blon-che* –
 10, 11
Myva, lJang – 6, 9, 16, 17, 22, 57, 64, 65, 68, 73,
 79-81
Myva dkar-po, Fehér Myva, Bai Man – 6, 68, 80
Myva La-kag – 57
Myva nag-po, Fekete Myva, Wu Man – 6, 68, 80

Nag-shod, Na-ha-shu – 8
Nagy-Balur – ld. sBal-ti
(nagy) kincstárnok – ld. *mngan*
Nagy rTsang – ld. rTsang-chen
Nahashu, – ld. Nag-shod
Na-mar – 15, 74, 75
Nam-ral – 65, 66
Nan-de – ld. Wang Nan-de
nang-gu, – 51
Nan-ni, – 68
Nanzhao, – 6, 17, 79-82

Nasaf – 55
Nasr (ibn Sayyar) – 58, 61, 62, 71, 74
Négy Helyőrség – ld. Sizhen
Négy Szarv – ld. Ru-bzhi
Ngang-mo – 65
Ngan-lam – 82
 sTag-sgra Klu-khong, *rje-blas* – 82-84
Nishapur – 62, 74
Niu Xian-ke, – 59
Nizak Tarqan – 14
nyugati türk, Nyugati Türk Birodalom – 4, 8, 12, 13,
 15, 23, 28, 31, 33-36, 39, 40, 46, 49-51, 59, 61,
 63, 68, 76, 79

Ocirlig – 12
'O-dang – 73
oguz törzs – 69
'O-khol – 30
'Ol-kha – 37
Omajjád, Omajjád Birodalom – 2, 14, 23, 33, 36,
 39, 40, 46, 50, 71, 74
'Om-bu – 70
On oq – 12, 13, 32, 58
Ordosz – 47
Oxus – 37, 40, 50

Pa-gor-na-'don – 85
Pamír – 4, 15, 31, 34, 40, 41, 55, 59-61, 68, 75, 76,
 79, 82, 85
Pa-nong – 43
Pa-tshab – 8
 Pa-tshab lHa Bal po – 8
 Pa-tshab Lod-chung – 8
 Pa-tshab Lod-po – 8
 Pa-tshab rGyal-tsan Thom-po – 9
Pei Guang-ding, – 53
Perzsia, Ta-zig – 46
Phang-dang, 'Phang-thang – 70, 81
'Phan-yul – 15, 38
Phrag – 41, 54

- Phun-tshogs Tshe-ring – 70
phyi – ld. *pyi*
 Phyi liget – 22
phying-rild (nemez-tekercs) – 38
 'Phyong-rgyas – 22
 Pinglu, – 68, 81
 Pingrong, – 66
 Pjandzs, Suo-le – 75, 76
 Pong-lag-rang – 6, 7
pyi, phyi, nagyanya – 5, 10, 15, 25
 Qapaghan – 12, 12, 23, 28, 29, 32
 qara (fekete)-türges – 31
 Qatan (ibn Qutayba) – 62
qatun, ga-tun, ke-dun – 8, 9, 18
 qiang, – 51, 66, 83
 Qiaohe *xian*, – ld. Dahua *xian*
qi-jiang, – 67
 Qilian, – 63
 Qi-li-ba-bu, – ld. Khri lHa
 Bal-pho
 Qi-li-su-zan, – ld. Khri lDe-
 gtsug-rtsan
 Qi-li-xu, – ld. Khri-gzigs
 Qinghai, – ld. Kokonor
 Qin-zang, Xi-lie – 31
 Qinzhou, – 45
 Qixi, – 28
que-chuo, – ld. *köl csor*
 Qutayba (ibn Muslim) – 13, 14, 22, 23, 26-29, 31,
 62
 Quzi, – 47
- Rag-tag, Teve-híd, Luotuo, Tuotuo *qiao* – 48, 83
 Ram-'da' – 73
 Ra-mtshar – 72
 Ra-sa, Lhásza – 19, 20, 65, 70
rBa'-bzhed – 20, 82, 84
 rDo 'Phang-kong, *brung-pa* – 15
rdo-ring – 1, 17, 36, 39, 84
 rGyal-gtsug-ru – ld. Khri lDe-gtsug-rtsan
- rGyal-gzigs, *zhang* – 83-85
 rGyal-ta Khri-gong – 84
 rGyal-tsan Thom-po – ld. Pa-tshab
 rGyo(d) – 35
rje'i bla-ri – 70
rje-blas – 82, 83
rje-blon – 45-47
 rKong(-po) – 37
 rKyang-bu – 29, 35
 rLangs – ld. Lang
 rMa-chu – ld. Huanghe
 rMa-grom – 83-85
 rNam – 72
rNgegs, gNyags – 10, 15, 20, 37, 38, 65
 gNyags Khri-bzang Yang-stod – 20
 rNgegs Mang-zham sTag-tsab, *blon-che* – 38,
 43, 44, 45, 48, 61
 gNyags sNya-nam Ku-ma-ra – 64
 Roderik – 23
 Rong-chu völgy – 15
 rTe'u – 64
 rTe'u-dkyu – 15
 rTsang-bod – 3, 10
 rTsang-chen(-pho) – 34, 38, 55, 56
 Ru-bzhi, Négy Szarv – 24, 55, 56, 72-74
ru/dmag-dpon – 57
 Ru-gsum, Három Szarv – 24, 56
 Ru-lag, Kiegészítő Szarv – 24, 56
 Rui-zong, – 17, 22, 25, 27, 28
Ru-yong – 38
 Ru-yong Phyi-gseng, *brung-pa* – 38
 Rutbil – ld. Zunbil
 Ryam-shi-gar – 35, 41
- al-saffah*, a vérontó – ld. Abu al-Abbas Abd Allah
 ibn Muhammad
 Said (ibn Abd al-Aziz), *khudayna*, kislány – 39
 Said (ibn Amr) al-Harashi – 39, 40
 al-Salit (ibn Abd Allah) al-Hanafi – 33
 San – ld. Kharistan

Sangs-rgyas gsang-ba – 65
 Sangs-rgyas gzhi-ba – 65
 Sárge-folyó – ld. Huanghe
 Sarhad – 76
 Saqal – 12, 13, 28, 58
 sBa – 82
sBa'-bzhed – 70
 sBal – 83
 sBal-ti, Da Bolü, Nagy-Balur, Baltisztán – 34, 37,
 41, 43, 60, 69, 75, 77, 79
 Seb – 59
 Se-cu, – 85
 Seng-ge *ri* – 70
Seng-go – 11, 42
 Seng-go 'Bring-rtsan Mon-chung, *mngan* – 42
 Seng-go Mon-bu, *brung-pa* – 38, 55, 56
 Seng-go Phan-la-skyes, *brung-pa* – 73
 Seng-go sNang-to-re sKyi-zung – 10
 Se-rib, gSer-rigs, Xi-li – 11, 12
 sGregs – 6, 64
 Sha – 20
 Shang Zan-duo, – ld. 'Bro
 bTsan-to-re lHas-byin
 Shanxi, – 18, 31
 Shanzhou, – 18, 24, 48, 63, 64, 68
 Shash – 62
 Shenci *jun*, – 79
 Shenwei *jun*, – 76
 Shenwu *jun*, – 76, 84
 Shibao, – ld. Jid-par
 Shig-nig, Shini, Shugnan, Chaganiyan – 84, 85
Shi-jing, – 54
 Shini, – ld. Shig-nig
 Shiping, , Zhing-pheng-hen – 18, 19
 Sho-ma-ra – 49, 56, 72, 73
 Shud-pu Khong-zung – 69
 Shudun, – 79
 Shugnan – ld. Shig-nig
Shu-jing, – 54
 'Shul – 45
 Shule, – ld. Kashgar
 Shu-lu lun-man-zang, – 61
 Shuofang, – 49, 59, 64, 68, 77, 81
 Shou-gui – ld. Zhang Shou-gui
 Sichuan, – 64
 Sil-gu-cin – 30
 Si-ma Guang, – 1, 30, 33, 41,
 44, 45, 48, 64, 67, 69, 76
 Sisztán – 22
 Sizhen, , Négy Helyőrség – 13, 28, 36, 37,
 41, 46, 79, 86, 87
 sKar-chung – 36, 65, 66
sku-bla – 19
 sKun-kar-rma-che – 64
 sKyes-bzang lDong-tsab – ld. 'Bal
 sKyes-bzang rGyal-kong, *blon* – 84, 85
 sKyes-bzang sTag-snang – 73, 74
 sKyi – 25, 49, 56, 72-74, 85
 sKyi-rnams – 72
slungs – 40, 41
sNa-nam – 69, 70
 sNa-nam Khri-tog-rje Thang-la-'bar, *zhang* – 83
 sNa-nam-bza' Mang-mo-rje bZhi-steng –
 sNa-nam Ma-zhang Khrom-pa-skyes, *zhang* –
 83, 84
sog-rild (gabona-kéve) – 38
 Sog-song – 39
 Songzhou, – 34
 sPel – 43
 Sre-ga – 49
 Srong-btsan sGam-po – ld. Khri Srong-btsan
 sTag – 38
 sTag-gu Ri-tsab – 43
 sTag ri – 70
 sTag-sgra Khong-lod – ld. dBa's
 sTod-phyogs – 40
 sTong-rtsan, *zhang* – 85
 sTong-rtsan – ld. mGar sTong-rtsan Yul-bzung
 sTong-sar – 83
stong-sde – 57

- sTong-te Khong-zung – ld. Cog-ro
- Suiye, – ld. Suyab
- Suiyuan *jun*, – 41
- Sulayman (ibn Abd al-Malik) – 13, 27, 32,33
- Su-lu, *Abu Muzahim*, A Versengés Apja
– 28, 31, 32, 35, 36, 39, 40, 46, 49, 50-53, 55,
58-61, 63
- sum-pa – 4, 34, 54
- Sun Hui, – 60
- Suoyi, – ld. Pjandzs
- Su-shi-li-zhi, – 68
- Suyab, Suiye – 28, 36, 58, 59, 61
- Suzhou, – 46
- Szamarkand – 14, 22, 23, 26, 36, 39, 51, 55, 61, 62,
71, 78
- Szemirecsje – 28, 29
- szogd, Szogdia – 14, 23, 32, 39, 40, 50, 51, 55, 58,
62, 66, 81
- Tabarisztán – 32
- Tai-ping *gong-zhu*, – 17, 25, 27
- Tai-zong, – 21
- Tang dinasztia, – 1, 5, 6, 8, 9, 12, 18, 26, 28-
30, 32, 36, 41, 44, 52, 54, 69, 77-80, 84, 86
- tangut – 51
- Tankirály, *chos-rgyal* – 1, 71
- Tao-folyó, – 24, 31, 48, 53, 64
- Taraz – 78
- Tardus – 12
- Tarim-medence – 1, 4, 13, 15, 28, 29, 34, 37, 46,
49, 67, 79, 86, 87
- Tarkhun – 23
- Taskent – 23, 26, 28, 78
- Ta-zig – ld. Perzsia
- Tegin – ld. Köl Tegin
- Tegin – ld. Tong-o Tegin
- Teleman, – 76
- Te'u-cu – 83, 84
- Teve-híd – ld. Rag-tag
- thugs-nyen* – 42
- Tianshan, – 28, 29
- Tian Yuan-xian, – 46
- Tingzhou, – 28
- Tirmidh – 74
- Tokharisztán, Tuhuoian – 13, 14, 36, 37, 55, 58,
62, 68, 77, 78
- tong-jia, – ld. mthong-khyab
- Tong-wo Tegin (*te-qin*),
– 28, 32
- Tonyukuk – 32
- Transzoxánia – 33, 40, 50, 53, 62, 79
- Tse-ci – 85
- Tshes-pong – 3, 30
- Tshes-pong Tre-gong, *zhang, brung-pa* – 30,
56, 73
- Tsva De-pu – 52, 54
- Tufan, – ld. Bod-yul
- Tufan mai-zhuang*, , ti beti
gabonacsíráztató – 76
- Tuhuoian, – ld. Tokharisztán
- Tui-zi – ld. A-shi-na Tui-zi
- Tun Yabghu Qagan – 13
- Tuotuo, – ld. Rag-tag
- Turfán – 33, 34
- Türges – 4, 12, 13, 31-34, 53, 57-59, 62, 69, 72, 75-
78, 81
- Türk, Türk birodalom – 1, 2, 4, 8, 12, 13, 15, 22,
23, 28, 29, 31, 33-40, 46, 47, 49-51, 55, 59-63,
68, 69, 76, 79, 81
- tui-hun, , tu-yu-hun,
– ld. 'a-zha
- Udyana – 36
- ujgúr – 2, 11, 47, 69
- Umar (ibn Hubayra) – 33, 39, 62
- Wakhan – ld. Gog
- Waki (ibn Abi Sud) – 27, 32, 33
- Wang Hu-si, – 59
- Wang Jun, – 31

Wang Jun-chuo, – 43-46
 Wang Nan-de, – 79
 Wang Yu, – 63, 64
 Wang Zhong-si, – 73, 76, 77
 Wanxiu *jun*, – 79
 Wei-folyó, – 24, 27, 30
 Wei-hou, – 7, 12, 25
 Wei-ming – ld. Huang-fu Wei-ming
 Weirong *jun*, – 63
 Weiyuan, – 37
 Weirushui, – 64
 Weizhou, – 66
 Wen-cheng *gong-zhu*, – 10,
 17, 21, 84
 Wen-xuan, – 54
 Wu-hou, – ld. Wu Ze-tian
 Wu-jing, – 54
 Wu-li-duo, – 59
 Wu-lun-yan-guo, – 77
 Wu Man, – ld. Myva nag-po
 Wu Ze-tian, , Wu-hou – 5, 11,
 12, 17, 21, 22, 27, 28, 41

xian, – 18, 19, 46, 48, 67, 68
xiang, – 68, 77, 80
 Xian-zhi – ld. Gao Xian-zhi
 Xiao Bolü, – ld. Bru-zha
 Xiao Jiong, – 64
 Xiao Song, – 47, 48
 Xi Erhai, – ld. Dali-tó
 Xie Wan, – 16, 31
 Xi-lie, – ld. Qin-zang
 Xin, , Xinluo *cheng* – 63
 Xin'an, – 49
 Xining, – 21
 Xinluo, – ld. Xin
 Xi-nuo-luo Gong-lu, – ld.
 dBa's sTag-sgra Khong-lod
 Xing-xi-wang *ke-gan*,
 – 28

 Xi-yi – ld. Cui Xi-yi
 Xiyu, – 40, 41, 46
 Xi-wang – ld. Du Xi-wang
 Xi-wei-lang, – 47
 Xuan-zong, , Li Long-ji – 22, 25, 27

yabghu – 13, 14, 37, 55, 69, 77
 Yanquan, – 63
 yang-dong – 5
 Yang Guo-zhong, – 80-82
 Yang Ju, – 18, 24
 Yang Kheng – 29
 Yao Yuan-zhi, – 27
 Yar-'brog – 73, 82
 Yar-klungs – 3, 10, 38, 57
 Yar-lung Me-sna hegy – 70
 ya-ya *jiang-jun*, – 52
 Yazid – ld. I., II., III. Yazid
 Yazid (ibn Umar) – 71
 Ye-zhi A-bu-si, – 53
 Yi-jing, – 54
 Yizhou, – 64, 68
 Yol – 15, 38, 85
 Yos-shus, Yushu – 8
you-yi-shi, – 79
yu-dai, , *jin-yu*, halas erszény – 53
 Yuhai, – 68
 Yumen *jun*, – 46
 Yunnan, – 6, 79-81
 Yushu, – ld. Yos-shus
 Yusuf (ibn Umar) – 62
 Yu Xiu-lie, – 53, 54

 Zab-folyó – 75
 Zabul – 36, 42, 62
 Zabulisztán – 22
zai-xiang, – 13, 27
zan-bu, – ld. *btsan-po*
zan-bu zhong, – ld. *btsan-po*
gcung

Zang, – ld. Zheng Xi-ye
 Zar-phu – 38
zhabd-'dzugs – 71
zhang – 6, 10, 15, 16, 18-20, 30, 34, 35, 37-40, 42,
 75, 84, 85
 Zhang liget – 67
 Zhang-qiu Jian-qiong, – 66
zhang-shi, – 64
 Zhang Shou-gui, – 47, 79
 Zhang Shou-yu, – 77
 Zhang Si-li, – 41
 Zhang Xiao-song, – 41
 Zhangye *xian*, – 48
 Zhang Xuan-biao, – 24, 52
 Zhang You, – 66
 Zhang Yuan-fang, – 52
 Zhang Yue, – 44, 45
 Zhang Zhong-liang, – 47, 48
 zhang-zhung, Zhang-zhung Birodalom – 4, 5, 24,
 38, 43
 Zhao Hui-cong, – 60
 Zhao Yi-zhen, – 46, 47
 Zha-snga Thang-rtsan – 43, 55, 56
 Zheng Xi-ye, – 67
Zheng-zi, – 54
 Zhe-nu, – 12, 13, 28
 Zhenxi *jun*, – 64
 Zhenwu *jun*, – 49, 67
 Zhing-pheng-hen – ld. Shiping
 Zho-dong – 67
 Zhol *rdo-ring* – 82, 83, 85
 Zhong *wang*, – 51
zhong-shun, lojális és engedelmes – 36
 Zhong-si – ld. Wang Zhong-si
 Zhong Tian-zhu, , Középső-
 Hindusztán – 59
 Zhong-zong, – 8, 12, 16, 18, 22, 24, 25
zhou, – 44, 67, 68, 80
zhugs-long – 24, 25
 Zhwa'i Lha-khang *rdo-ring* – 39, 75
 Ziyad (ibn Abdirrahman) al-Qushayri – 62, 74, 78
 Zlo – 44, 59, 69
 Zrid – 49
 Zunbil, Rutbil – 22
 Zung-kar – 83
Zuo-chuan, – 54
zuo-jin-wu jiang-jun, – 48
 Zu-spug – 29, 35